BIBLIOTEKA
Poznań
UNIWERSYTECKA

II
cd 431 267 III

1992-03-16

АРХЕОЛОГИЯ

КНИГА
2
1991

Редакцията на „Археология“ приема за обсъждане материалите, представени **на български език** в 2 екз. (*текст и научен апарат*) на машина (страница от 30 реда по 66 удара) с **качествени** за отпечатване *образи, списък на образите* (2 екз.) и *резюме* (3 екз.). Преводи на материали от чужд на български език и преписване на машина редакцията не извършва.

La rédaction d'Археология accepte les matériaux pour être examinés, présentés **en langue bulgare** en 2 ex. (*texte et appareil scientifique*) dactylographiés (page de 30 lignes — 66 frappes), accompagnés de *figures* propres à être imprimées, *liste des figures* (2 ex.) et *résumé* (3 ex.). La tradution en bulgare et les textes dactylographiés doivent être assurés par l'auteur.

На корицата

Ойнохое от Дуванлий, VI—V в. пр. н. е. Археологически музей, Пловдив

Снимка Ст. Бончев

Sur la couverture

Oenochoe de Douvanli. VI—V s. av. n. è. Musée archéologique, Plovdiv

Photo St. Bončev

© Археологически институт и музей при БАН
1991
c/o Jusautor, Sofia

АРХЕОЛОГИЯ
ISSN 0324-1203
Год. XXXIII
2
1991

ОРГАН НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ И МУЗЕЙ
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Надгробна могила край гр. Шабла (проблеми на хронологията и културната принадлежност)

ПЕТЯ ГЕОРГИЕВА

През 1987 г. бяха проведени спасителни разкопки на поредния разкрит у нас могилен некропол, принадлежащ към древноямната културно-историческа общност, или към т. нар. „ямна култура“. Некрополът се намира в северната част на селскостопанския двор на АПК — Шабла (една от могилите) и северно от него. Състои се от седем ясно видими и вероятно още четири, почти разрушени от оранта могили. Частично беше проучена една от могилите — третата в посока север. Тя имаше височина 3,10 м и диаметри 37 и 40 м. Разкопките бяха направени с булдозер С-100, като всички участъци, в които имаше податки за гробни съоръжения, бяха разкопавани на ръка. При огледа на могилата и по време на разкопките бяха установени няколко съвременни нарушения на насипа[1]. С цел проучване и документиране на вертикалния профил беше оставено ребро, широко 2 м и дълго 38,5 м, минаващо през центъра на могилата и ориентирано в посока югоизток — северозапад. От двете страни на това ребро бяха прокопани по две траншеи, широки по 5 м и достигащи в дълбочина до сигурна стерилна почва. След прокопаването на траншеите, почистването и документирането на профилите участъкът от могилата, оставащ в централното ребро, беше също разкопан.

В проучената част бяха установени три етапа на насипване на могилата (обр. 1 а, б). Използваната за насипването им пръст беше различна по плътност и цвят и това улесни определянето на статиграфията и вътрешната хронология на отделните съоръжения. Бяха открити три гроба (със скелети) и две каменни съоръжения (вероятно кенотафи). В запълнителя на югозападния съвременен изкоп на разстояние 8—8,50 м източно от центъра на различни дълбочини бяха намерени фрагменти от човешки скелет (части от ребра и част от долна челюст) и малки парченца червена охра, отнасящи се най-вероятно към разрушен гроб. Отделни малки парченца от кости и парченца червена охра бяха намерени и на други места в горния 30—40-сантиметров пласт на могилата, но тяхното точно местоположение не бе регистрирано поради многобройните нарушения от съвременни ями.

Най-ранен (първичен) е гроб № 3 (обр. 2*в*). Разположен е приблизително в съвременния и в първоначалния център на могилата на дълбочина 4 м (ниво на дъното на ямата). Гробната яма е вкопана в много тънък (1—2 см) хумусен пласт, който не е различим по цялата площ на могилата и в светложълтата материкова почва (обр. 1*б*). Формата ѝ е правоъгълна с леко заоблени ъгли. Размерите ѝ са: дълбочина — 0,60 м, дължина — 2,28 м и ширина — 1,60 м. Ориентирана е в посока изток — запад с 19° отклонение в посока североизток — югозапад. Изхвърлената при изкопаването ѝ пръст е била натрупана от двете ѝ дълги страни и не е била използвана при запълването (обр. 1*а*,*б*). Ямата е била без покритие. Пръстта на запълнителя е еднаква с тази на първичния могилен насип. На отделни места в нея и най-вече в горната част бяха открити парченца и прах от червена охра, явно посипана по време на и след засипването на гроба. На дъното на

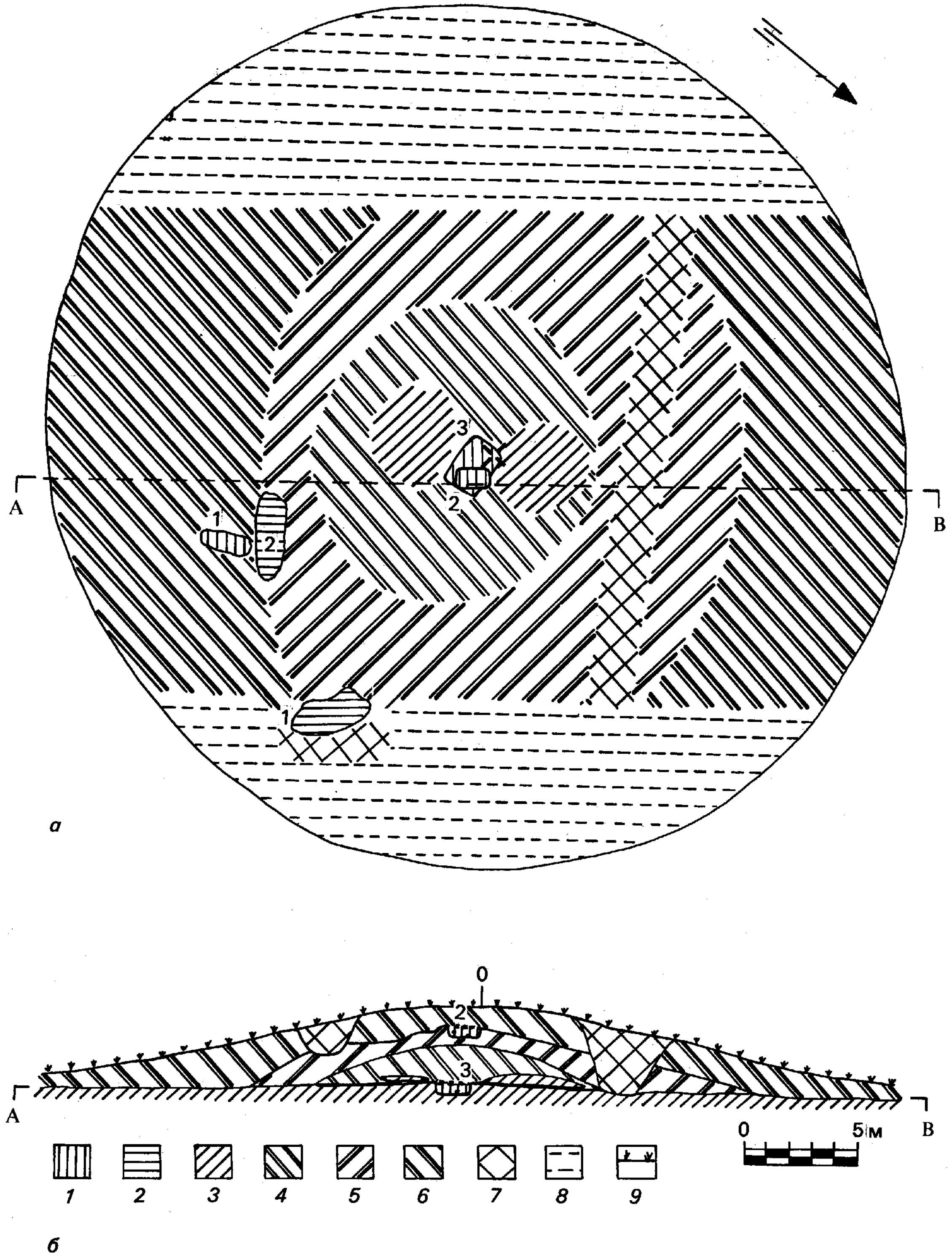

1

• *Обр. 1. План на могилата: а) хоризонтален разрез; б) централен профил. Легенда: 1) гроб; 2) каменно съоръжение; 3) стерилна материкова почва; 4) първи могилен насип; 5) втори могилен насип; 6) трети могилен насип; 7) съвременни изкопи; 8) непроучен сектор; 9) чим. Fig. 1. Plan du tumulus: a) section horizontale; б) profil central. Légende: 1) tombeau; 2) équipement de pierre; 3) terrain stérile; 4) premier comblement tumulaire; 5) deuxième comblement tumulaire; 6) troisième comblement tumulaire; 7) excavations contemporaines; 8) secteur non étudié; 9) motte de gazon*

ямата имаше останки от силно изтляла подстилка от растителна материя. По време на почистването тя изглеждаше на черни и тъмнокафяви надлъжни ивици, като малко след това различията в цветовете изчезнаха и подстилката доби еднороден кафяв цвят. Трупът е бил положен върху подстилката приблизително в средата на гробната яма по гръб, с изпънати до тялото ръце и свити в

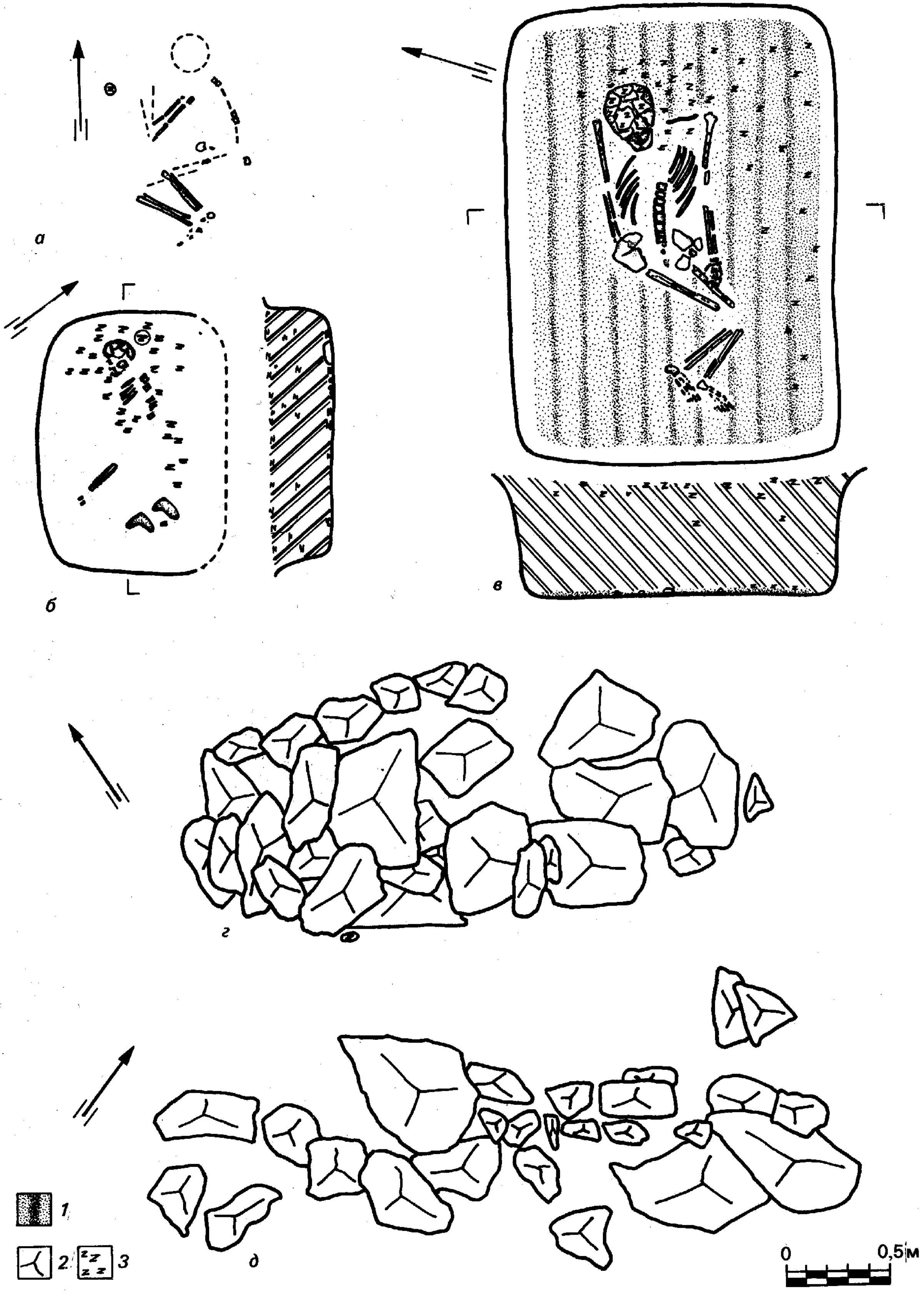

2

● Обр. 2 а) гроб № 1; б) гроб № 2; в) гроб № 3; г) каменно съоръжеине № 1; д) каменно съоръжение № 2. Легенда: 1) подстилка на ямата от растителна материя; 2) необработен камък; 3) червена охра. Fig. 2 а) tombeau No 1; б) tombeau No 2; в) tombeau No 3; г) équipement de pierre No 1; д) équipement de pierre No 2. Légende: 1) fond de la fosse de matière végétale; 2) pierre non œuvrée; 3) ocre rouge коленете крака, които впоследствие са паднали наляво. Ориентиран е в посока изток (главата) — запад с леко отклонение на североизток — югозапад. По всички кости и по подстилката бяха открити следи от посипване с червена охра, като най-много охра имаше върху и около черепа и вляво от скелета.

Над този гроб е бил натрупан първичният могилен насип. Той е от тъмнокафява пръст, обилно примесена с някаква растителна материя (вероятно изтляла трева), която му придава червеникаво-кафяв оттенък. Насипи с такова съдържание се срещат рядко. Наличието им се обяснява с практикуването на обред, свързан с основния поминък на племената, оставили тези некрополи —скотовъдството[2]. Размерите на този насип са: височина 1,65 м и диаметри 13 м (И—З) и 12,5 м (С—Ю), (обр. 1 *а*, *б*). Той не е нарушаван от по-късни вкопавания. Над него е направен втори насип от светложълтеникава глинеста пръст (обр. 1 *а*, *б*). Дебелината му варира от 0,70—0,80 м в централната част на могилата до 1,60 м в периферията. Хоризонталният му профил е елипсовиден с ориентация североизток—югозапад. Минималният му диаметър, мерен по централното ребро, е 22,60 м, а максималният му диаметър е вероятно около 28 м. Този насип изцяло покрива насип № 1 и каменно съоръжение № 1. Нарушен е слабо в горната си част от ямата на гроб № 2 и в периферията от съвременните изкопи.

Каменно съоръжение № 1 (обр. 2 *г*) е разположено в източната периферия на насип № 2 на 12,16 м източно и 1,80 м северно от центъра. Лежи непосредствено върху древната повърхност на дълбочина 3,35 м от централния репер. Представлява две или три грубо наредени редици от големи плочести камъни. Ориентирано е в посока северозапад—югоизток. Съвременен изкоп (за блиндаж) е засегнал източната и североизточната му част, където вероятно липсват част от камъните. Югозападната му част не е била засегната и над нея лежеше ненарушен пласт от насип № 2 с дебелина 1,05 м. Във вида, в който бе открито, съоръжението имаше размери 2,90 × 1,32 м (дължина и широчина) и максимална височина в незасегнатия участък 0,38 м, където камъните бяха наредени в четири реда. Под тях бяха намерени парче червена охра и една силно разрушена животинска кост. Не бяха открити останки от човешки скелет. Възможно е в случая да става дума за кенотаф, но е възможно също това да е част от по-голямо съоръжение, унищожено при строителството на блиндажа. Стратиграфската позиция на този „кенотаф“ е твърде необичайна. Обикновено при могилите от древноямната културно-историческа област вторичните погребения се правят в съществуващия вече могилен насип, като над всеки следващ гроб се донасипва пръст, която увеличава общия обем на могилата. В отделни случаи се срещат могили с по два първични гроба с един общ или два отделни насипа, които при по-късни донасипвания са се слели в един. В разглеждания случай вторият могилен насип е направен непосредствено над първия и го покрива равномерно от всички страни. Обемът му е твърде голям и ако е правен специално за каменно съоръжение № 1, не би следвало то да се намира в периферията му. Изглежда вероятно въпросното съоръжение да е свързано с гроб № 3 и да е част от комплекса, създаден при първото погребение, когато за кратко време последователно са били направени насип № 1 и насип № 2.

В центъра на съществуващата вече могила в насип № 2 е била направена ямата на гроб № 2 (обр. 2 *б*). Той се намира на дълбочина 0,80 м и на разстояние 0,75 м източно от централния репер. Гробната яма е правоъгълна, със заоблени ъгли и с размери: дължина 1,27 м, широчина 50—60 см и дълбочина 0,35 м. Ориентирана е в посока северозапад—югоизток. Нивото на засипаната яма е било посипано с червена охра. Близо до повърхността, в запълнителя беше намерена малка необработена кремъчна пластина. Скелетът беше слабо запазен. Ориентацията му е северозапад (главата) — югоизток. Трупът е бил положен в ямата свит надясно. Главата, ръцете и гръдният кош са били посипани с охра. Парче червена охра имаше до тилната страна на черепа. В югоизточната част на ямата, при краката бяха намерени две големи животински кости, също силно изтлели.

Над този гроб е направен третият могилен насип. Дебелината му варира от 0,80 м в централната част до 2 м в периферията. При свалянето му бяха намерени няколко малки парченца от керамични съдове (от стени без украса), направени от глина, опоснена със стрити черупки от миди или охлюви. В този насип беше открито и разчистено каменно съоръжение № 2 (обр. 2 *д*). При разкопките не беше установено дали е било вкопано в него (нямаше следи от яма), или е направено по време на насипването. Разположено е в югоизточната част на могилата на дълбочина 2,55 м от централния репер и на 5,30 м южно и 8,40 м източно от него. Представлява нестройна редица от големи необработени плочести камъни, ориентирана в посока североизток—югозапад, дълга 3,50 м и широка около 1 м. Предназначението му е неясно.

В югоизточната периферия на същия насип, на дълбочина 2,35—2,40 м от централния репер, на 10,60 м южно и 5,55 м източно от него беше разкрит гроб № 1 (обр. 2 *а*).

Нямаше видими следи от гробна яма. Скелетът лежеше на 0,30—0,40 м дълбочина от съвременната повърхност на могилата. Горната му част (черепът, част от ръцете и гръдния кош) бяха разместени и частично разрушени при работата с булдозера. По станалите неразместени части от скелета може да се съди, че трупът е бил положен свит надясно, ориентиран в посока север (главата) — юг. Пред ръцете имаше парче червена охра. Според данните от антропологическото изследване скелетът принадлежи на възрастен индивид от мъжки пол и се отнася към европеидния антропологически тип[3].

Установените особености на погребалния обред полагане в яма в свито положение по гръб или насрани, посипване на трупа и дъното на ямата с червена охра и/или поставяне на парче червена охра в гроба, беден или напълно отсъстващ гробен инвентар и натрупване на могилен насип имат многобройни паралели сред паметниците от древноямната културно-историческа област[4]. В рамките ѝ се различават редица локални варианти. Преобладаващата част от тях са от ранната бронзова епоха. Най-ранните паметници, отнасящи се към времето на първоначалното формиране на областта, датират от непосредствено предхождащия я период, който е обозначен в българската литература по праистория с термина преходен период от халколита към бронзовата епоха[5]. Некрополите от България, и по-точно тези от Тракия, очертават южната граница на областта. За тях и за некрополите от „Северна Добруджа и на север от Дунава“ бе предложено наименованието „Долнодунавски вариант на ямната култура“[6]. Това обособяване на могилните некрополи от ранната бронзова епоха от Добруджа, Мунтения, Олтения, Северозападна и Южна България (район, не много обширен в сравнение с териториалния обхват на „вариантите“ от севернопричерноморските степи, но значително по-разнообразен в географско и културно отношение) в една група или вариант има известни недостатъци. Тъй като определянето на хронологията и културната принадлежност на публикуваните тук гробни находки е в пряка зависимост от правомерността на това обособяване, тук прилагаме кратък сравнителен анализ на археологическите факти, подценени от автора му, които според нас не го потвърждават. Резултатите от този анализ дават възможност за прецизиране на хронологията на ранните могилни некрополи от района и за преразглеждане на проблемите, свързани с определянето на културната им принадлежност.

През ранната бронзова епоха в района на т. нар. „Долнодунавски вариант“ без т. нар. „ямна култура“ са разпространени три различни култури — Езеро в Тракия, Магура — Коцофени в Северозападна България и Олтения и Черна вода III, Черна вода II (Езерово) в Добруджа[7]. Географската детерминираност на тези култури в общи линии съвпада с тази на предхождащите ги от неолита, халколита и преходния период към бронзовата епоха и е определена не от съществуването на някаква недоказуема непрекъснатост в развитието на етнокултурните общности, а от географските особености на разглеждания район, от съществуващите различия в природо-климатичната характеристика, от съществуването на такава трудно преодолима граница като Стара планина[8]. Погребалните обреди, регистрирани в проучените могилни некрополи от районите на тези култури, освен нееднократно коментираните общи черти имат и специфични особености, различаващи ги както от некрополите от другите райони на древноямната културно-историческа област, така и едни от други. Основен различителен признак е погребалният инвентар — неговата липса или наличие, количество и характеристика. Тъй като при повечето от гробовете от областта освен почти задължително присъстващите парчета или прах от червена охра друг инвентар няма, концентрацията на гробове със сравнително богат инвентар в определени райони не трябва да се пренебрегва като случайна, още повече, че тези райони съвпадат с териториите на синхронните на могилните некрополи култури. В този смисъл от значение са видът и характеристиката на предметите, съставящи погребалния инвентар, тъй като от тях може да се извлече информация както за хронологията на отделните гробове, така и за реконструирането на историята на населението, оставило некрополите.

Като илюстрация на казаното привеждаме най-общите данни за количеството, вида и характеристиката на погребалния инвентар от проучените изцяло или частично 21 могилни некропола от територията на България[9]. Дванадесет от тях са в Североизточна България — района на разпространение на последователно развилите се култури Черна вода III и Черна вода II (Езерово): Царевброд (Ендже), Мадара, Калугерица, Кюлевча, Белоградец, Плачидол, Жегларци — Орляк, Поручик Гешаново, Смолница, Каварна, Дуранкулак и Шабла[10]. От публикуваните 11 некропола са проучени общо 78 гроба, които могат да се отнесат към бронзовата епоха. От тях 63 са без инвентар и 15 — с инвентар[11]. Като инвентар се срещат: керамични съдове — в седем от гробовете по един; сребърни или медни спирални висулки или халки — общо девет от пет гроба; зърна кехлибар — в един гроб; играчки (шест астрагала, едно заоблено камъче и едно глинено топче) — от два гроба; кремъчни пластини — три от три гроба и части от дървена каруца — при един гроб. Комбинации от изброените видове предмети се срещат само в три от гробовете.

По-различна картина предлагат некрополите от другите райони на т. нар. „Долнодунавски“ вариант на ямната култура. В проучените досега четири некропола в района на култура Магура — Коцофени (Търнава, Кнежа, Хърлец и Горан — Слатина) са открити общо 49 гроба[12]. От тях 26 са без инвентар и 23 — с инвентар. Като инвентар се срещат: керамични съдове — общо 13 до 12 гроба; украшения, които най-общо могат да се разделят на висулки (спираловидни, кръгли, отворена халка, ладиевидни) — общо 19 от 14 гроба, от които съответно три медни, 11 сребърни и пет златни, огърлици — в седем гроба, съответно от раковини, човешки и животински зъби, мъниста от кост, глина, планински кристал, мед, сребро и злато — точният брой не е даден в публикацията, вероятно не по-малко от 70, от които преобладаващата част — около 50, са от благородни метали, златна пластина — в един гроб; оръдия или оръжия — брадва-чук от варовик, един кремъчен и един каменен връх за стрела и едно бронзово длето, от четири гроба. Комбинации от изброените видове предмети се срещат в осем от гробовете, съответно керамика и украшения — в шест и оръдия и украшения — в два. Украшенията в повечето случаи са по няколко и различни по вид.

В Тракия, района на разпространение на култура Езеро, са проучени частично пет могилни некропола от ранната бронзова епоха: Трояново, Ковачево, Долно Сахране, Голяма Детелина I и Голяма Детелина II[13]. Значително отклонение от характерния за древноямната културно-историческа област погребален обред представя некрополът при Долно Сахране. Девет от откритите в него гробове се отнасят към ранната бронзова епоха, но при тях липсват характерните за разглежданите комплекси гробни ями и червена охра. Подобни отклонения се срещат и в други некрополи, но като изолирани случаи — например първичния гроб № 13 от могила II, некропол Горан — Слатина, където обредът е трупополагане в яма в изпънато положение по гръб, без охра — гроб, безспорно по-ранен от „типичните“ за ямната култура от същата могила. В останалите могили от района подобни резки отклонения от ритуала не се забелязват. Общо от петте некропола са проучени 48 гроба. От тях девет са без инвентар и 39 с инвентар. Като инвентар се срещат: керамични съдове — в 37 от гробовете по един или няколко (14 от гроб № 29 от некропола Голяма Детелина II), като общият им брой е не по-малък от 51; накити — спирални сребърни и златни висулки, общо четири от два гроба; оръдия — една бронзова игла и костено шило. Данни за комбинации от изброените видове предмети има само за гроб № 29 от некропола Голяма Детелина II, където са намерени 14 керамични съда, бронзова игла и костено шило.

Изброените факти ясно показват наличие на съществени количествени различия между инвентара на гробовете от трите разглеждани района. Дори грубото съпоставяне на количеството на гробовете без и със инвентар е твърде показателно: в некрополите от района на културите Черна вода III и Черна вода II съотношението е 4:1, в тези от района на култура Магура — Коцофени — 1:1, а в тези от района на култура Езеро — 1:4. Само в двата района с по-голяма концентрация на гробове с инвентар се срещат „богати“ гробове, в които количеството на инвентара значително надвишава това в останалите. В тези райони е по-голямо и видовото разнообразие на откритите предмети. Накитите са разнообразни (от гледна точка на материали и форми) и често сложносъставни. Срещат се отделни златни украшения, а в един случай даже масивно метално оръдие — инвентар, нетипичен не само за некрополите от Североизточна България, но и за останалите райони на древноямната културно-историческа област. В количествените характеристики на видовете инвентар от тези два района също има различия. Докато в некрополите от района на култура Магура — Коцофени преобладават накитите (елемент на облеклото), то в тези от района на култура Езеро преобладават керамичните съдове (погребален дар). Характеристиките на керамиката (технология, форми, орнаментация) от могилните некрополи в районите на трите култури, материал, носител на най-много информация за етнокултурната характеристика, показват същата закономерност. Всички открити в некрополите съдове са характерни за керамиката на културата, в района на която се намира некрополът, и имат по-близки или по-далечни паралели сред керамиката на други култури само дотолкова, доколкото такива паралели има и характерната за съответната култура керамика. Тази зависимост е в сила както за находките, отнасящи се към края на ранната бронзова епоха — преобладаващата част от съдовете[14], така и за тези, отнасящи се към най-ранната ѝ фаза — керамиката от некропола при Голяма Детелина II[15]. Обикновено се обяснява с липсата на собствено керамично производство на племената, оставили могилните некрополи. Подобна интерпретация изглежда нелогична и предвид обстоятелствата, при които са открити съдовете (поставени като гробен дар), и предвид факта, че преди разселването на Балканите племената, носители на т. нар. „ямна или древноямна“ култура, са имали собствено керамично производство.

Изброените различия в количествените и качествените характеристики на инвентара от ранните могилни некрополи в България, както и установените в някои от тях съществени отклонения от типичния за „ямната култура“ обред (биритуалност при синхронни гробове — некропол Търнава; отсъствие на червена охра — некрополи Долно Сахране, Горан — Слатина и др.; отсъствие на гробни ями — некропол Долно Сахране), свидетелстват за продължително относително самостоятелно развитие на населението, оставило могилните некрополи в отделните микрорайони на степните и лесостепните области — микрорайони, съвпадащи с териториалния обхват на синхронните на некрополите раннобронзови култури. Фактът, че нито един от откритите досега в некрополите керамични съдове не може да бъде определен като „импортен“, т. е. произведен по различни от характерните за съответната местна култура традиции, определено показва наличие на връзка между населението, на което принадлежат некрополите, и населението, на което принадлежат селищата. От друга страна, той свидетелствува също за липса на интензивни контакти между племената, на които принадлежат могилните некрополи от различните райони (варианти) на древноямната културно-историческа област. В този смисъл определянето на степните скотовъдни племена, оставили могилните некрополи от ранната бронзова епоха, като играещи ролята на „предаваща среда“ в създаването на „контактната непрекъснатост“ в системата от взаимосвързани етнокултурни общности е неприемливо[16]. Наличието на редица общи черти в характеристиките на културите от ранната бронзова епоха от Източна, Югоизточна и Средна Европа може да се обясни по-скоро със сходните условия на формирането им — резултат от развилия се през IV хил. пр. н. е. (калибрирани радиовъглеродни дати) вследствие на настъпилите природо-климатични и социално-икономически изменения процес на етнокултурно преоформяне[17]. Скотовъдните племена, носители на разглеждания погребален обред, могат да бъдат определени като играещи ролята на „предаваща среда“, обуславяща „контактната непрекъснатост“ между формиращите се етнокултурни общности само дотолкова, доколкото тяхното разселване и установяване в нови райони, населявани дотогава от племена със земеделско-скотовъдна икономика, са част от този процес. Измененията, които настъпват в културата им след разселването, показват, че те са в еднаква степен и „предаваща“, и „приемаща“ среда, или по-точно казано, един от компонентите, участващи при формирането на новите общности.

Специфичният характер на културата им, рязко различаваща се от културата на земеделско-скотовъдните племена, в чиито територии на разпространение се разселват, позволява сравнително лесно да се установи присъствието им в нови райони. Сигурни признаци за това разселване от археологическа гледна точка са: разпространението в райони, отстоящи западно и югозападно от първоначалния район на формиране на културите на племената със скотовъдна икономика (древноямна или Хвалинска[18] и Среден Стог[19]), на нетипичните за племената със земеделско-скотовъдна икономика „охрови“ гробове (със или без могилен насип) и на т. нар. керамика „тип С“, направена от глина, опоснена със стрити черупки от миди или охлюви или органично вещество[20]. Най-ранните такива паметници в района на Долния Дунав и Тракия датират от преходния период от енеолита към бронзовата епоха. Това са могилните гробове при Суворово, Каменка, Утконосовка и Десантное, разположени непосредствено на север от делтата на Дунав[21], могилният гроб при с. Търговище, Старозагорско[22], охровите гробове при Кюлевча[23] и Девня[24], Североизточна България, случайните находки на зооморфни скиптри от Тракия[25] и селищата на културите Черна вода I — Певец[26] и Галатин — Сълкуца IV /Херкулан II—III — Бубани Хум Iб[27]. Наличието им свидетелства за участие в процеса на етнокултурно преоформяне в Долнодунавския район, а вероятно и в Тракия[28] на население, произхождащо директно или индиректно от района на формиране на културите на племената със скотовъдна икономика — Древноямна/Хвалинска и Среден Стог. Основният контингент от това придошло „степно“ население се разселва и установява трайно главно в източните части на Долнодунавския район, където в резултат на смесването му със значително по-малка част заварено местно население се формира културата Черна вода I — Певец. В западната част на Долнодунавския район завареното местно население явно е било значително по-многобройно, тъй като тук в по-голяма степен се съхраняват местните традиции от енеолита. Проникването на придошлото население в този район е постепенно и вероятно е резултат от бавна инфилтрация от района на култура Черна вода I — Певец. Това се проследява ясно в отделните фази на формиралата се тук през преходния период култура Галатин — Сълкуца IV/Херкулан II — III Бубани Iб. Твърде малкото археологически извори от преходния период от района на Тракия все още не дават възможност за реконструиране на извършилите се преобразувателни процеси, довели до формирането на култура Езеро. Двете случайни находки на каменни зооморфни скиптри и могилният „охров" гроб при с. Търговище свидетелстват, че и в този район през преходния период са проникнали малки групи население, носител на характерните за ранните степни скотовъдни култури традиции.

След периода на първоначалното формиране на културите от преходния период в Долнодунавския район развитието продължава плавно без археологически доловими следи от външни сътресения. Наблюдава се приемственост както между отделните етапи на културите Черна вода I — Певец и Галатини — Сълкуца IV/Херкулан II—III — Бубани Хум Iб, така и между тях и културите от ранната бронзова епоха. Тези факти са от значение за определянето на произхода и културната принадлежност на могилните некрополи от ранната бронзова епоха в същия район. Приема се, че тяхната поява е резултат от следващо разселване на скотовъдни племена от степите на Северното Причерноморие[29]. Ако се съди по голямото количество на могилните некрополи от този период, тази следваща вълна на разселване би трябвало ако не да унищожи, то поне да даде някакво отражение върху развитието на културата на завареното население. Подобно явление обаче не се наблюдава. Напротив, в рамките на оформилите се още през преходния период културни райони се наблюдава процес на вътрешна консолидация на новосформиралите се общности, в резултат на който се оформя специфичният облик на всяка една от културите от ранната бронзова епоха на Балканите. В районите, от които би трябвало да започне предполагаемата втора миграционна вълна, се наблюдават аналогични процеси на вътрешна консолидация. В рамките на древноямната културно-историческа област се обособяват регионално редица варианти и подварианти, различаващи се един от друг както по особеностите на керамичния инвентар, така и по някои статистически доловими черти на погребалния обред[30], факт, който предполага продължително обитаване на едни и същи микрорайони от едни и същи племена.

В смисъла на казаното изглежда много по-вероятно могилните некрополи от ранната бронзова епоха в Долнодунавския район и Тракия да принадлежат на население, трайно установило се тук още по времето на първоначалното разселване на скотовъдни племена от степите на Северното Причерноморие. Единната антропологическа характеристика на погребаните[31], както и липсата на селища в близост до некрополите дават основание да се предполага, че те принадлежат на отделни групи племена, които след установяването си в новите райони са продължили да практикуват традиционния си поминък — скотовъдството. Спецификата на стопанството им е предопределила тяхната относителна самостоятелност в рамките на формиралите се културни райони, а общият произход и дълговременното съжителство в една и съща културна среда — относителното единство на културата им с културата на уседналото население от същите райони. Разбира се, съществува вероятност част от могилните некрополи да принадлежат на уседнало население със скотовъдно-земеделска икономика и липсата на селища в близост до тях да се дължи на липса на проучвания или даже на липса на публикации на резултатите от такива проучвания.

Изложеният кратък преглед на съществуващите археологически извори за произхода и културната принадлежност на ранните могилни некрополи на територията на България дава представа за възможностите за датиране и определяне на културната принадлежност на гробовете от могилата от некропола при Шабла. От местоположението на некропола и засвидетелстваните в проучената могила погребални обреди следва, че той принадлежи към групата ранни могилни некрополи от района на разпространение на последователно развивалите се култури Черна вода I — Певец, Черна вода III и Черна вода II, т. е. хронологическият отрязък, към който се отнасят отделните гробове, има за долна граница началото на преходния период и за горна — края на ранната бронзова епоха. Конкретните данни за датиране на отделните гробове от разглеждания Добруджански вариант на древноямната културно-историческа област са:

1. Резултатите от сравнителния анализ на данните за стратиграфското положение на гробовете във всяка една от могилите и установените обредни различия. В преобладаващата част от случаите погребенията в свито положение наляво или надясно стратиграфски следват и следователно са по-късни от погребенията в свито положение по гръб. Изключение в това отношение се наблюдава само в могила III на некропола Калугерица, където позата на първичното погребение е хокер надясно, а на вторичните съответно — хокер полунадясно, хокер по гръб и изпънато положение. Това изключение от установената закономерност може да се тълкува различно: начинът на полагане може да се приеме като хронологически определящ признак за гробовете в района само от средностатистическа гледна точка; въпросният гроб е по-ранен от всички проучени досега могилни гробове в района и

се отнася най-вероятно към времето на първоначално разселване на скотовъдни племена от Северното Причерноморие. В подкрепа на второто предположение са особеностите на гробното съоръжение на това погребение — гробна яма, облицована и покрита с дървета и каменна крепида с диаметър 11 м, ориентацията на скелета (изток — запад) и обилното оцветяване с охра на горната част на скелета — елементи на погребалния обред, характерни за къснотриполските могилни гробове от Молдавия[32]. Една друга стратиграфска ситуация, установена в могилен некропол при Браилица, където в насипа на първичния „ямен“ гроб са открити вторични „усатовски“ гробове[33], доказва възможността за ранно датиране и на някои от първичните погребения в свито положение по гръб.

2. Керамичните съдове от некропола Мадара, могила I, гроб № 1, могила III, гроб № 3, могила III, гроб № 4, могила IV, гроб № 1, некропола Калугерица, могила V, гроб № 6 и некропола Плачидол, могила II, гроб № 7. Най-общо тези съдове се отнасят към ранната бронзова епоха[34]. Всички произхождат от вторични гробове с труполагане в свито положение наляво или надясно.

3. Две радиовъглеродни дати от некропола Плачидол: от могила I, гроб 1 — 4170 ± 50 B. P. (вторичен гроб, труполагане в свито положение по гръб в яма) и от култово съоръжение № 2 в могила II — 4260 ± 60 B. P., отбелязано от автора на публикацията като синхронно на гроб № 1 (вторичен гроб, труполагане в свито положение по гръб)[35]. И двете дати са от стратиграфски най-късните за двете могили погребения с полагане в свито положение по гръб. И в двете могили след тези два гроба стратиграфски следват гробове с полагане в свито положение настрани.

Съпоставянето на изброените данни позволява да се направят следните заключения за хронологията на могилните некрополи в района, в това число и на гробовете от Шабла: гробовете с полагане в положение хокер настрани, в които червена охра се намира в сравнително малки количества (парче охра, поставено като гробен дар или прах от охра, слабо оцветил скелета) или напълно липсва, са хронологически по-късни от гробовете с полагане в положение хокер по гръб; двете близки по стойност дати от некропола Плачидол, които, съпоставени с датите от Езеро[36], показват, че въпросните гробове се отнасят по време към VI или VII хоризонт, т. е. края на Езеро А и началото на Езеро В, дават представа за долната хронологическа граница на втората хронологическа граница на гробовете с полагане в свито положение по гръб; горната хронологическа граница на гробовете с полагане в положение хокер настрани не може да се установи точно, но общата датировка на керамичния инвентар — ранна бронзова епоха, позволява да се предполага, че тя не надхвърля хронологическите рамки на ранната бронзова епоха; съществуващите досега данни не позволяват точното определяне на долната хронологическа граница на погребенията с труполагане в положение хокер по гръб — явно значително по-ранна от границата, която дават двете дати от Плачидол. Споменатата стратиграфска ситуация от Браилица е сериозен аргумент за изтеглянето ѝ в хронологическите рамки на предходния период — времето на първоначално разселване на населението, носител на разглеждания погребален обред на Балканите.

---

[1] Част от източната периферия на могилата е била разрушена изцяло след Втората световна война при строителството на блиндаж. Други две чувствителни нарушения бяха установени в североизточната и югозападната част на могилата, където няколко години преди разкопките са били прокопани канали за прокарване на тръби за напояване.

[2] A. Benac. Praistorijski tumuli na Kuprenskom polju. — Djela, LXIV, 5, Sarajevo, 1986, 17—21, 51—56, 73—74.

[3] Благодаря на С. И. Круц от Антропологическия институт в Киев за обработката на човешкия костен материал от могилата и любезно предоставената ми информация.

[4] Н. Мерперт. Энеолит юга СССР и Евроазийские степи. — В: Энеолит СССР, М., 1982.

[5] Х. Тодорова. Каменно-медната епоха в България. С., 1986, с. 230.

[6] И. Панайотов. Ямната култура в българските земи. — РП, XXI, С., 1989, с. 56.

[7] Езеро. Ранннобронзовото селище. С., 1979; P. Roman. Cultura Coţofeni. B., 1976; Н. Джамбазов, Р. Катинчаров. Археологически находки от пещерата Магура. — Археология, 1961, 3; Разкопки в пещерата Магура през 1971 г. — ИАИ, XXXIV, 1974, 110—127; S. Morintz, P. Roman. Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau. — Dacia, XII, 1968, 81—118; G. Tončeva. Un Habitat eacustre de l'âge du bronze ancien dans les environs de la ville de Varna (Ezerovo II). — Dacia, XXV, 1981.

[8] Х. Тодорова. Цит. съч., 18—25.

[9] Резултатите от разкопките на могилите при с. Голяма детелина не са публикувани, а от некропола Горан — Слатина са публикувани само описанията на находките, но не и самите находки (вж. И. Панайотов. Цит. съч., 134—154).

[10] Пак там, с. 5, 61—156. Некрополът при Дуранкулак не е публикуван.

[11] Пак там, 62—82, 94—133.

[12] Пак там, 84—94, 134—154.

[13] Пак там, 82—84; Л. Гетов. Могилни погребения при с. Долно Сахране, Старозагорско. — ИАИ, XXVIII, 1965, 203—229; К. Лещаков, Б. Борисов. Надгробна могила № 4 при с. Голяма детелина. — АОР за 1987, Благоевград, 1988, с. 59; М. Кънчев. Надгробна могила до с. Голяма детелина. — АОР за 1987, Благоевград, с. 60.

[14] Керамиката от некрополите Плачидол, Търнава, Долно Сахране и Голяма детелина I.

[15] С находките имах възможност да се запозная при отчитането на разкопките. Тази датировка бе предложена от ръководителя М. Кънчев.

[16] Н. Мерперт. Этнокультурные изменения на Балканах на рубеже энеолита и раннего бронзового века. — В: Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. М., 1984, с. 240. И. Панайотов. Цит. съч., с. 51.

[17] П. Георгиева. Этнокультурные изменения в переходном периоде энеолита-бронзовой эпохи в Нижнедунайском районе. — Studia Praehistorica (под печат).

[18] С. Агапов, И. Васильев, В. Перстрикова. Хвалынский могильник и его место в энеолите Восточной Европы. — В: Археология Восточно-Европейской лесостепи. Воронеж, 1979, 36—63; И. Васильев, Р. Габяшев. Взаимоотношения энеолитических культур степного, лесостепного и лесного Поволжья и Прикамья. — В: Волго-Уралская степь и лесостепь в епоху раннего металла. Куйбышев, 1982, 8—12; Хлопковскии могильник и эго в энеолите Поволжья (по материалам раскопок 1977—1978 г.). В: Волго-Уралская степь и лесостепь в эпоху раннего металла, Куйбышев, 1982, 91—93.

[19] Д. Телегин. Середнье-Стогiвська культура епохи мiдi. Київ, 1973.

[20] Т. Мовша. Проблемы связей Триполья—Кукутени с племенами культур степного ареала. — Studia Praehistorica, 5—6, 1981, 61—72.

[21] И. Алексиева. О древнейших энеолитических погребениях Северо-Западного Причерноморья. — МАСП, 8, Киев, 1976, 176—185.

[22] И. Панайотов. Цит. съч., с. 49.

[23] Ž. Važarova. Zoomorphes Zepter aus Kjulevca, Bez. Šumen. — Studia praehistorica, 8, 1986, p. 24.

[24] М. Милчев. Три погребения от енеолитната епоха. — ИВАД, XII, 1961.

[25] П. Детев. В-к „Отечествен глас". Пловдив, бр. 5020, 18. XI. 1961; L. Getov. Sur le problème des sceptres zoomorphes en pierre. — Studia Praehistorica, 3, 1980, 91—96.

[26] Morintz, P. Roman. Op. cit., 47—77; Х. Тодорова. Овчарово. — РП, VIII, С., 1983, 12—15; П. Георгиева. Материали от преходния период между каменно медната и бронзовата епоха от Северна България. — Археология, 1987, 1, 10—15.

[27] Пак там, 1—15; P. Roman. Strukturänderungen des Endäneolithikums im Donau-Karpaten-Raum. — Dacia, XV, 1971, 31—171; Praistoria Jugoslavenskih zemalja, III, Sarajevo, 1979, 87—114; P. Georgieva. Die prähistorische Siedlung in der Gegend Čukata beim Dorf Galatin bei Vraca. — Studia Praehistorica, 9, 1988, 111—146.

[28] Материалите от този период от Тракия са малко, но многобройните нови елементи в културата от ранната бронзова епоха предполагат разселване на етнически чуждо на енеолитното местно население и тук.

[29] И. Панайотов. Цит. съч., 56—57 и цит. там литература.

[30] М. Ричков. Порiняльний аналiз поховальних пам'яток за матерiалами ямноi культури. — Археологiя, 60, Київ, 1987, 30—36.

[31] Й. Йорданов, Бр. Димитрова. Антропологични данни за погребаните в могилните некрополи от Североизточна България (ранна бронзова епоха). — РП, XXI, 1989, 175—187.

[32] Н. Шмаглий, И. Черняков. Курганы степной части междуречья Дуная и Днестра (1964—1966). — МАСП, 6, Одесса, 1970, 1970, 91—96.

[33] H. Hartuchi, I. Dragomir. Sapaturile arheologice de la Brailiţa. — MCA, III, 1957, 129—144; I. Dragomir. Necropola tumulara de la Brailiţa. — MCA, V, 1959, 671—692.

[34] Й. Панайотов. Цит. съч., с. 69, 71, 73, 77—78, 112.

[35] Пак там, с. 26—27.

[36] Езеро, с. 515.

Tumulus près de la ville de Chabla (problèmes de la chronologie et de l'appartenance culturelle)

P. GEORGIEVA

(Résumé)

Le tumulus étudié fait partie d'une grande nécropole tumulaire. On y a découvert trois tombeaux véritables et deux équipements de pierre, vraisemblablement des cénotaphes. Ont été établies trois étapes d'entassement du comblement tumulaire. Dans les trois inhumations la pose était à l'état recourbé sur le dos — dans le tombeau No 3 ou bien de côté — dans les tombeaux No 1 et No 2. Dans les trois tombeaux et dans un des équipements de pierre ont été trouvés des morceaux et de la poussière d'ocre rouge.

Les données concernant le rite funèbre permettent généralement de rapporter le complexe étudié aux monuments de la région antique culturelle-historique à fosses dont la formation commença au cours du IVe millénaire av. n. ère (dates calibrées C_{14}). Les résultats de l'analyse comparative des indices spécifiques caractérisants de ce type de trouvailles sépulcrales de la région de la Dobroudja autorisent à être déterminées comme une variante indépendante culturellement constituée des monuments de la région antique culturelle-historique à fosses.

Към въпроса за трако-сарматските отношения през първи и началото на втори век (по археологически данни)

ХРИСТО БУЮКЛИЕВ

Отношението между траки и сармати е все още един слабо проучен въпрос. Причините за това са преди всичко в достигналите до нас крайно оскъдни изворови данни (литературни и археологически).

Без да имаме претенции за пълна изчерпателност, в настоящото изследване ние ще спрем вниманието върху някои находки, факти и наблюдения, които имат отношение към темата и които в една или друга степен поставят началото на нейното решаване.

Става въпрос преди всичко за един пълен боен комплект от нападателно и защитно въоръжение на тежковъоръжен конен воин[1]. Находката произхожда от изключително богатия тракийски могилен некропол при Чаталка, Старозагорско[2]. Некрополът обхваща 20 надгробни могили, принадлежащи на тракийско вилно имение (вила рустика)[3], просъществувало от I до IV в. Гробът е открит в известната могила „Рошава Драгана" (вис. 21 м, диам. при основата 90 м), която е най-голямата в некропола и една от най-големите могили в България[4]. В могилата са разкрити още два гроба. По-ранният принадлежи на жена и е разположен в основата на могилата[5]. По-късният гроб принадлежи на мъж-воин и е разположен на върха на могилата[6]. Женският гроб се датира около средата на I в., а този от върха на могилата — през първата половина на II в. И трите погребения са извършени чрез изгаряне на тялото. Отличават се с изключително богатия си гробен инвентар. Има всички основания да се счита, че могилата „Рошава Драгана" е своеобразен семеен мавзолей на част от членовете на тракийската аристократическа фамилия, владяла споменатото вилно имение.

● *Обр. 1. Златен венец от Чаталка, Старозагорско.*
Fig. 1. Couronne d'or de Čatalka, région de Stara Zagora

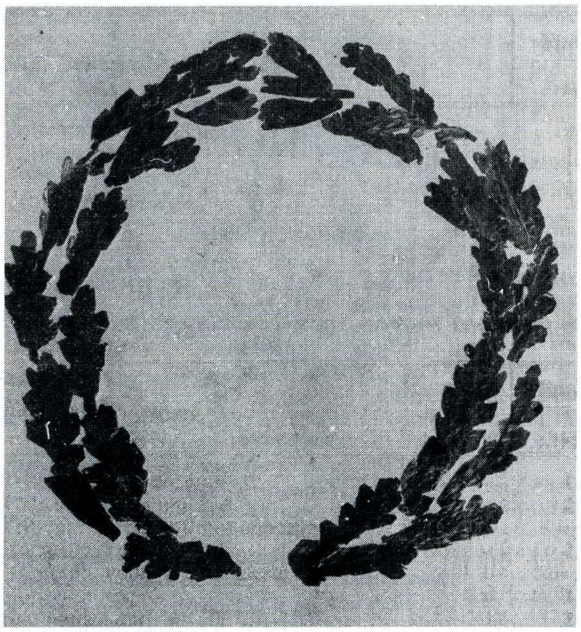

1

Останките от изгореното тяло в гроба, който ни занимава, бяха поставени в оловна урна, която от своя страна беше положена в каменен саркофаг. Върху капака на саркофага беше монтиран златен венец, съставен от дъбови и лаврови листенца (обр. 1). Останалият гробен инвентар беше разположен върху гробната площадка около саркофага[7].

С оглед на темата за нас от особено значение са намерените в гроба предмети на въоръжението, значителна част от които са със сарматски облик.

Макар и силно разрушен, бойният комплект на тежковъоръжен конен воин (cataphractarius) предлага изключително интересни данни за характера на този вид въоръжение.

Нападателното оръжие от комплекта е представено от частите на два железни меча, шест железни върха от копия и 55 железни върха от трирьби стрели със следи от колчан.

Специален интерес представлява единият от мечовете, който принадлежи към „сарматския" тип мечове. От направения опит за реконструкция се вижда, че общата му дължина е около 0,90 м[8]. Според типологическата класификация на А. М. Хазанов мечът може да се отнесе към тип I от групата сарматски мечове без метален завършек на дръжката[9]. Най-близък негов паралел е мечът от могила № 2 на Курпе-Байския некропол в Западен Казахстан, както и един меч от Корея, намерен в гробница от ханския период[10]. Между запазените му части са:

1. Масивна сребърна кръстатка, нанизана в основата на дръжката. Представлява

удължена плочка, леко прегъната по средата под тъп ъгъл, с връх, обърнат към острието на меча. Двете плоски страни на плочката са изпълнени с инкрустиран орнамент. Върху едната страна чрез златни пластинки са представени две силно стилизирани и хералдически разположени една спрямо друга пантери (обр. 2), а върху другата чрез инкрустация на зелен емайл е представена бръшлянова клонка (обр. 3).

2. Накрайник (затилък) на дръжката. Представлява златна апликация във формата на малко кръгло щитче с умбо (диам. 0,06 м) (обр. 4). Подложката (ядрото) на щитчето представлява гипсова плочка, върху която са апликирани златната пластинка и конусовидното златно умбо. Периферията на златната пластинка е запълнена с шест релефни символични знака — т. нар. „тамги“ (обр. 5). Те са разпределени по две в три еднакви полета. Три листовидно оформени орнамента служат за разграничителни знаци между полетата. Интересно е да се отбележи, че очертанията на тамгообразните знаци не се повтарят, т. е. това са шест различни по форма, а следователно и по смислово съдържание тамгообразни знаци. В композиционно отношение всеки един от тях се състои от по три съставни елемента: кръг, триъгълник, двузъбец, прекъсната окръжност със или без подвити навътре краища и къса хоризонтална плочка (петà). Обединяващото звено при всички знаци е кръгът, който се среща най-често. Останалите елементи са в различни комбинации при всеки знак. Триъгълникът например е включен в два от знаците, принадлежащи на едно поле — при единия той е в комбинация с двузъбец, а при другия знак той е от двете страни на обединяващия ги кръг. Двузъбецът също се среща в два знака — единият, за който стана дума, а вторият, разположен в друго поле, също включва два двузъбеца от двете страни на кръга. Другият знак от същото поле е композиран от обединяващия кръг с прекъсната окръжност с подвити навътре краища от едната страна и къса хоризонтална плочка (петà) от другата. В този си вид описаните дотук тамгообразни знаци нямат точни аналогии сред известните досега от земите на Севернопонтийския ареал[11]. Иначе, като самостоятелни елементи в други образни съчетания, кръгът, триъгълникът, двузъбецът и пр. се срещат многократно върху различни сарматски паметници или такива от Боспорското царство[12]. Последните два знака в третото поле са с особена стойност за настоящото изследване, тъй като в този си вид те се срещат единствено върху изключително редките сребърни монети на Инисмей (или Иненсимей) — сарматски цар на Олбия (края на I — началото на II в.)[13]. Върху посочените монети знакът е разположен

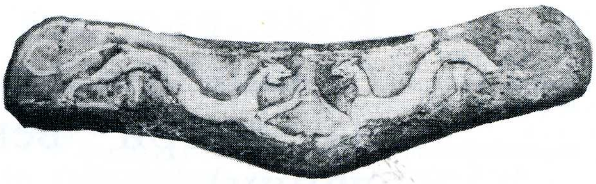

2

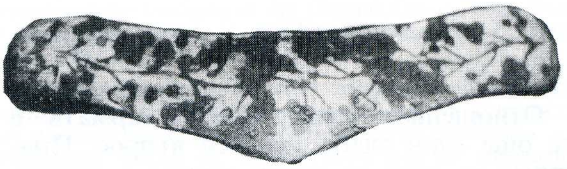

3

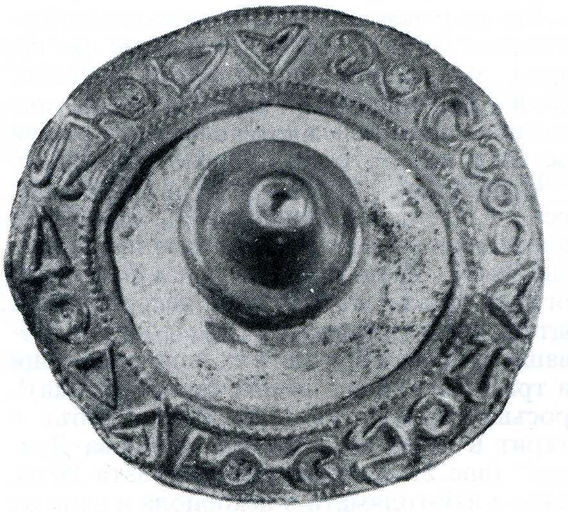

4

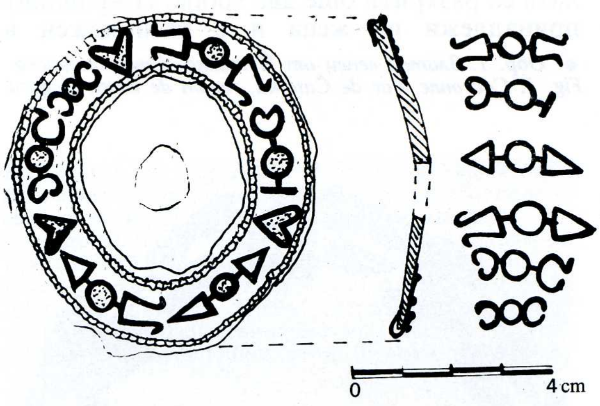

5

● Обр. 2. Сребърна кръстатка на меч с изображения на пантери. Чаталка, Старозагорско, Fig. 2. Pièce de croisement d'argent de glaive avec des figures de pantheres. Čatalka, région de Stara Zagora.

● Обр. 3. Сребърна кръстатка на меч с изображение на бръшлянови клонки. Чаталка, Старозагорско. Fig. 3. Pièce de croisement d'argent de glaive avec des figures de branches de lierre. Čatalka, région de Stara Zagora

● Обр. 4. Кръгла златна апликация от дръжка на меч със сарматски знаци. Чаталка, Старозагорско. Fig. 4. Application ronde d'or de manche de glaive avec des signes sarmates. Cătalka, région de Stara Zagora

● Обр. 5. Сарматски тамгообразни знаци върху кръглата златна апликация от Чаталка, Старозагорско. Fig. 5. Signes sarmates en forme d'estampille sur l'application ronde d'or de Čatalka, région de Stara Zagora

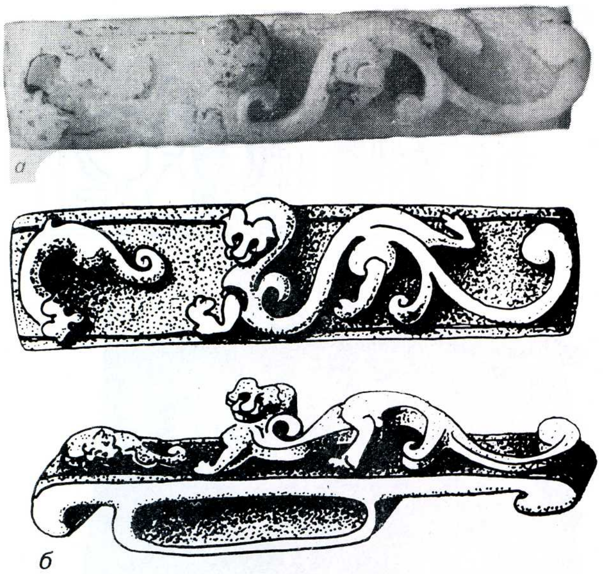

6

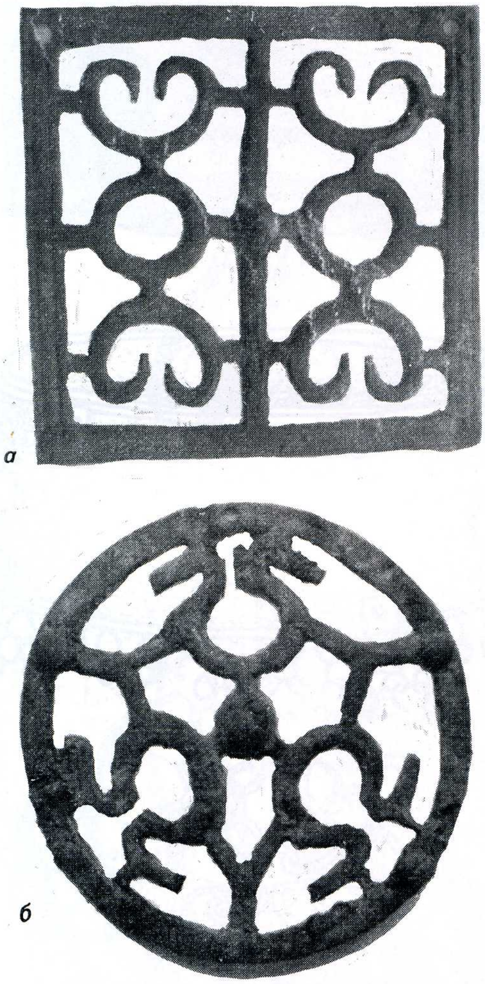

7

● *Обр 6 а) нефритова скоба от меч с изображение на грифон (?) и лисица (?). Чаталка, Старозагорско; б) графично изображение на нефритовата скоба .Fig. 6 а) crampon de néphrite de glaive avec figure de griffon (?) et de renard (?). Čatalka, région de Stara Zagora; б) figure graphique du crampon de néphrite*

● *Обр. 7 а) бронзова апликация от меч с тамгообразния знак на сарматския цар Инисмей.; б) application de bronze de glaive avec des signes sarmates. Čatalka, région de Stara Zagora*

непосредствено зад главата на Инисмей и се тълкува като „родов знак“ на царя[14]. Обединяващите кръгчета и листовидният орнамент са били запълнени с белезникав емайл, от който са запазени незначителни следи.

3. Много важен елемент от иначе напълно разрушената ножица е отлично запазената нефритова скоба[15], посредством която ножницата е била прикачвана за портупейния ремък на меча (обр. 6, *а, б*). Скобата има обичайната за този род паметници форма, с дължина 0,11 м и широчина 0,025 м. Върху изящно полираната ѝ лицева повърхност са представени релефни изображения на две срещуположно стоящи удължени и стилизирани до неузнаваемост животински фигури (грифон и лисица?). Подобни скоби досега не са откривани сред тракийските находки и определено може да се каже, че нашата скоба се явява за първи път в земите на траките. Извън тези земи този род паметници са познати от една сравнително широка географска област. Скоби със същото устройство и предназначение (в някои случаи и с напълно аналогична пластична украса) са известни от над десетина места в Северното Причерноморие и някои други райони на Източна Европа, Англия, Средна Азия, Сибир и Далечния изток, в това число Китай и Корея[16]. Подобни скоби се виждат върху някои от варварските мечове върху Траяновата колона, както и върху някои от керченските надгробни стели[17]. Известните досега скоби са изработени от нефрит, халцедон (главно от Китай) и злато. Незначителният брой скоби, достигнали до нас, показва, както и А. М. Хазанов основателно приема, че преобладаващата част са били изработвани от дърво[18]. Известните досега скоби се датират главно в I—II в., но този начин на носене на меча е възникнал сравнително по-рано[19]. По форма, устройство и размери най-близък паралел на нашата скоба е нефритовата скоба от гр. Покровск, СССР[20]. По отношение на пластичната си украса тя има единствената си аналогия в нефритовия екземпляр от Китай, на който в същия стил са изобразени две аналогични животински фигури[21].

4. Към лицевата страна на ножицата или към кожения колан, на който е висял мечът, са били пришити ажурно изработени бронзови апликации с квадратна, правоъгълна и кръгла форма. От тях по-добре запазени са само две (обр. 7,*а, б*). И в двете са вплетени сарматски тамгообразни знаци. Такива личат и сред фрагментираните апликации (обр. 8). Най-интересното в случая е, че при квадратната апликация са представени два еднакви и симетрично разположени знака, които са напълно идентични със споменатия родов знак на олбийския цар Инисмей, т. е. и с двата знака върху златния щитовиден

накрайник на дръжката. В сравнително усложнената плетеница на кръглата апликация различаваме очертанията на три основни знака, разположени радиално в кръглото пространство. Знаците наподобяват буквата „омега“, която в горния си край преминава в малко кръгче, общо и за трите знака. По този начин кръгчето се явява като център на цялата композиция. Възможно е клиновидните знаци между „омегите“ да имат също тамгообразен характер, а не само конструктивен, както на пръв поглед изглежда.

5. Долу ножицата е завършвала със златна апликация във формата на четвъртита кутийка. Широките полета на кутийката са изпълнени с релефно изображение на лежащ елен (обр. 9). Тялото на животното е така стилизирано, че то придобива повече декоративно-символичен характер. Отделни негови елементи (копита, уши, рога, бедра) са изпълнени чрез инкрустация на син и бял емайл. Изображението е рамкирано с релефен листовиден и овоиден орнамент, изпълнен също чрез инкрустация на син и бял емайл. Сюжетът, както и своеобразната стилизация на изображението са широко разпространени сред златните украшения в степните райони на Долното Поволжие и Северното Причерноморие през средносарматския период (I в. пр. н. е. — II в. от н. е.)[22].

От втория меч са запазени незначителни части, които не дават основание за реконструкция. Ножицата е била оцветена в червено, което личи от запазените върху пръстта под нея отпечатъци. Тук отново най-интересната част е сравнително добре запазеното щитче (накрайник) на дръжката. Подобно на накрайника при предишния меч то също има кръгла щитовидна форма, но е с по-малки размери (диам. 0,03 м). Състои се от златна пластина с изображение на лежаща пантера, апликирана към гипсова подложка. Тялото е силно свито, продиктувано от кръглата рамка на полето. На обратната страна има железен шип за приковаване към дръжката на меча. Изображението е изпълнено напълно в духа на т. нар. „сарматски зверинен стил“. Подобни изображения се срещат в редица паметници на сарматското изкуство, предимно през I—II в.[23] В това отношение най-близки са изображенията на „пантерите“ върху двата златни флакона от могилата „Хохлач“, близо до гр. Новочекаск[24], както и тези върху находката от могила 28 при с. Жутово, Октябърский район, Волгоградска област[25].

Всички върхове на копия са силно разрушени от ръждата. Имат удължена листовидна форма и конусовидна втулка за дръжката (дълж. 0,40 м).

Стрелите са били поставени в колчан,

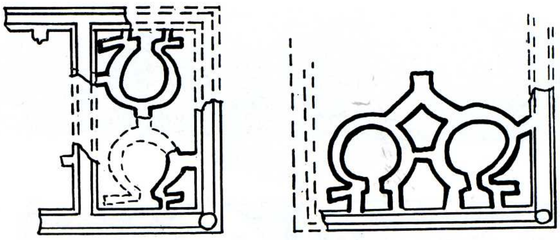
8

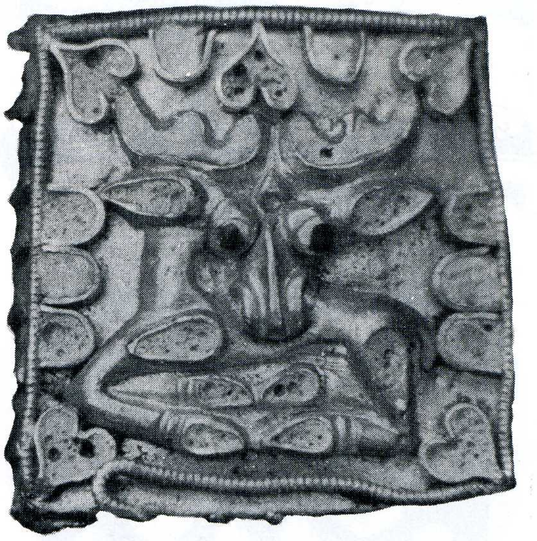
9

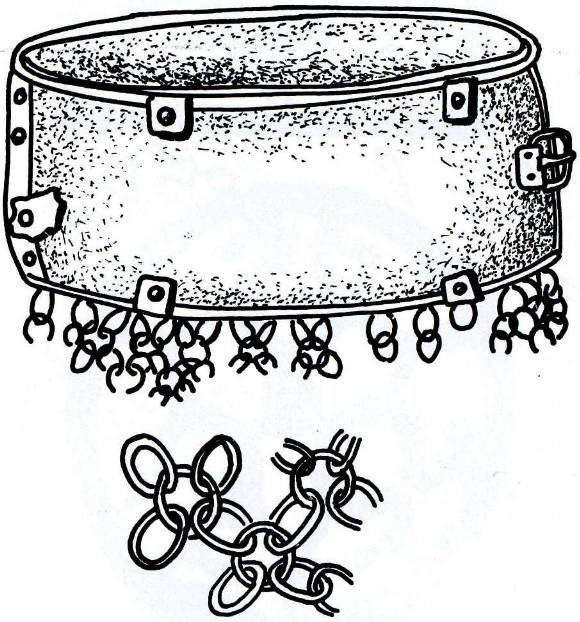
10

● *Обр. 8. Части от бронзови апликации от меч със сарматски знаци. Чаталка, Старозагорско. Fig. 8. Parties d'applications en bronze de glaive avec des signes sarmates. Čatalka, région de Stara Zagora*

● *Обр. 9. Златна апликация от ножница на меч в „сарматски зверинен стил“. Чаталка, Старозагорско. Fig. 9. Application d'or de gaine de glaive dans le „style sarmate zoomorphe“. Čatalka, région de Stara Zagora*

● *Обр. 10. Железен нашийник от плетена ризница. Чаталка, Старозагорско. Fig. 10. Collier de fer de cotte de mailles tricotée. Čatalka, région de Stara Zagora* чието очертание личеше в оставените следи от червена боя, с която е бил оцветен. Те имат триръби върхове с шип за забиване в дръвцето и дължина около 0,03 м. Към някои от върховете са запазени части от дръвцето, както и жилите, с които са били привързвани към него. В другия край на колчана бяха намерени костените наконечници с раздвоени краища. Чрез тях е ставало обтягането на тетивата на лъка. Общата дължина на стрелите е била около 0,55—0,58 м. Напълно сходни стрели са известни от редица могилни погребения сред сарматските племена от средносарматския период (I в. пр. н. е. — I в. от н. е.)[26].

Защитното въоръжение в находката се състои от един сравнително добре запазен бронзов шлем-маска[27], плетена желязна ризница, железен панталон-броня, бронзови умба от два щита[28] и части от люспеста и пластинчата броня.

Много интересен и важен елемент към плетената ризница е широкият и масивен пръстен (диам. 0,162 м, вис. 0,07 м), украсен отвън в червено[29]. Предназначението му е било да предпазва врата на воина-катафрактарий и да служи за опора на тежкия метален шлем-маска. Пръстенът се състои от два сегмента, свързани от едната страна шарнирно, от другата — с ремъчки (обр. 10).

В Тракия плетена ризница от I в. е известна само от една гробна находка, намерена в околностите на Стара Загора[30], но многобройни са находките със сарматски произход[31]. Техният производствен център се търси в Пантикапей[32].

Единствен случай на металическа (люспеста) ризница с предпазен пръстен за врата ни е известен само от стенописите на една гробница от Египет, но от времето на Аменхотеп II (XV в. пр. н. е.)[33].

Уникална находка представлява железният панталон-броня, който обхващал и ходилната част от краката на боеца (обр. 11). Отвътре е бил подплатен с кожа или плат. Направен е от вертикално разположени железни пластини, силно разрушени от корозията. Те са захванати една за друга чрез застъпване, като връзката е осъществена чрез малки бронзови нитчета. В местата на прегънките на краката пластините са заоблени, а връзките между тях са бронзови шарнири. През една те са оцветени с червена боя. Редуването на оцветените с неоцветените пластини създава впечатление за райе. Приблизителната дължина на бронята е около 1 м[34]. Засега единствената известна находка от този род се съхранява в Ермитажа в Ленинград, но е запазена само част от ходилото на бронята[35]. В такива брони са представени сарматските воини върху Траяновата колона[36]. Изображенията

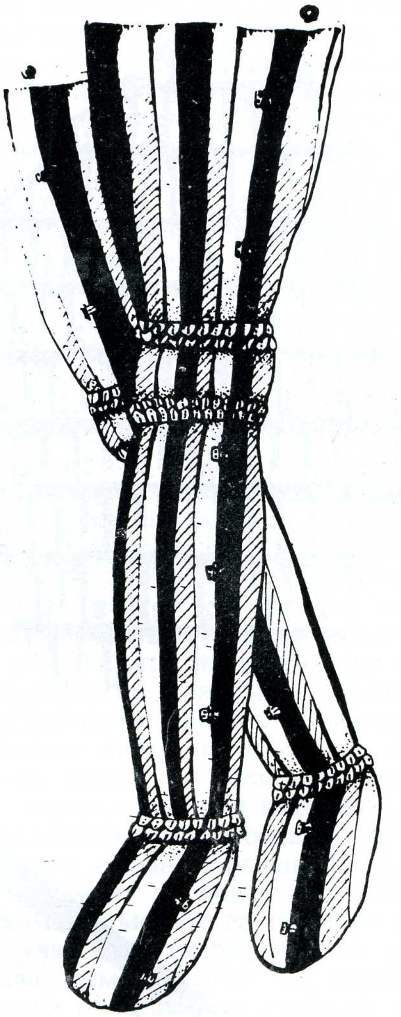
11

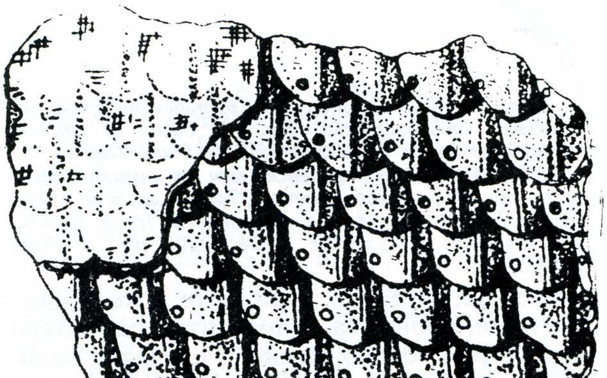
12

● *Обр. 11. Железен панталон-броня от Чаталка, Старозагорско. Fig. 11. Pantalon-cuirasse de fer de Čatalka, région de Stara Zagora. Reconstruction*

● *Обр. 12. Част от желязна люспеста броня от Чаталка, Старозагорско. Fig. 12. Partie de cuirasse écailleuse de fer de Čatalka, région de Stara Zagora* обаче са твърде сумарни и несигурни за сравнения.

В твърде лошо състояние е люспестата броня от този комплект (обр. 12). Това затруднява точното ѝ определяне — дали е от защитното снаряжение на конника, или от това на коня. При първия случай тя би могла да бъде използвана в комбинация с плетената ризница (такива примери са засвидетелствани отново сред многобройните сарматски находки)[37] или със шлема-маска. Част от подобна люспеста броня е намерена в могилен гроб при с. Брястовец, Бургаска област. Издателят на находката смята, че бронята е била прикачена към задната част на шлема и е служила „за защита на тилната част на главата"[38]. Значителни части от люспеста броня са намерени и в богатата могилна гробница при Виза (Турция), датирана във втората половина на I в.[39] В люспести брони са облечени сарматските воини върху Траяновата колона и върху триумфалната арка на император Галерий (293—311 г.) в Солун[40]. Подобни брони се срещат често и като изображения, и като находки в земите на сарматите в Боспорското царство[41].

От пластичната броня са запазени само отделни фрагменти (обр. 13). Пластините са разположени в хоризонтални редове. Би могло да се допусне, че са част от бронята на коня. Според нас пластинчатата броня се явява като продължение на една по-стара традиция на древнотракийското въоръжение, засвидетелствана засега само сред три могилни находки в днешна Североизточна България — селата Браничево, Янково и Кьолмен, Варненска област[42].

Към снаряжението на конника трябва да споменем и двете железни шпори, които са силно разрушени от ръждата.

Разгледаната гробна находка от Чаталка предлага много интересни наблюдения. Очевидни са две неща: първо, че гробът се намира в една, при това най-голямата семейна надгробна могила от некропола на тракийската вила и, второ, че погребението е извършено по тракийския погребален обичай, характерен за I—II в. От това следва, че погребаният е един от членовете на фамилията, която е притежавала тракийското вилно имение (вила рустика) в района на Чаталка[43]. Наличието пък на пълен боен комплект в гроба поставя вън от всякакво съмнение факта, че се касае за военно лице, което принадлежи към тежковъоръжените конни воини на катафрактариите. Представителният характер на находките и особено на бойната екипировка са основание да го причислим към командния състав на някой от легионите или помощните войски на римската армия[44].

Най-интересното обаче е, че преобладаващата част от предметите на въоръжението

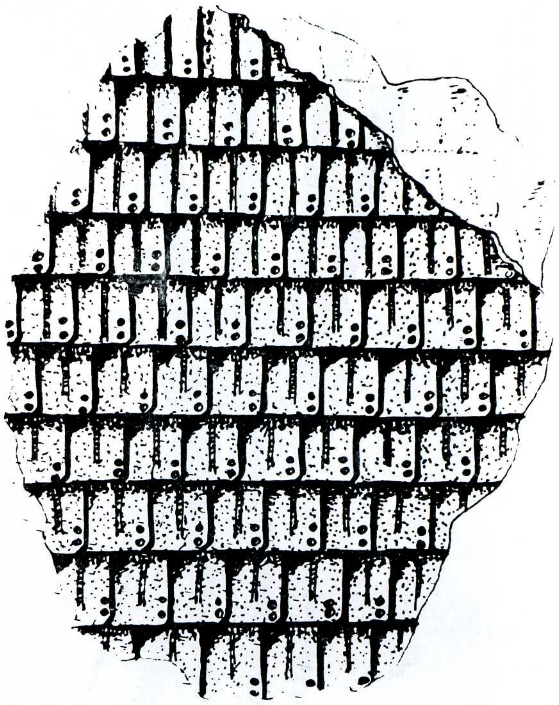

13

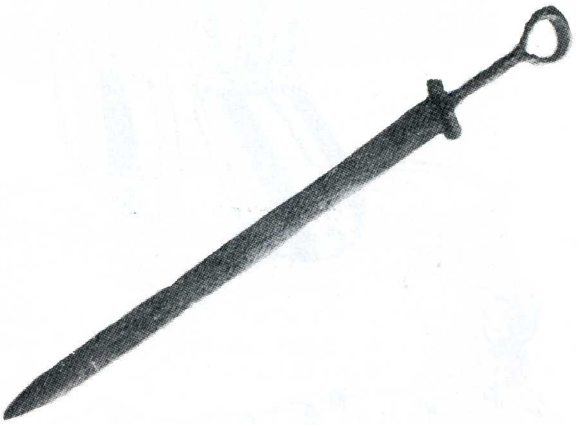

14

● *Обр. 13. Част от желязна пластинчата броня от Чаталка, Старозагорско. Fig. 13. Partie de cuirasse plastique de fer de Čatalka, région de Stara Zagora*

● *Обр. 14. Железен сарматски меч от могилен гроб с колесници, II в. Местността „Трите могили" край Стара Загора. Fig. 14. Glaive sarmate de fer de tumulus avec des chars II s. Localité „Trité mogili" près de Stara Zagora*

(мечовете, стрелите, ризниците и железният панталон-броня) са с подчертан сарматски характер. Особено важно в случая е наличието на разгледаните по-горе сарматски тамги. Повечето от тях срещаме за първи път, но очертанията на четири от тамгите (две от щитовидната златна апликация и две от квадратната бронзова апликация) представляват дословно възпроизвеждане на родовия знак на сарматския цар Инисмей.

При наличието на тези факти логично е да си поставим въпроса: Не се ли касае всъщност за едно сарматско погребение? Отговорът е труден. И все пак, като имаме предвид тракийския характер на погребалния обичай, тракийския контекст на средата и принадлежността на погребания към фамилията — собственичка на тракийското вилно имение, нашите предпочитания са за тракийската етническа принадлежност на тежковъоръжения конник от могилата „Рошава Драгана“ при Чаталка. Същевременно възниква и друг, не по-малко труден въпрос — как да си обясним присъствието на сарматско въоръжение в тракийски гроб. Според нас отговорът се съдържа в един от възможните три варианта — приятелски дар, резултат на търговски връзки или военен трофей. Ако се приеме, че погребаният е военно лице от командния състав на римските легиони (а това по неопровержим начин се вижда от гробния инвентар), то значително по-правдоподобно ще бъде да се съгласим с трофейния произход на сарматските оръжия в гроба. Следвайки тази логика, може да допуснем, че погребаният се е сдобил с този изключително ценен трофей като участник в някои от военните кампании на римските легиони срещу сарматите в края на I в. или пък по време на дакийските войни на Траян в началото на II в., в които, както е известно, като съюзници на даките на Децебал, вземат участие и редица сарматски племена[45].

Освен великолепната находка от Чаталка, която засега е най-убедителният археологически документ за контактите между траки и сармати, можем да посочим още няколко случая в потвърждение на този факт. Става дума отново за находки, произхождащи от тракийски могилни гробове. Първата находка е от с. Кирилово, Старозагорско (на около 5 км източно от Чаталка). Тук, сред гробните дарове в погребение чрез изгаряне, е намерен железен сарматски меч с халковиден завършек на дръжката (дълж. 0,80 м)[46]. Втората находка е от околностите на Стара Загора и представлява отлично запазен меч, подобен на този от с. Кирилово (обр. 14), намерен в погребение на колесница край голяма надгробна могила[47]. Третата находка е от с. Брезово, Пловдивска област (на около 20 км западно от Чаталка). Открита е в могилно погребение с колесници и представлява конска юзда с две кръгли бронзови апликации, в които ажурно са изрязани по един тамгообразен знак[48]. Без да има точни паралели, тамгата от Брезово наподобява някои от знаците върху известната керчанска плоча т. нар. „енциклопедия“[49].

Докато гробът от Чаталка се датира в края на I или в самото начало на II в., другите три находки (Кирилово, Стара Загора и Брезово) могат да се отнесат през втората половина или края на II в.

Оскъдните литературни сведения по разглеждания проблем се съдържат в произведенията на отделни антични автори. От особено значение за нашата тема е информацията, която намираме у Дион Касий, Страбон, Овидий, Корнелий Тацит, Йосиф Флавий и Светоний. В една или друга степен, при различни поводи сведенията от тези автори са коментирани в модерната историография.

В най-обобщен вид тези данни се свеждат до следното. През I в. пр. н. е. сарматите са вече значителен фактор в политическата история на античния свят[50]. В резултат на успешното си придвижване на запад те влизат в активни контакти (мирни и военни) с гръцките градове по Северното Причерноморие, с държавите на Закавказието, с Партия и сасанидски Иран. По същото време са и първите им съприкосновения с Римската империя. В края на I в. пр. н. е. те навлизат дълбоко и в придунавските области, в т. ч. и южно от р. Дунав. Има основание да смятаме, че някъде около 16—15 г. пр. н. е. тракийският цар Реметалк I е подпомогнал римския военноначалник Гай Луций, който „победил савроматите и ги прогонил отвъд Истър“[51]. Твърде скоро след това, вероятно през зимата на 14/13 г. пр. н. е., управителят на Панония Гней Корнелий Лентул е трябвало да отбива мощния удар на даки, сармати, бастарни и гети по протежението между Тиса и устието на Дунав. Войната срещу нападателите била водена с гарнизоните на току-що сформираното през 15 г. пр. н. е. военно управление в западната част на Мизия[52].

За сарматско присъствие в днешна Североизточна България и Северна Добруджа през първите две десетилетия на I в. от н. е. споменава Овидий, който, както е известно, между 8 и 18 г. е бил заточен в Томи (дн. Констанца, Румъния). В своите „Тъги“ той буквално пише: „Савроматите ме обграждат, диво племе...“, и по-нататък: „Много често се виждат по пътищата сармати и гети...“[53] Във връзка с това изключително интересно е и сведението на Страбон, който категорично отбелязва, „че и днес тия племена (в т. ч. и сарматите, б. м.) са смесени с траки предимно отсам Истър, но отчасти и оттатък тая река“[54]. По-нататък той споменава и за трайно установяване на сармати по островите на реката или южно от нея, в Тракия[55]. Колкото и да са пресилени твърденията на Страбон, те все пак отразяват очевидните контакти на траки и сармати в края на I в. пр. н. е. и началото на I в. от н. е.

Масираният натиск на даки и сармати над провинция Мизия в началото на I в. се потвърждава и от Дион Касий[56].

На опустошителни набези от даки и сармати Мизия била подложена по време на управлението на Тиберий (14—37 г.) и особено през периода на неговото оттегляне на остров Капри през 27 г.[57]

През 62—64 г. императорският наместник в Мизия Тиберий Плавций Силван Елиан преселил в провинцията 100 хиляди отвъддунавски „варвари“. Този крупен демографски акт на императорското правителство е засвидетелстван в надгробния паметник на Елиан. В съвременната историография някои от авторите приемат, че част от депортираните са от сарматското население, което според надписа Елиан успял да омиротвори[58]. Други обаче смятат, че това масово преселване е било предизвикано от „едно сарматско нахлуване, притиснало отвъддунавските племена“[59]. В случая, разбира се, е по-важно да отбележим новото, при това при всички случаи значително по своите размери сарматско присъствие в тази изключително динамична контактна зона в земите на Долния Дунав, т. е. в пограничните севернотракийски земи.

През зимата на 69—70 г. последвало ново опустошително нападение на сармати и даки, което засегнало териториите в днешна Североизточна България[60]. За нас от особен интерес е споменатият у Корнелий Тацит тежковъоръжен конен отряд (катафракта) от роксолани (9000 конника), унищожил през предшестващата година (68 г.) две кохорти на III галски легион. През зимата на 69—70 г. той участвал в споменатата военна операция в Мизия. Тацит ни е оставил сравнително подробно писание за действията на отряда и неговото въоръжение[61].

През първата дакийска война на Траян (101—102 г.) е известна една диверсионна акция на Децебал в Мизия, в която взели участие даки и роксолани[62]. Подробности около размерите на тази акция не са ни известни, понеже данните за нея са почерпани само от изображенията върху Трояновата колона. Както правилно отбелязва Борис Геров, това са последните враждебни действия, в т. ч. и на сарматите в земите на Мизия през дохадриановата епоха[63].

Макар и лаконични, литературните сведения дават възможност за един по-общ преглед и оценка на политическите, демографските и преди всичко на военните контакти между траки и сармати от края на I в. пр. н. е. до началото на II в. от н. е. в земите на Долния Дунав и особено в днешна Североизточна България. Разгледаните тук археологически находки в значителна степен разширяват и конкретизират тази информация. Те поставят началото на едно посистемно проучване на отношенията между траки и сармати през посочения период.

---

[1] Хр. Буюклиев. За наличието на тежковъоръжени конници в римска Тракия. — МПК, 1976, 4, с. 18 и сл.

[2] Хр. Буюклиев. Тракийският могилен некропол при Чаталка, Старозагорски окръг. — РПр., XVI, 1986. Находката се съхранява в Историческия музей в Стара Загора.

[3] Д. Николов. Тракийската вила при Чаталка, Старозагорско. — РПр., XI, 1984.

[4] Гробът е обозначен с № 2 в могилата „Рошава Драгана“. Вж всичко за този гроб у Хр. Буюклиев. Тракийският могилен..., 14—15.

[5] Пак там, с. 11 и сл.

[6] Пак там.

[7] Пак там, с. 69 и сл. и №№ на каталога 77—112.

[8] Хр. Буюклиев. За наличието..., с. 19, обр. 1.

[9] А. М. Хазанов. Очерки военного дела сарматов. М., 1971, с. 17.

[10] Пак там, с. 17, табл. X, 6; с. 26, табл. XV, 1—2 и там цит. лит.

[11] Св. главно у В. С. Драчук. Системы знаков Северного Причерноморья. Киев, 1975, с. 53 и сл. и табл. 5/51; За тамгообразни знаци върху златни предмети вж. Э. И. Соломоник. Сарматские знаки Северного Причерноморья. Киев, 1959, 125—129, № 63—66; 130—132, № 69—70.

[12] В. С. Драчук. Цит. съч., с. 64, 81 и 87 и сл.

[13] А. Н. Зограф. Античные монеты. М., 1951, с. 137 и сл., табл. XXIII, 27—28; В. С. Драчук. Цит. съч., с. 58 и табл. 11/864; Э. И. Соломоник. Цит. съч., с. 165, № 155; М. Б. Щукин. Сарматы на землях к западу от Днепра и некоторые события I в. в Центральной и Восточной Европе. — СА, 1989, № 1, с. 80, приема, че една от тамгите върху щитчето от Чаталка, без да посочи коя е на Фарзой, цар на Олбия преди Инисмей. В една друга своя работа М. Б. Щукин. На западных границах Сарматии (некоторые проблемы и западни исследования). — АЦВМ, Новочеркаск, 1989, с. 49, отбелязва, че върху ажурните бронзови апликации от ножицата на меча от могилата „Рошавата Драгана“ са представени „тамги обоих ольвийских царей“, т. е. на Фарзой и Инисмей (б. м.). Считам, че за подобно твърдение все още няма достатъчно основание. За една интересна сарматска гробна находка със знака на Инисмей, открита през 1984 г. при с. Пороги, Виницка област (УССР) вж. О. В. Симоненко и Б. І. Лобай. До визначення етничної належності Фарзоя та Інісмея. — Археология (Киев), 1989, № 1, 41—47, рис. 1/1—3. Същият автор прави интересни съпоставки между находките от Чаталка и Пороги в научнопопулярната си статия „Инисмей, царь сарматов“ в сп. „Вокруг света“, М., 1989, № 4, 40—46. Допуска възможността Инисмей и погребаният в „Рошава Драгана“ тракийски воин да са си разменили оръжието. В находката от Пороги обаче няма сигурни доказателства за наличие на тракийско оръжие.

[14] А. Н. Зограф. Цит. съч., с. 137 и сл.

[15] Хр. Буюклиев. За наличието на..., с. 23 и сл., обр. 4 и лит. Тук неправилно авторът е обявил плочката за ахатова. За характера на този вид паметници вж. А. Крушева-Грозевская. Один из типов сарматского меча. — Журнал Нижневолжского института краеведения им. М. Горького, Саратов, 1929, т. III, с. 3 и сл. и посоч. лит.; А. М. Хазанов. Цит. съч., 25—26 и табл. XV.

[16] А. М. Хазанов. Цит. съч., 26—27; S. Greep. Two Roman ivories from Greenwich Park, London. — Transaction of the London Middlesex Archeological Society, 34(1983), 61—65, fig. 1—3.

[17] А. М. Хазанов. Цит. съч., с. 26 и сл.

[18] Пак там, с. 27.

[19] Пак там.

[20] И. В. Синицын. Позднесарматские погребения Нижнего Поволжья. Саратов, 1936, с. 74. обр. 2,2.

[21] А. М. Хазанов. Цит. съч., с. 27 и табл. XV, 3; Вж. още M. Rostovzeff. Le porte-épée des Iraniens et les Chinois. — Recuiel Th. Uspensky, II, Paris, 1930, p. 337.

[22] И. П. Засецкая. Изображения „пантеры“ в сарматском искусстве. — СА, 1980, № 1, с. 46 и сл. с лит. Тук авторката се спира и върху дискусионния въпрос за произхода на това изкуство (сарматския зверинен стил), с. 52 и сл. По този въпрос вж. още Л. С.

Клейн. Сарматский тарандр и вопрос о происхождении сарматов. — В: Скифо-сибирский звериный стиль в искусстве народов Евразии. М., 19761, с. 228 и сл. и Б. А. Раев. Металлические сосуды „Хохлача“ (Материалы и хронологии больших курганов сарматского времени в Нижнем Подонье). — В: Проблемы археологии, вып. 2, Л., 1977.

[23] М. Б. Щукин. Цит. съч., с. 78; И. П. Засецкая. Цит. съч., с. 46 и сл.

[24] И. П. Засецкая. Цит. съч., с. 47, рис. 1,1.

[25] Пак там, с. 48, рис. 3.

[26] А. М. Хазанов. Цит. съч., с. 37 и сл. и табл. XIX и X X III, 6; М. П. Абрамова. Сарматская культура II в. до н. э. — I в. н. э. — СА, 1959, № 1, с. 62, обр. 3 (№ 5).

[27] Хр. Буюклиев. Тракийският могилен некропол..., с. 41 и № на кат. 91; M. Kohlert. Typologie und Chronologie der Gesichtsmasken. — In: J. Garbsch. Römische Paraderüstungen. Katalog der Ausstellung. München, 1978, p. 19 sq., katalog 1 № 0—26.

[28] Хр. Буюклиев. Тракийският могилен некропол..., с. 71, № на кат. 92 и 93.

[29] Пак там, с. 41, № на кат. 96.

[30] Хр. Буюклиев. За наличието на..., с. 24. Находката се съхранява в Старозагорския исторически музей, Инв. № 2Сз 132/20, необнародвана.

[31] А. М. Хазанов. Цит. съч., 61—62 и табл. XXX, 10 и 11.

[32] Пак там, с. 62.

[33] Пак там, с. 53 и табл. XXXII, 1; Вж. още H. E. Winlok. The Rise and Fall of the Middle Kindom in Thebes. New York, 1947, p. 163.

[34] Хр. Буюклиев. Тракийският могилен некропол..., с. 41 и с. 72, № на кат. 97.

[35] DA, I, sub “cataphracti”, fig. 1236.

[36] C. Cichorius. Die Reliefs der Trajanssäule, Berlin, 1896, Taff. XXIII, XXVIII.

[37] А. М. Хазанов. Цит. съч., 60—61 и табл. XXXIV, 3, 4, 5.

[38] Ив. Велков. Нови могилни находки. — ИАИ, V, 1928—1929, 16—17, обр. 9.

[39] A. M. Mansel. Grabhügelforschung in Ostthrakien. — ИАИ, XIII, 1939, с. 175, обр. 203, а.

[40] K. F. Kinch. L’arc de triomphe de Salonique, Paris, 1890, Tabl. IV, 1; А. М. Хазанов. Цит. съч., с. 59.

[41] А. М. Хазанов. Цит. съч., с. 59.

[42] Цв. Дремсизова. Надгробна могила при с. Браничево. — В: Изследвания в чест на акад. Д. Дечев. С., 1958, 447—448 и обр. 3, а, б; Надгробна могила при с. Янково. — ИАИ, XIX, 1955, с. 75, обр. 19; Тракийски могилни погребения край с. Кьолмен, Шуменски окръг. — ИАИ, XXXII, 1970, 218—219 и обр. 3.

[43] Хр. Буюклиев. Цит. съч., с. 45; D. Nikolov. The Thraco-Roman Villa Rustica near Chatalka, Bulgaria. — BAR, 17, 1976, p. 48 sq.

[44] Хр. Буюклиев. Цит. съч., с. 43.

[45] Вж. по-горе бел. 13.

[46] Т. Герасимов. Разкопки на могили при с. Св. Кирилово. — ИАИ, XV, 1946, с. 183, обр. 69. Находката е с монета на император М. У. Траян (98—117 г.).

[47] Д. Николов. Тракийски колесници край Стара Загора. — Археология, 1961, 1, с. 15, обр. 10. За характера и разпространението на този вид сарматски мечове срв. А. М. Хазанов. Цит. съч., 5—14 с лит.; От най-новата литература срв. С. И. Безуглов. Позднесарматское погребение знатного воина в степном Подонье. — СА, 1988, № 4, с. 103, рис. 2/3.

[48] Л. Ботушарова. Тракийско могилно погребение с колесница. — ГПАМ, 2, 1950, с. 114 и сл., обр. 28.

[49] В. С. Драчук. Цит. съч., табл. X, № 742—744.

[50] А. М. Хазанов. Цит. съч., с. 81.

[51] Dio Cass. LIV, 20, 1—3; Вж. още М. Тачева. История на българските земи в древността. Втора част. С., 1987, с. 85.

[52] Б. Геров. Романизмът между Дунава и Балкана от Август до Хадриан. Част 1. — ГСУИФФ, (45), 1949, С. 6 и цит. лит.

[53] Ovid., Trist., III, 10; V, 7.

[54] Strab., VII, 3, 2.

[55] Idem., VII, 3, 13.

[56] Dio Cass., LV, 30, 1—7.

[57] Suet., Tib., 41.

[58] М. Тачева. Цит. съч., с. 154 и сл. с литература относно спора за етническата принадлежност на преселените племенни групи; А. М. Хазанов. Цит. съч., с. 81; Т. Д. Златковская. — Мезия в I—II вв. н. э., М., 1951, 58—59.

[59] Б. Геров. Цит. съч., с. 8.

[60] Flav. Joseph. Die bello Judaico, 7, 94.

[61] Tacit., Hist., I, 79.

[62] Б. Геров. Цит. съч., с. 8.

[63] Пак там, с. 9. За проникването на сарматите на запад от Днепър и свързаните с това събития срв. М. Б. Шукин. Сарматы на землях к западу от Днепра и некоторые события I в. в Центральной и Восточной Европе. — СА, 1989, № 1, 70—83.

Au sujet des relations thraco-sarmates pendant le premier et le début du deuxième siècle (d’après des données archéologiques)

CHR. BUJUKLIEV

(Résumé)

Le présent ouvrage représente un premier essai de rassembler et de commenter les données de source (archéologiques et littéraires) concernant les relations entre Thraces et Sarmates pendant l’expansion romaine et le début de la domination romaine dans les terres du Bas Danube (I^e — début du IIe s.)

Sur la base des renseignements relativement pauvres dans les œuvres de Dion Cassius, Strabon, Ovide, Cornelius Tacite, Joseph Flavius et de Svetonius ainsi que sur la base de certaines figures sur la colonne de Trajan, l’auteur passe en revue les événements militaires-politiques et certains processus ethno-démographiques dans la région géograhique indiquée. Dans le labyrinthe compliqué de choes militaires des légions romaines avec les tribus barbares d’au-delà le Danube, l’auteur essaie de dégager les cas plus concrets de participation des Sarmates dans ces événements, de leurs rapports avec la population thrace locale avant tout dans les terres de la Bulgarie du Nord-Est actuelle et de la Dobroudja du Nord.

Une attention spéciale dans l’étude est consacrée au tumulus du soldat cavalier thrace (cataphractarius) de Čatalka, région de Stara Zagora, connu déjà dans la littéature. Une partie importante de l’armement trouvé dans ce tombeau (tombeau No 2 dans le tumulus, „Rochava Dragana“) est d’un aspect sarmate souligné. A l’armement appartiennent deux glaives, un carquois avec 55 bouts de fer de flèches et des parties de fer de cuirasse tressée, plastique et écailleuse, y compris un pantalon-cuirasse de

fer unique. Parmi les décorations exclusivement riches d'or, d'argent et autres des glaives se dégagent des figures dans le style dit „sarmate pareil à un fauve“ (fig. 2, 3 et 9). Un grand intérêt représentent les signes en forme d'empreinte sur le petit glaive d'or rond du manche et sur les applications de bronze ajourées de la gaine de l'un des glaives (fig. 5). D'une valeur particulière pour l'étude est un des signes, disposé aussi sur le petit glaive rond d'or et également sur une des applications de bronze, étant donné qu'elle appartient au roi sarmate Inismei (fin du Ier s.). Le signe générique de Inismei (fig. 7 *a*) pour le moment est attesté seulement sur certaines de ses monnaies et sur certains objets dans une trouvaille funéraire du village Porogi, region de Vinitza (URSS).

Selon l'auteur l'armement sarmate du tumulus près de Čatalka a un caractère de trophée.

A l'appui de la présence d'objets d'aspect sarmate en Thrace, l'auteur avance également d'autres exemples — les trouvailles tumulaires de Stara Zagora (fig. 14), du village Kirilovo, région de Stara Zagora et du village Brezovo, région de Plovdiv.

Материали и съобщения

Погребение на тракийски воин при с. Сатовча, Гоцеделчевско

КИРИЛ ИС. ЖУГЛЕВ

Като кантонер по пътищата Константин Тинков Мавродиев от с. Сатовча, Гоцеделчевско, Софийска област, през месец юли 1934 г. попаднал на един гроб в местността Сивек. Той се намирал на около 5 км от селото край пътя, който води за Доспат[1].

Гробът бил ориентиран на югоизток. Той се състоял от две големи надлъжни и две къси напречни изправени каменни плочи. Отгоре бил покрит с една масивна каменна плоча, дълга „около два метра“. Като повдигнал с железен лост горната плоча, пред Мавродиев се разкрил човешки скелет. На черепа имало „зелена каска“ и от двете страни на скелета „лежали два меча“. Единият бил „широк, прогнил“ и веднага се „разложил“, а другият бил „тесен и масивен“. На гърдите на мъртвеца имало фрагменти от „зеленикава броня“. Освен това в гроба били открити две „карфици“, накъсана на парчета „верижка“ и глинени съдчета, между които — една „купичка“ с дръжка и една „чаша със столче“.

При разкриването на погребението всичко това се разпаднало и останали здрави само „каската“ (шлемът), „тесният меч“, „карфиците“ (фибулите) и глинените съдчета, които Мавродиев занесъл и поставил в една ниша на своя обор, където досега са останали запазени само шлемът и „тесният меч“.

Шлемът (обр. 1 и 2) е изработен от бронзова тенекия, неравномерно дебела от 1 до 3 мм. Той се състои от долна основна и горна връхна част. Горната е с формата на извит напред тъпо заоблен връх, който се състои от две половини, които са били залепени в краищата една към друга (обр. 2). Долната основна част представлява един бронзов лист, извит така, че да покрива главата на боеца. Връхната част е прикрепена към долната с малки нитчета. В основата си околовръст шлемът има широк жлеб и издаден навън сенник с надебелен ръб. От двете страни в долната част има по две малки дупчици на разстояние една от друга 2,5 см, където са били прикрепени набузниците (обр. 1). Шлемът е висок 24 см и основата му в най-отворената елипсовидна част има широчина 14,5 см и дължина около 20 см. Покрит е със зелена патина[2].

Известна част от задната страна на шлема е откъртена и липсва. Двете половини на извития напред тъпо заоблен връх са разлепени (обр. 2). Освен това едната половина на тази част е откъртена от долната основна главна част на шлема, защото са изпаднали нитчетата и са останали само отворите за тях. От едната страна жлебът при сенника е вертикално пукнат на дължина от 2,5 см. В предната част сенникът е хоризонтално пукнат на разстояние от 5,5 см.

Шлемът е имал липсващи сега набузници, както може да се съди от отворите на нитчетата в основата (обр. 1).

Подобни шлемове са намерени у нас при с. Брястовица, Пловдивско[3], в Асеновград[4], с. Плетена, Благоевградски окръг[5], в местността Асенова крепост, Асеновградско[6], с. Беден, Девинско[7], в землището на с. Дебрен и при с. Горно Дряново[8], както и при с. Ковачевица[9] — Гоцеделчевско и другаде. В чужбина подобни шлемове са открити в Додона — Северна Гърция[10], в Isernia — Италия[11] и в Голяма Близница на Таманския полуостров в Южна Русия[12]. Същата форма шлемове са изобразени на стенописите в Казанлъшката гробница, на гръцки вази, намираме ги при скулптурни произведения, срещат се също така и на антични монети[13].

Всички тези аналогии на шлема от с. Сатовча са определени като тракийски тип шлемове и тяхната форма идва от формата на тракийската шапка[14]. Следователно и находката от с. Сатовча, Гоцеделчевско, е тракийски тип шлем.

По-близки паралели на шлема от с. Сатовча обаче са находката от Цариград, която вероятно е от Тракия[15], шлемът от Асенова крепост, както и находките от селата, Ковачевица, Горно Дряново, Дебрен, Беден и Брястовица.

Шлемът от с. Брястовица е датиран IV в. пр. н. е.[16], находката от с. Горно Дряново[17], шлемът от Дебрен[18] и други аналогии също така са определени по време в IV в. пр. н. е.[19] Ето защо въз основа на посочените паралели и новооткрития шлем от с. Сатовча, Гоцеделчевско, можем да датираме в IV в. пр. н. е.

Копие-меч (обр. 3) — оръжието, което намервачът нарича „тесен меч“, от с. Сатовча, Гоцеделчевско, е направено от желязо и се състои от три части — ръкохватка, дълъг четвъртит прът и острие. Ръкохватката е дълга 8,3 см, широка 2,2 см и дебела 0,4 см. В двата си края тя има по един заострен шип. Задният шип е дълъг 2,2 см, широк в основата си 0,8 см и дебел 0,4 см. От двете страни желязната ръкохватка е имала дървена част, прикована с два гвоздея, дебели по 0,3 см, която оформяла дръжката на оръжието. Втората част на оръжието представлява четириръбест железен прът с правоъгълно сечение, дълъг 64,3 см, дебел 0,8 см и широк 1,3 см, който е като удължение на дръжката на оръжието от ръкохватката до неговото острие. Острието на оръжието постепенно се разширява, към средата достига до 2,7 см широчина и пак постепенно се стеснява напред, като се оформя в изострен връх. Върхът на острието е отчупен и запазената негова част е дълга 11 см. Острието е силно изострено само от едната страна, а в задната си част е тъпо, масивно и удебелено до 0,4 см — така че да може да служи и като копие за мушене, и като меч за сечене.

Оръжието има червеноръждив цвят. Дървената част на дръжката се е разложила. Режещата част и върхът на острието са доста отчупени.

Това оръжие има аналогии сред находките от с. Плетена, Благоевградско[20], с. Червен, Асеновградско[21], от с. Забърдо, Смолянско[22], едно оръжие от неизвестно местонаходище в Асеновградско[23] и едно подобно оръжие, намерено в с. Извор, Пловдивско, което Б. Дякович нарича „копие“[24]. П. Детев обаче съвсем сполучливо определя тези оръжия като „меч-копие“[25], тъй като във формата им има елементи и на меч, и на копие.

Във формата на оръжието от с. Сатовча, Гоцеделчевско, също така намираме елементи и на копие, и на меч. То обаче се различава от посочените аналогии в дръжката и острието. При него острието е сравнително късо, което е характерно повече за копието. Поради това най-приемливо е този вид оръжие да се нарече „копие-меч“. Това определение съответства не само на неговата форма, а се потвърждава и от предназначението му, тъй като съвсем ясно е, че то е служило за мушене като копие и като меч за хоризонтален замах или вертикален удар, за което е било необходимо това масивно сравнително късо, едностранно

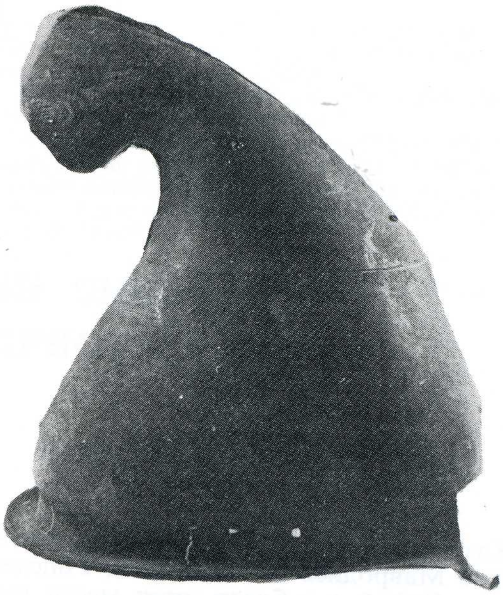
1

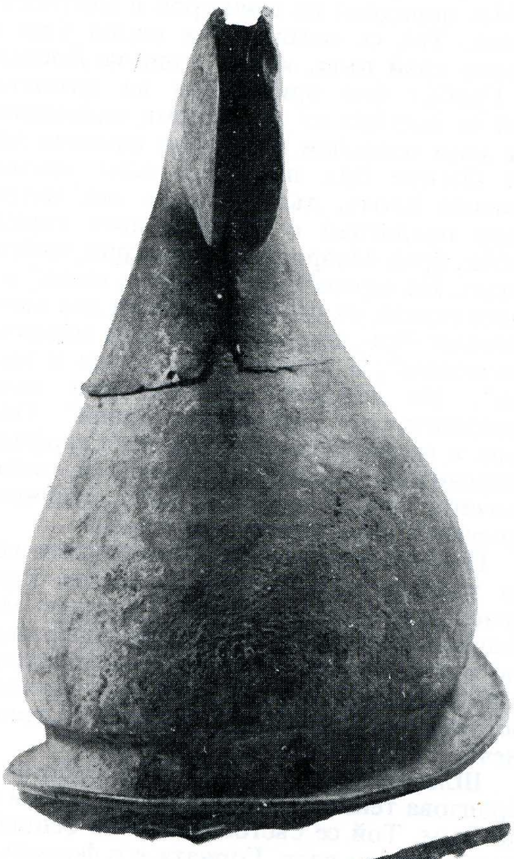
2

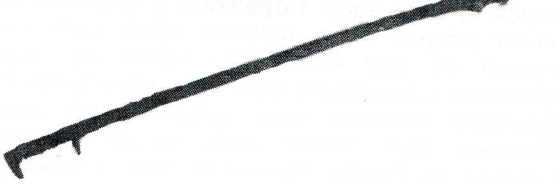
3

● *Обр. 1. Тракийски шлем — профил. Fig. 1. Casque thrace — profil*

● *Обр. 2. Тракийски шлем — анфас. Fig. 2. Casque thrace — enface*

● *Обр. 3. Тракийско копие — меч. Fig. 3. Lance-glaive thrace* изострено острие на оръжието.

От устройството на гроба и намерените в него находки убедително се установява, че при с. Сатовча, Гоцеделчевско, имаме погребение на тракийски воин, което е извършено през IV в. пр. н. е.

---

[1] При археологическите проучвания в околността на с. Сатовча Никола Карамитев ми съобщи, че „много отдавна“ Константин Мавродиев открил една „зелена каска“ в някакъв гроб. Като се свързах с него, имах възможността да проуча на самото място тази гробна находка. Изказвам благодарност на Карамитев и Мавродиев за откриването и опазването на останалите археологически паметници, както и за това, че на мен бе предоставено да проуча и публикувам тази гробна находка.

[2] Виж и В. П. **Василев**. Производство на тракийски шлемове в Родопите. — Археология, XXII, 1980, кн. 3 1—17.

[3] Д. **Цончев**. Антични паметници от България. — ИАИ, XVII, 1950, 234—236, обр. 168.

[4] Т. **Иванов**. Предпазно въоръжение на тракиец от Асеновград. — РП, I, 1948, с. 99 сл., обр. 69, 70.

[5] Д. **Стоянова-Серафимова**. Въоръжение на тракиец от с. Плетена, Благоевградски окръг. — Археология, XVII, 1975, кн. 4, 42—48, обр. 2—4.

[6] Г. И. **Кацаров**. Антични паметници из България. — ИАИ, VI, 1930—1931, с. 125, обр. 115.

[7] Д. **Стоянова-Серафимова**. Цит. съч., с. 43 и 48, бел. 20 — тракийски бронзов шлем от с. Беден, Девинско, непубликуван — в Историческия музей на гр. Смолян.

[8] К. Ис. **Жуглев**. Тракийски шлем от с. Горно Дряново, Гоцеделчевско. — Родопи, XII, 1977, кн. 10, с. 40, обр. 1—2; Тракийски шлем от с. Дебрен, Гоцеделчевско. — Родопи, V, 1970, кн. 8—9, с. 62, обр. 1—2.

[9] В публикацията на шлема от с. Ковачевица, Гоцеделчевско, погрешно е отпечатано, че „шлемът е намерен в двора на старата църква в с. Ковачевица“ (В. **Миков**. Един шлем от гроб в с. Ковачевица, Неврокопско (Гоцеделчевско). — ГПНБМ, 1925, с. 181, обр. 1—3.) Шлемът от с. Ковачевица е намерен в местността Старата църква, която се издига над с. Ковачевица, където ме заведе самият намервач на шлема — Георги Петков Пехлеванов от с. Ковачевица, който е разкопал гроба с шлема и лично ми посочи точното му местонамирне.

[10] B. **Schröder**. Thrakische Helme. — JdI, XXVII, 1912, p. 317—344, прил. 9—16, с. 328, 9, 8.

[11] B. **Schröder**. Цит. съч., с. 326, прил. 10, 3.

[12] Б. З. **Рабинович**. Шлемы скифского периода. — Труды отдела истории первобытной културы. — Т. I, Л., 1941, с. 124 сл., с. 149 сл., рис. 13.

[13] В. **Миков**. Античната гробница при Казанлък. С., 1954, табл. III — 1, IV — 2, V — 2, XVI — 2, XVII — 1, XVIII — 2, XXXI — 1; Л. **Живкова**. Казанлъшката гробница. С., 1974, табл. 14—18, 36; Г. И. **Кацаров**. Бендида. — ИИД, II, 1906, с. 33; Н. **Мушмов**. Античните монети. С., 1912, с. 380.

[14] K. **Hartwig**. Bendis, Leipzig — Berlin, 1897, табл. I; Г. И. **Кацаров**. Цит. съч., с. 33.

[15] B. **Schröder**. Цит. съч., с. 326, прил. 10, 1 и 2, с. 328, прил. 9 и 10; Т. **Иванов**. Цит. съч., с. 104, обр. 74.

[16] Д. **Цончев**. Цит. съч., 234—236, обр. 168.

[17] К. Ис. **Жуглев**. — Родопи, XII, 1977, кн. 10, с. 40, обр. 1—2.

[18] К. Ис. **Жуглев**. — Родопи, V, 1970, кн. 8—9, с. 62, обр. 1—2.

[19] Т. **Иванов**. Цит. съч., с. 99 сл., обр. 69, 70; Г. И. **Кацаров**. — ИАИ, VI, 1930—1931, с. 125, обр. 115; В. **Миков**. — ГПНБ, 1925, с. 181, обр. 1—3.

[20] Д. **Стоянова-Серафимова**. — Археология, XVII, 1975, кн. 4, 44—46, обр. 9.

[21] Д. **Стоянова-Серафимова**. Цит. съч., с. 46, обр. 10.

[22] Непубликувани материали в Пловдивския археологически музей — в. Отечествен глас, 1962, бр. 5587.

[23] Д. **Стоянова-Серафимова**. Цит. съч., с. 45.

[24] Б. **Дякович**. Стар гроб над с. Извор, Пловдивско. — ПСп, кн. LXX, 1909, год. XXI, 1—2 связка, с. 156.

[25] П. **Детев**. Преглед на праисторическите проучвания на северните склонове на Родопите. — В: Родопски сб., II, 1969, с. 272.

Inhumation d’un soldat thrace près du village Satovča, région de Goce Delčev

K. IS. JUGLEV

(Résumé)

Konstantin Mavrodinov du village Satovča, région de Goce Delčev, au cours de 1934 a excavé un tombeau dans la localité Sivec — à 5 km du village. Il a trouvé dans le tombeau: un squelette humain, un casque de bronze (fig. 1 et 2) et un lance-glaive (fig. 3), ainsi que des fragments de cuirasse de bronze, de glaive de fer, deux „épingles“, une „chainette verte de bronze et des petits récipients d’argile — un petit „bol“ et un verre avec escabeau“.

Sont conservés seulement les deux premiers objets qui sur la base d’analogies de l’étranger et de Bulgarie sont considerés comme des armes thraces rares.

La structure du tombeau et les trouvailles autorisent à dater l’inhumation du soldat thrace avec armement de combat dans le IVe s. av. n. ère.

Scamnum tribunorum на военния лагер Нове

АЛЕКСАНДРА МИЛЧЕВА, ЕВГЕНИЯ ГЕНЧЕВА

Римският военен лагер и ранновизантийски град Нове е разположен на високия дунавски бряг между долината на Дермендере и малката изрита от пороите долина в местността Писаните камъни. Геоморфологията на терена напълно отговаря на тази на Дунавската равнина. Върху неравната повърхност на еоличния льос е натрупан хумусен пласт с дебелина до 1,50 м. Този пласт е неравен, изровен от стичащата се към река Дунав дъждовна вода, с по-малки или по-големи ями. Наклонът на терена е силен в северна посока, към реката — около 3,7 до 4,2 см на метър, но на места поради образуваните ями и ярове превишава тези стойности. Тази особеност на терена влияе върху застрояването му. Тя се изразява в подсилени банкети, по-плитки основи на зидовете от северна страна, в констатираните многобройни подравнявания на терена.

Основаването на военния лагер Нове е свързано със строителството на т. нар. „временен дървен военен лагер“. Досега от този лагер са проучени в сондажи укрепителните съоръжения, състоящи се от земен вал и 4 плитки рова[1]. Сравнително добре са очертани следите от дървени войнишки бараки в източната част на Latera Praetorii[2]. В отделни сондажи са установени стени от дървени постройки под легионните терми, заемащи западната част на Latera Praetorii[3]. Най-пълно засега са изследвани следите от дървено строителство в скамнум трибунорум в сектора, намиращ се на запад от via praetoria и на север от via principalis.

Със съществуването на дървения военен лагер в scamnum tribunorum е свързан културен пласт с неравна дебелина, който е най-добре изразен сред сградите, заобикалящи улиците — via praetoria и via principalis. Той лежи върху стерилен хумус, което показва, че в тази част на военния лагер не е имало по-ранно селище. В долната част на този културен пласт се срещат малки огнища, свързани с лагера от палатки, предшестващ дървеното сторителство. В горната част на разглеждания културен пласт се откриват следите на дървените сгради. Запазените оскъдни останки от тях не дават пълна представа за планировката на лагера. Засега единствено можем със сигурност да разграничим две фази в изграждането му, тъй като има данни за наслагване на две различни постройки. Беше констатирано и съществуването на изгорени бараки и на бараки, които са били разградени.

За планировката на обектите е известно, че от страна на улиците са се намирали единични или двойни сравнително малки помещения, ориентирани юг — север. От северната им страна се намира дълга сграда със значително по-дебели стени, топографски унаследена от построената по-късно каменна сграда. Тя е била разделена на по-малки помещения от напречни зидове, които не са запазени навсякъде. Външните ѝ стени са подсилени на определени места (обр. 1).

За конструкцията на дървените бараки разполагаме с много повече данни. Разкрити са няколко вида сгради, за които е характерна сравнително ограничената употреба на дървото като строителен материал. Затова пък в голямо количество е използвана глината за замазка на стените. Тази особеност в строежа на дървения лагер в Нове е напълно разбираема, като се има предвид, че Дунавската равнина е бедна на гори, но затова пък предлага първокачествени глини. Дебелината на стените варира от 25 до 40—60 см, най-широките принадлежат на дългата вътрешна сграда. Изградени са от шахматно вбити в земята дървени колове с диаметър около 6 см, между които са преплетени по-тънки пръчки. Обмазани са с глина, в която е прибавена слама. В конструктивно отношение бараките биват няколко вида. Едни от тях са изградени от гореописания начин, други от вбити в земята колове с диаметър 10—20 см на разстояние 40—60 см, между които са забити напречно наредени дъски. Тази конструкция е много характерна за войнишките бараки в лагерите по Рейнския лимес[4].

Размерите на бараките с изключение на вътрешната сграда, чиито стени са проследени на разстояние 20,70 м, са малки. Някои от тях напомнят по-скоро преддверия, отколкото жилищни помещения. Вътрешното разпределение на пространството е неизяснено. Данните говорят за единични или за двойни помещения, свързани помежду си, като едното от тях е с по-малки размери и е използвано като преддверие. В някои помещения е имало огнища, изградени от жълта глина и повдигнати над подовото ниво с около 30 см. Те са били с правоъгълна, овална или кръгла форма. Най-често са били разположени до една от стените. Само в един случай беше открито

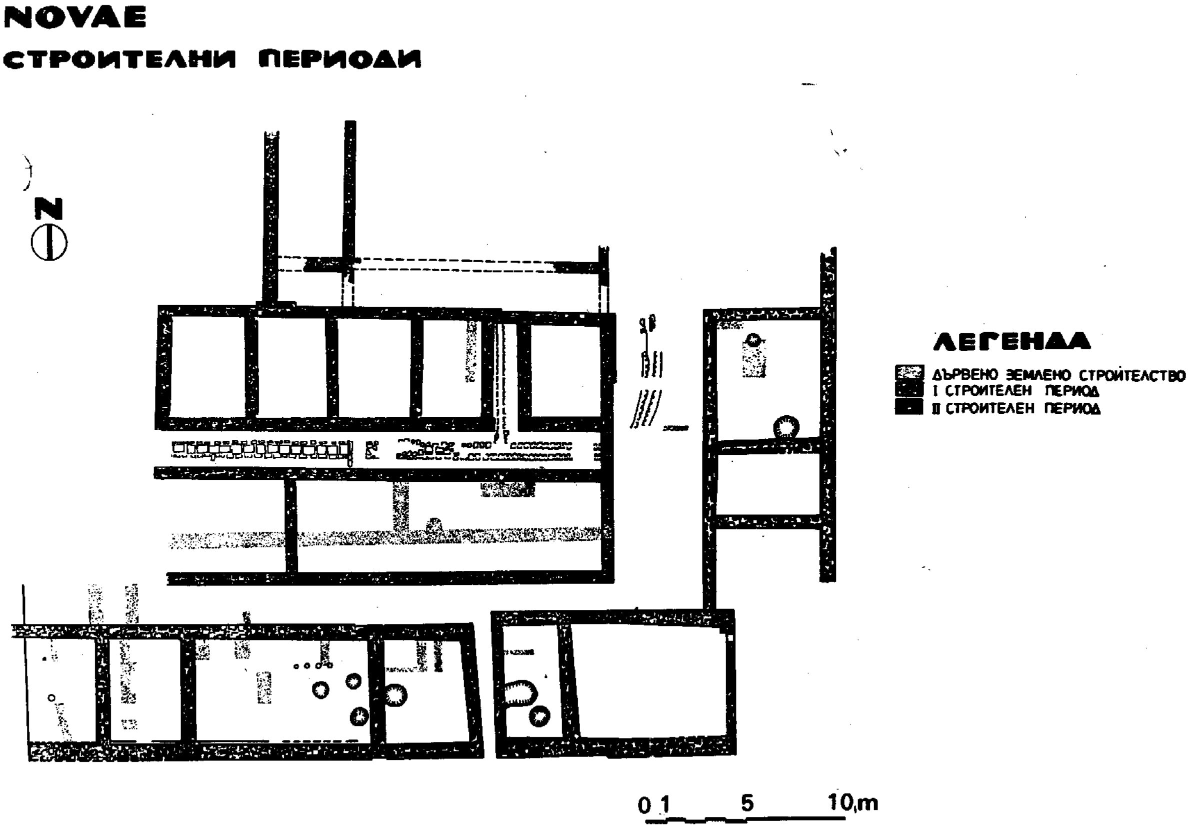
NOVAE
СТРОИТЕЛНИ ПЕРИОДИ
N
ЛЕГЕНДА
ДЪРВЕНО ЗЕМЛЕНО СТРОИТЕЛСТВО
I СТРОИТЕЛЕН ПЕРИОД
II СТРОИТЕЛЕН ПЕРИОД
0 1 5 10 m

1

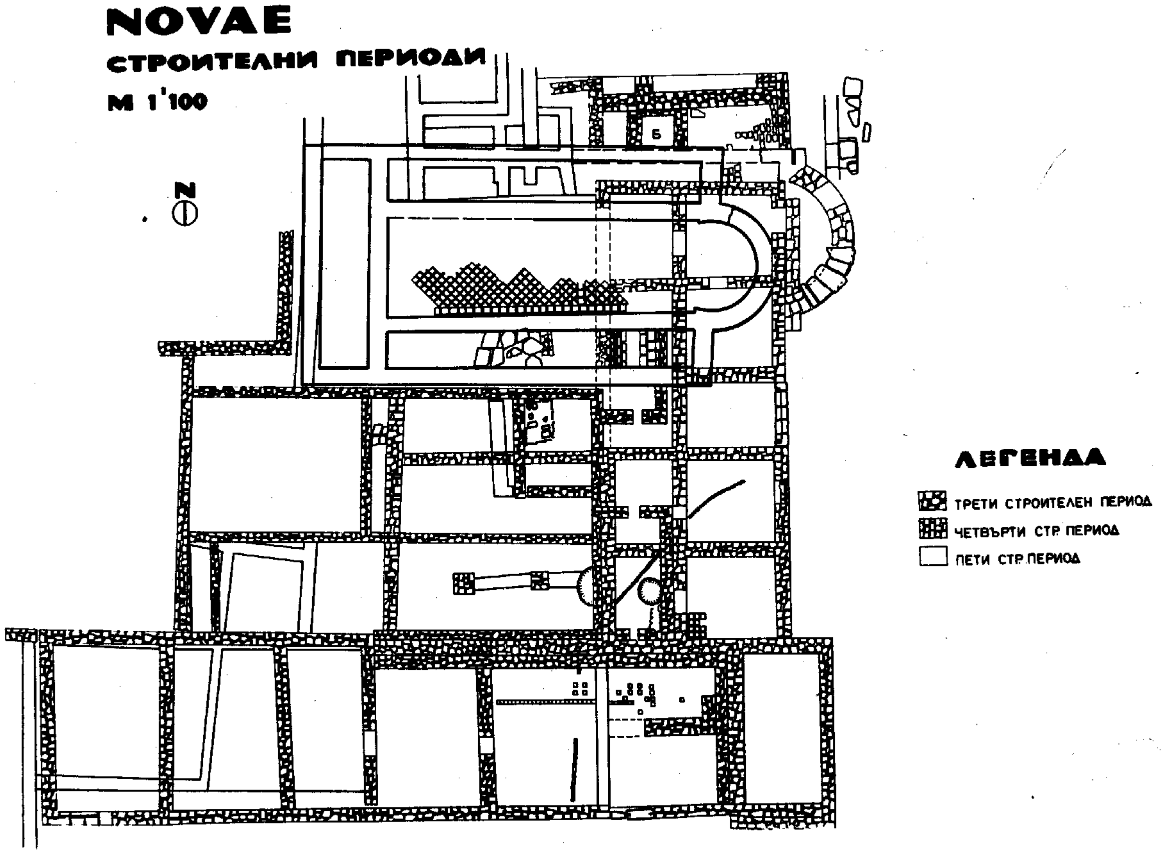
NOVAE
СТРОИТЕЛНИ ПЕРИОДИ
М 1:100
N
Б
ЛЕГЕНДА
ТРЕТИ СТРОИТЕЛЕН ПЕРИОД
ЧЕТВЪРТИ СТР. ПЕРИОД
ПЕТИ СТР. ПЕРИОД

2

• *Обр. 1. Първи и втори строителен период. Fig. 1. Première et deuxième période de construction*

• *Обр. 2. Трети, четвърти и пети строителен период .Fig. 2. Troisième, quatrième et cinquième période de construction*

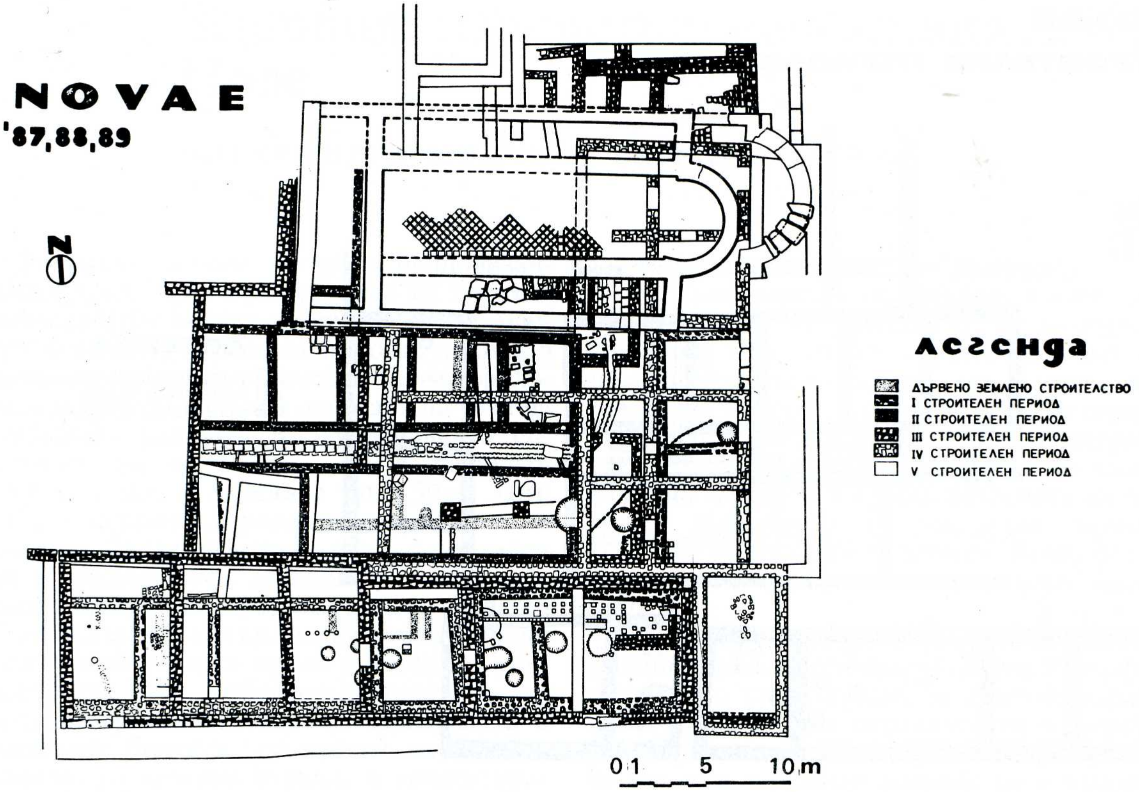

3

огнище извън бараките, изградено от същата жълта глина, и с навес, за който съдим по следите от колове.

Многобройни късове от глинена замазка от стените са украсени от външната страна с прави и вълнообразни линии, образуващи ромбове, квадрати или пояси. В една от бараките беше открита хоросанова замазка на стените и пода, както и частично запазен под от големи тухли с дебелина 9 см в едно от помещенията.

С този период на съществуване на военния лагер са свързани и ямите, открити в непосредствена близост до дървените бараки. Най-големите са с диаметър 1,20 м и дълбочина 2,10—2,90 м, а най-малките — с диаметър до 0,60 м и дълбочина около 0,60—0,70 м. Върху стените на ямите има следи от инструмент, подобен на кирка, с който са били изкопани. В тях са натрупани отпадъци от пепел, въглени, множество кости и голямо количество фрагментирани керамични и стъклени предмети. Разчистването на двете най-дълбоки ями показа, че те са засипани в сравнително кратък срок. В своята хронологическа компактност находките потвърждават това наблюдение.

Културният пласт, свързан с дървения военен лагер, е много богат на добре датирани импортни керамични и стъклени съдове, фибули, стъклени мениста и други. Осоено място сред тях заема кратерискосът,

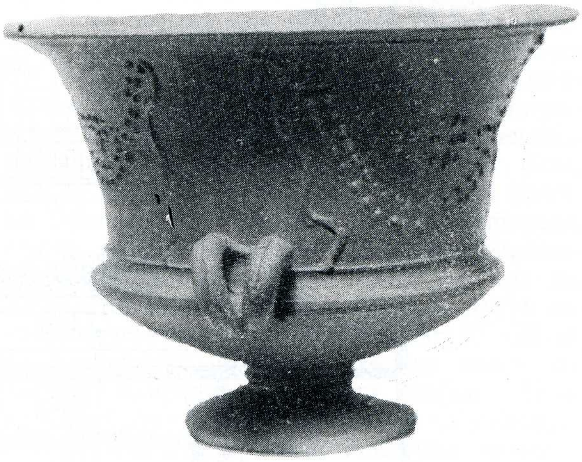

4

- *Обр. 3. Първи, втори, трети, четвърти и пети строителен период. Fig. 3. Première, deuxième, troisième, quatrième et cinquième période de construction*
- *Обр. 4. Кантарос с гирлянди от Арецо. Fig. 4. Cantharos avec guirlandes d'Areco*
- *Обр. 5. Тънкостенна купичка от сива глина с украса от коси насечки. Fig. 5. Petit bol à parois minces d'argile grise avec décoration de fentes obliques*
- *Обр. 6. Тънкостенна купичка с барботинна украса и коси насечки. Fig. 6. Petit bol à parois minces avec décoration de barbotine et fentes obliques*
- *Обр. 7. Тънкостенна купичка с люспест орнамент. Fig. 7. Petit bol à parois minces avec ornement écailleux*
- *Обр. 8. Тънкостенна чашка с пясъчно покритие. Fig. 8. Petit verre à parois minces avec couverture de sable*

който по изящество на формата, цвят на глината и характерна украса от гирлянди и розети се включва между редките изделия на аретинската керамика от късно Августово време (обр. 4). Аналогиите му са твърде ограничени. Най-хубавият паралел произхожда от Антиквариума на Националния музей в Рим[5], без да има художествените качества на нашия кратерискос.

Голяма част от фината импортна керамика образуват купичките с много тънки стени със сив цвят и различни нюанси на лаково покритие — от светлосиво до сиво-черно[6] (обр. 5). Тези чашки имат цилиндрична до полукръгла форма. Върху тях се наблюдава щрихована украса, разграничена от вдлъбнати линии на отделни пояси (Редхенмустер) тип 84 по типологията на находките от Магдаленсберг. Няма повтаряща се декорация. Размерите се движат между 8,5—9 см на диаметъра на устието, диаметърът на дъното е 3,5 см, а височината — 4 см. Въз основа на затворени и много прецизно датирани комплекси Кауделка поставя тяхната поява в Магдаленсберг след 20 г. от н. е.[7] Л. Плеснисчар-Гец изтегля датата малко по-напред — в Клавдиево време[8], което показва, че тяхната употреба продължава и през следващите десетилетия.

Разновидност на тънкостенните чашки са онези, чиято украса представлява съчетание на барботинна техника с пояси от щрихи в широка гама от орнаментални комбинации, нанасяни с помощта на валяк, когато съдът е бил още влажен (обр. 6).

Срещат се също тънкостенни чашки с жълтеникавобежов цвят и съответно червеникавокафяв лак, но със същата форма и украса. Тяхното най-голямо разпространение се отнася към средата на I в., въпреки че в Магдаленсберг са засвидетелствани още от 20 г. на I в.[9] Склонни сме да смятаме, че в Нове се появяват в Тибериево-Клавдиево време.

Една твърде ранна форма, представена в находките от яма 2, е тънкостенната купичка от бежово-кафява глина и люспест орнамент — форма, добре известна в Магдаленсберг, Емона, Карнунтум, свързана със североиталийското производство от второто десетилетие на I в. И. Микл-Цурк е склонна да датира типа в по-широки граници — I в., тъй като има доста продължителен период на употреба (обр. 7)[10].

При разчистването на яма 2 за първи път в Нове станаха известни тънкостенните чашки от сиво-кафява глина и заленикаво-кафяво покритие, смесено с едър пясък отвън и отвътре (Грисбевурф — обр. 8). В Халтерн, Магдаленсберг, Коса, Виндониса те са характерни за късно Тибериево и ранно Клавдиево време. Към същото време се отнасят купичките, чиято повърхност е от

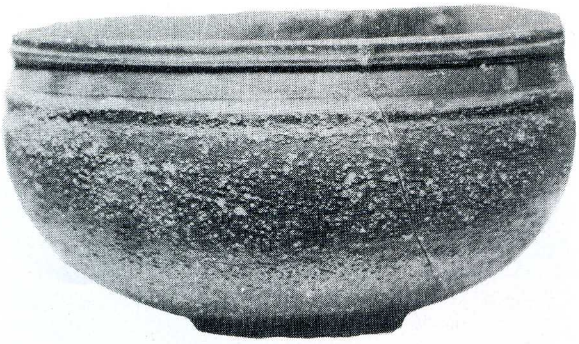
5

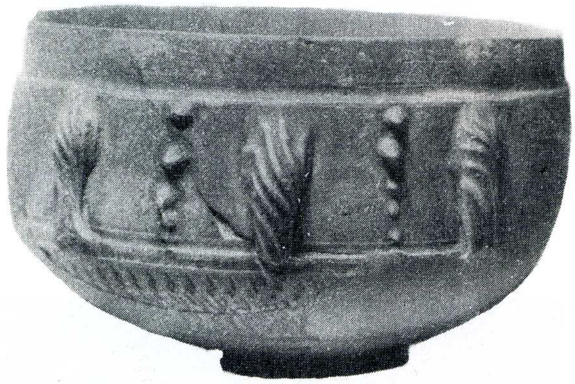
6

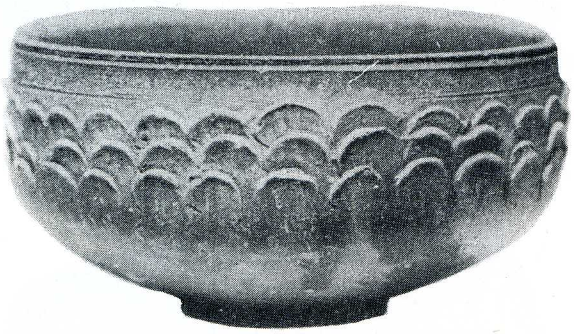
7

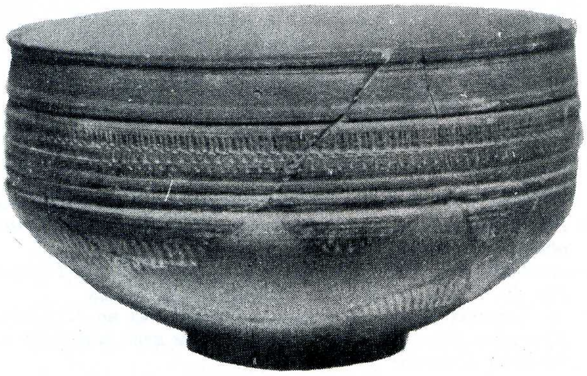
8

пластично структурирана разредена глина (Нетцверкшале). Техният ареал на разпространение обхваща предимно западните провинции, а в дунавските провинции те са редки изключения[11].

Интересно е да се отбележат засвидетелстваните също за първи път в Нове гърненца с крушовидна форма и силно разширена горна част с бежово-кафяв цвят с кафявочерни петна от външната страна. Основната украса е изпълнена в барботинна техника — клонки, плодове, шишарковидни люспи, силно изпъкнали пламъкообразни езици (Щтаркбарботино — обр. 9). Силно изпъкналите барботино мотиви не се срещат в Магдаленсберг, което потвърждава датировката им след средата на I в.[12]

Друга голяма група импортна керамика представлява гладката тера сигилата. Преобладават италийските форми Drag. 15/17, 24/25, 27, 31, 35, 40, Ohl. 2, 3, 8, Hayes 12, 24. Тези типични за времето на Тиберий — Клавдий и Нерон форми се стабилизират и широко разпространяват през Флавиевата епоха. Съдовете са от силно изпечена глина, с белезникавокафяв цвят, покрити с червеникавокафяв пласт с лек блясък. Украсата се състои от апликирани маски, лироподобни мотиви, розети, гирлянди, палмови клонки, дръжки с очилатообразна форма. Тип 12 Hayes открива в затворен комплекс в южната стоа на Коринт и датира най-късно до времето на Клавдий, а тип 24 — през Тибериево-Клавдиево време[13].

От разкопките на скамнум трибунорум разполагаме вече с три съда с различни форми, но с марката на Гелиус, а от Нове — техният брой е общо шест. Гелиус е един от най-крупните североиталийски грънчари — износители на фина керамика (обр. 10). Според Oxé печатите във форма на стъпало не преминават средата на I в.[14], от което следва, че съдовете с марката на Гелиус, поместена в „планта педис“, се датират във времето на Тиберий — Клавдий, т. е. тяхното присъствие в Нове съвпада с настаняването на VIII Августов легион. От разкопките през последните години станаха известни и изделията на други прославени аретински майстори. Върху дъното на паничка тип Drag. 18/31 във формата на стъпало стои печатът C.BOV(IUS)GENT(...) от Арецо. Неговите изделия са намирали пазар в Средна Италия. Керамика с тази марка е известна от Любляна, Женева, Смирна[15]. Също с този производителен център е свързано името на M.PE(RENIUS)CRES(CENS) (обр. 11), чиято продукция се датира в Тибериевата епоха. Съдове, сигнирани с печата на този производител, са известни от Кюизи, Ампуриас, Мартини, Аквилея, Магдаленсберг, Любляна, датирани в Тибериево-Клавдиево време[16]. Върху паничка Drag. 18/31 се

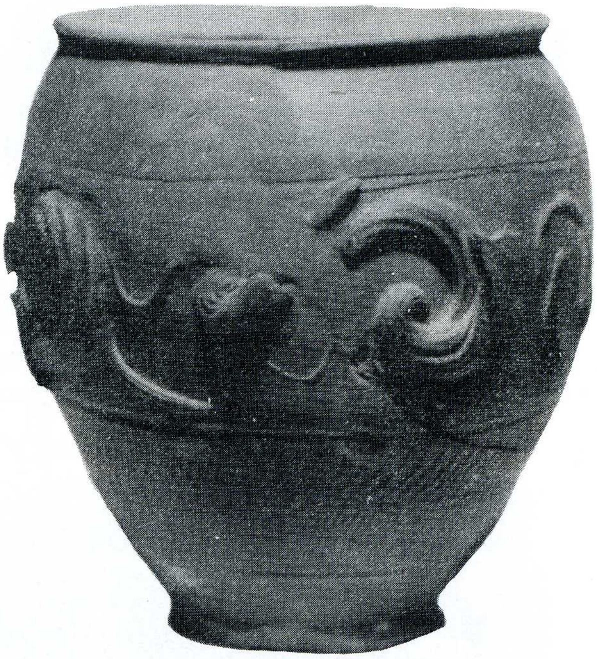
9

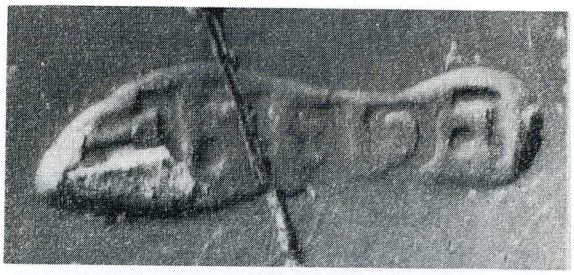
10

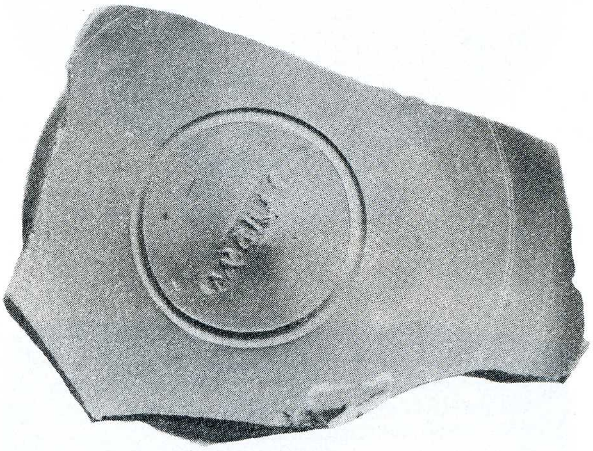
11

● *Обр. 9. Гърненце с барботинна украса и коси насечки. Fig. 9. Petit pot avec décoration de barbotine et fentes obliques*

● *Обр. 10. Дъно на паничка с марката на Гелиус. Fig. 10. Petite écuelle avec la marque de Gelius*

● *Обр. 11. Дъно на паничка с марката на Перениус Кресценс. Fig. 11. Fond de petite écuelle avec la marque de Pérénius Crescens*

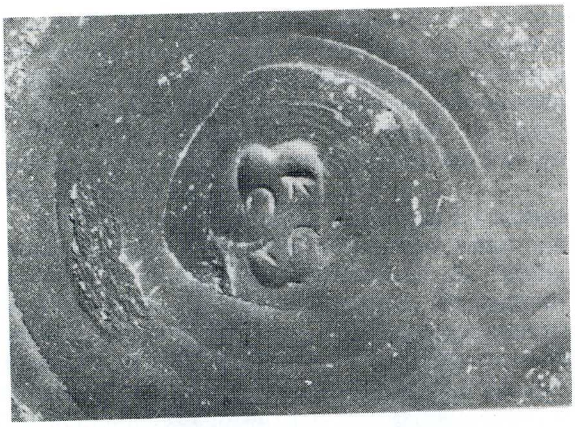

12

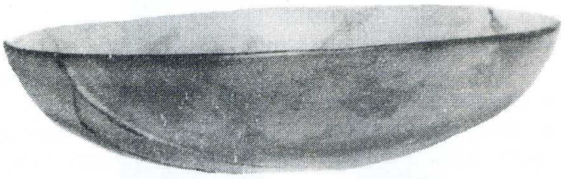

13

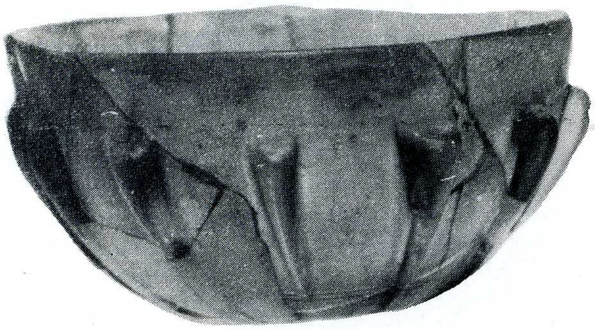

14

15

- *Обр. 12. Дъно на паничка с марка КЕСУ. Fig. 12. Fond de petit écuelle avec la marque KECY*
- *Обр. 13. Стъклена купа. Fig. 13. Coupe de verre avec décoration (Rippenschale)*
- *Обр. 14. Стъклена купа с ребриста украса. Fig. 14. Coupe de verre avec décoration (Rippenschale)*
- *Обр. 15. Стъклен киликс. Fig. 15. Kylix de verre*

чете в много лошо запазен печат името на A.TARENTIUS от Падана, чиято продукция досега беше известна само от Магдаленсберг и Аквилея[17]. Проникването на аретинската керамика в Нове е документирано чрез изделията на още една известна грънчарска фирма. По средата на паничка Drag. 32 е запазен много добре печат с форма на стъпало с името на производителя MANNE(A.MANNEUS KAPELLA). Неговото присъствие е засвидетелствано в керамичния импорт на Карнунтум и Мурса. Дейността му се отнася към ранно Клавдиево време[18].

Този общ преглед на тънкостенната керамика води до извода, че масовото проникване на италийска керамика в Нове се отнася към края на втората четвърт на I в., т. е. времето Тиберий — Клавдий, което е и исторически обосновано.

Твърде ранното проникване на южногалската продукция в Нове се документира чрез форма Drag. 27 и печат на дъното, чието разчитане е твърде проблематично. Ако се приеме за вярно четенето OF MAN с лигатури между M + A, то върху печата е името на грънчар от Банасак, работил през Флавиевата епоха. По-вероятно ни се струва второто четене OF.AMAN с лигатури между A, M и A, зад което се крие името на грънчаря Амандус от Ла Грофезенк-Монтанс, известен през времето Тиберий — Веспасиан[19].

КЕСϒ е името на неизвестна грънчарска фирма. Гръцките букви и формата на печата в два реда и правоъгълна рамка, качеството и цветът на глината (оранжево-кафяв) показват белезите на източната тера сигилата. Съдът едва ли може да се датира по-рано от втората половина на I в., но той крие много ценна информация за ранните контакти на Нове с малоазийските центрове (обр. 12).

Към същия хронологически затворен комплекс от фина керамика си числят и импортните стъклени съдове. Те се отличават не само с богатството на форми, но и като най-ранните находки от този тип по десния бряг на Долния Дунав.

Дълбоката паничка с изцяло запазена форма от синьо-зелено стъкло като форма отговаря на тип 18 по Исингс, каквито са известни от Карнунтум и Магдаленсберг и от много други места. Czurda допуска, че са произвеждани в Италия, по-скоро в Аквилея през I в.[20] (обр. 13).

Купите с ребриста украса (Рипеншале) (тип Исингс 2, Хофхайм 9) са известни от почти всички ранноримски военни лагери. Изработени са в калъпи, отвън повърхността е ребриста, отвътре — гладка, с равно дъно (обр. 14). Надделява мнението за техния италийски произход. Вероятно в края на I в. те се произвеждат и от рейнските ателиета. Исингс ги датира във времето от

Август до началото на II век[21].

Към периода на Юлиево-Клавдиевата династия се отнасят и купите Киса 371, Хофхайм 18а, 18б, Исингс 12. Най-голямото разпространение на тази форма се свързва с времето на Флавиите. Купите от Нове произхождат от ями, чието натрупване не достига до края на I в. от н. е. и датировката им съвпада с тази от другите центрове[22]. От същите ями произхождат и чашките с кълбовидно заоблена долна част и равно устие — тип Хофхайм 1, където те са най-често срещаната форма[23].

Киликсът от светлозелено стъкло като тип за първи път се среща в нашите провинции и възпроизвежда формата на керамичните и металните съдове от късноелинистическата епоха. Тези елегантни, с изящни линии стъклени съдове на лукса имат сравнително ограничено разпространение, но се срещат през целия I в. (обр. 15).

Намерените в ямите балсамарии са с почти еднаква форма (обр. 16). Всички екземпляри имат в различна степен заоблено дъно, което не позволява да бъдат поставени в изправено положение. Отнасят се към тип 20, 25 по Киса, Исингс 8, която ги датира през Юлиево-Клавдиевата епоха, но най-голямото им разпространение е през втората половина на I в.[24] Същите форми са открити с керамика тип Халтерн 31.

В ямите на скамнум трибунорум са открити многобройни фрагменти от шишета, от които са възстановени няколко цели форми. Представени са два основни вида: правоъгълни и цилиндрични, стесняващи се към дъното. Те отговарят на тип 50а по Исингс, която ги датира в средата на I в.[25] По-рядко се срещат през II в. и особено през III в.

Импортен характер имат и стъклените мъниста, намерени в същия културен пласт. Тук доминират „пъпешовидните“ мъниста от синьо-зелена стъклена паста. Те се появяват в началото на I в., но вариантът от синьо-зелена паста е най-разпространен през втората половина на I и началото на II в.[26]

Някои от бронзовите предмети, намерени в този културен пласт, също имат импортен характер. Става въпрос за фибулите, които не са многобройни, но носят характерните черти на фибулите от Северна Италия, Реция и Панония. Много добре изработената фибула тип AUCISSA с оригинален надпис е несъмнено донесена отвън. Тяхното разпространение чрез войската не буди съмнение. Периодът на най-честата им употреба се затваря между 20/10 г. пр. н. е. и началото на управлението на Нерон, след което оригиналният тип AUCISSA е все по-често заместван от деривати[27].

Интерес представляват и плоските фибули без емайл, с ромбовидна плочка вместо лък, произвеждани в едно от ателиетата на Северна Швейцария. Този тип фибули се произвежда от 30/40 г. до 60/70 г., след което се срещат много рядко[28].

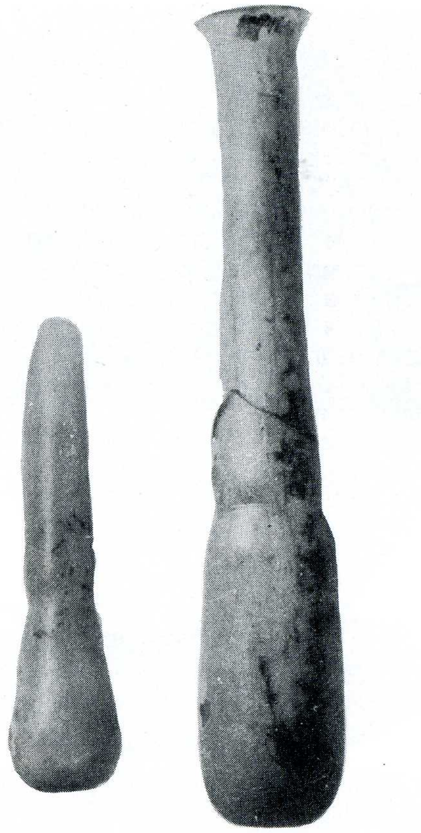

16

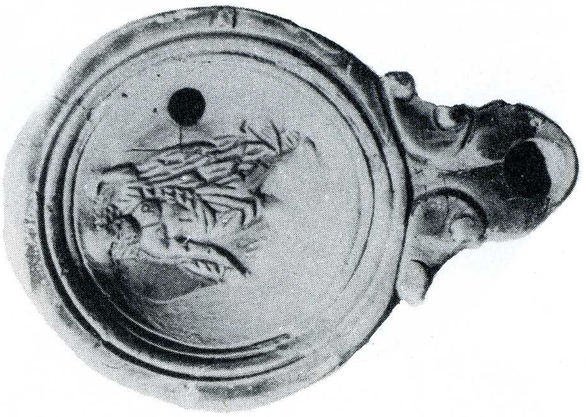

17

● *Обр. 16. Стъклени балсамарии. Fig. 16. Balsamarii de verre*

● *Обр. 17. Глинена лампа с волути. Fig. 17. Lampe d'argile avec volutes*

От разглеждания период произхождат и много импортни лампи, които могат да се разделят в две групи. Първата от тях обединява лампи с кръгъл резервоар, закръглен фитилник, фланкиран с волути и с изображение върху леко конкавния диск[29] (обр. 17). Този вид лампи се произвежда в работилниците на Северна Италия и се отличава с голямо разнообразие на изображенията. Типът се датира в последните 20 години на I в. пр. н. е. до първата четвърт на II в.[30] Другата група лампи обединява т. нар. „Фирмалампен". Те също са италийско производство от средата на I в. до началото на II в.[31]

Местната керамика се отличава с голямо разнообразие на съдовете за приготвяне на храна. Статистически най-много са гърнетата с малки и средни размери. Те съставляват почти 80% от цялата кухненска керамика. Една трета от тях са изработени на ръка и се отнасят към т. нар. „тракийски" тип керамика. Глината е лошо изпечена, с неравен цвят, украсени са с различни комбинации на врязани орнаменти, както и с характерния прищипан орнамент. Те имат фуниевидно разширена горна част и недобре оформена, леко стесняваща се долна част. Към керамиката, работена на ръка, трябва да прибавим и чашите тип „Дачика", също с прищипан орнамент и лошо изпичане.

Останалата част от гърнетата са малки и средни по големина, с изящна форма и много добра изработка, със сив или тъмносив цвят, значително по-рядко с червен или оранжево-червен цвят.

Отделна група представляват гърнетата без шийки, от които се срещат както много големи екземпляри, така и съвсем малки. Те са черни на цвят, като при големите вследствие на неравномерното изпичане се получават оцветявания в по-светъл сив цвят. В глината на тези гърнета е добавено голямо количество дребен пясък, което предизвиква грапавина на стените. Тази форма съдове е много характерна за Южна Германия, Чехословакия и Панония за началото на римското господство в тези земи[32]. Засега в Нове се откриват само в културния пласт, свързан с дървеното строителство, което означава, че са излезли от употреба преди края на I в. от н. е.

Другата голяма група съдове са паниците, също със сив цвят и различно оформени устия. Най-често те са с хоризонтално или косо поставени яки на устията.

Сравнително много е и амбалажната керамика, представена от големи, пясъчножълти амфори с много тесни гърла, големи овални дръжки и високо плътно столче. Често се срещат и големите розово-червени амфори, покрити с жълтеникава ангоба, с дълги овални дръжки и сравнително широки, неподчертани устия, датирани в I—II в.

Важно значение за датирането на дървения период на строителство имат и монетите, намерени в културния пласт. Най-ранната от тях е сребърна легионерска монета на М. Антоний, а най-късни са бронзовите и сребърните монети на Веспасиан (69—79). Най-масово са представени монетите на Клавдий (41—54) и Нерон (54—68).

Както монетите, така и археологическите находки представляват хомогенен хронологически комплекс. Най-многобройни и най-добре датирани са материалите, характерни за периода 40—80 години на I в. Изхождайки от археологическата реалност и историческите сведения за изследвания обект, можем да приемем, че началото на военния лагер Нове е поставено в 45—46 година, когато във връзка с бунтовете в Тракия и наказателните експедиции към Северното Причерноморие от Панония в Мизия е изтеглен VIII Августов легион[33], и че първата фаза на дървеното строителство на лагера е дело именно на този легион. Констатираните в източната част на лагера разрушения, свързани със събитията от 67—69 година[34], не могат да се отнесат към проучваната част на скамнум трибунорум. Първата фаза на съществуване на сградите завършва не с опожаряване, а с разграждане на дървените бараки. Като се има предвид, че западната част на лагера не е пострадала по това време[35], можем да предположим, че и скамнум трибунорум е бил незасегнат от дакийските нашествия през 67—69 година. Втората фаза на строителство на дървения лагер вероятно е дело на легиона, заместил VIII Августов легион след размириците през 69 година. Новите бараки заемат най-горната част на културния пласт от този период, в която са намерени монетите на Веспасиан. Това позволява да датираме тази втора фаза на дървено строителство след 70 година.

Втората фаза от съществуването на дървения лагер завършва с опожаряването на сградите, заемащи скамнум трибунорум. Археологическите находки свидетелстват, че това събитие е свързано с дакийските войни от 85—89 година. Върху изгорелия дървен лагер започва строителството на постоянен каменен лагер. Възможно е това да е настъпило след образуването на провинция Долна Мизия през 86 година и да е свързано с увеличаването на отбранителния потенциал на провинцията след пораженията, нанесени на Рим през първата дакийска война. Каменното строителство на военния лагер е дело на I Италийски легион, който е настанен в Нове след изтеглянето на VIII Августов[36].

Първият каменен строеж в Нове започва с изграждането на укрепителната система[37] и очертаването на главните улици. За via principalis притежаваме малко данни поради положението ѝ под съвременното шосе Свищов — Русе. Via praetoria е имала ширина 6,40 м с два добре оформени бордюра от масивни дялани камъни. Пред бордюрите се намират два малки канала, събиращи дъждовната вода от покривите на перистилните тротоари. Улиците са били покрити с големи плочести камъни, напасвани един към друг. Тротоарите с ширина 1,60 м са били оградени от страна на улиците с колонада, чиито основи са частично запазени върху масивния банкет. Те също са били покрити с големи плоски камъни от жълт пясъчник. Едновременно с очертаването на улиците са били извършени ред изравнителни работи, премахнати са естествените неравности на терена, изравнени с дебел пласт от жълта трамбована глина.

Първото каменно строителство в scamnum tribunorum е започнало от постройките, оформящи фасадите на улиците. Това са малки свързани по две и повече помещения с размери 3—4 м на 5,30—5,70 м. Верижното им разположение по дължината на улиците и големината им позволява те да бъдат идентифицирани с т. нар. „tabernae“.

Таберните представляват задължителен елемент на ранните римски лагери. Тяхната функция е разностранна, изпълнявали са ролята на жилища за чиновниците от администрацията, на пристигащите служебни лица в лагера, на конюшни за конете на офицерите от кавалерията. Във връзка с последната им функция те трябва да имат такава конструкция, че да приютят както конете, така и хората, грижещи се за тях[38]. Входовете към таберните не са запазени, но по аналогия с плановете на други военни лагери трябва да приемем, че всяко помещение е имало свой вход от страна на тротоара на улицата. Стените на таберните са изградени от добре обработени пясъчни блокове, споени с фин жълт хоросан. Дебелината на зидовете не прекрачва 0,70 м. Таберните не образуват плътна редица, а са отделени с проходи с ширина 0,70—1,00 м. Между тях и следващата постройка също минават проходи с ширина 1,50—2,20 м в посока изток—запад и 4,50 м в посока север—юг. Отделните помещения са имали тухлени подове, положени върху изравнителен пласт от жълта глина. Тухлите с размери 60 × 35 × 7 см са запазени само на две места.

Планът на застрояване на вътрешността на scamnum tribunorum не е изяснен окончателно. Засега разполагаме с данни за съществуването на стена от първи строителен период под основите на сграда от втори строителен период, регистрирана в сондаж с дължина 2,00 м. Интересното е, че тя се намира в края на голяма елипсовидна яма, заемаща центъра на разкопавания участък, с размери 12 × 5 м и с дълбочина 2,40 м под тогавашното ниво. Голямата дълбочина на ямата, както и нейните сравнително перпендикулярни стени ни позволяват да предполагаме, че това е изкуствено изкопана яма (мазе?).

Всички стени от този строителен период са запазени само в основи или малко над основите, поради което нямаме данни за входове, прозорци и др. Запазени са обаче известно количество стенни мазилки с бял цвят, украсени с пресичащи се жълти линии с черна точка в мястото на пресичане. По края стените са били очертани с дебела черна линия.

Много скоро след изграждането на таберните и неизследваната засега сграда зад тях започва нов строителен период във военния лагер. Той отговаря на епохата на Траян (98—117). Това ново строителство е започнало вероятно след завръщането на мизийските легиони от Дакия. По това време се оформя окончателният план на постоянния военен лагер. На запад от Принципията, изградена още по Флавиево време, се строят големи легионни терми. При северната порта се изгражда валетудинариумът. В scamnum tribunorum се изгражда голяма сграда с жилищен характер. Тук се разполагат жилищата на трибуните и другите висши офицери[39]. Уточняването на плана на тези жилища все още предстои. Засега са разкрити стените на две успоредни дълги помещения, изследвани по протежение на 22 м. Те са преградени от напречни зидове на малки с почти еднакви размери помещения — 4,70 (4,90)м на 3,50(3,70)м. Планът на сградата се развива на север и запад, засега е изследван само нейният югоизточен ъгъл. Той носи всички характерни черти на военното строителство, известни ни и от другите военни лагери — неразчленеността на жилищните сгради, еднакви равни помещения и др. под. Опирайки се на аналогиите от военните лагери по Римския лимес, можем да предположим, че това е една сграда с почти квадратен план, развиваща се около малък вътрешен двор[40].

Техниката на градеж през този строителен период е съвсем различна от предходния. Друг е и градивният материал. Използвани са значително по-твърди гранитни камъни със сравнително малки размери. Основите на сградите са изградени от дребни необработени камъни, залети с много хоросан. Хоросанът е с бял цвят, с много примеси от сравнително едър чакъл (филц) и има твърдостта на бетон (обр. 2).

В прохода, широк 1,90 м, между двете редици помещения бе открит зидан от тухли канал, вървящ в посока запад—изток. Каналът зад източната стена на помещенията завива рязко на север и по прохода между таберните и жилищната сграда се отправя към река Дунав. Той е изграден от 4 реда квадратни тухли с размери 21 × 21 × 6 см, споени с много фин жълт хоросан. Леглото на същинския канал е покрито със същите тухли и има ширина 22 см. Покритието на канала е от единични и бипедални тухли, с размери 58 × 58 и 58 × 35 см, всички с печата на I Италийски легион. Към тухления канал са водели странични керамични тръби с диаметър 26 см, отводняващи някои от помещенията. Тези тръби се вливат в канала чрез специално направени за целта легла. По-късно са добавяни и други странични канали, които лежат по-високо и се вливат отгоре направо в канала.

Под тухления канал бе установено съществуването на по-ранен оловен водопроводен канал, вкопан в стерилната пръст под културния пласт на дървения военен лагер. Преди започването на строежа на тухления канал е престанал да функционира и е бил частично демонтиран.

Вторият строителен период, през който се използват и таверните покрай улиците на scamnum tribunorum и жилищната сграда вътре в сектора, може да бъде датиран между началото на II век, времето на Траян до началото на III — времето на Северите. Съществуването на сградите е прекратено от пожари и разрушения, много добре документирани в таберните с плътен пласт от горяло дърво и отухлена глина. Културният пласт, свързан с този строителен период, е сравнително беден. В долната му част се срещат, макар и рядко, импортни материали, като южногалска тера сигилата, фирмалампен, фрагменти от стъклени съдове и др. В горната част на този пласт тези материали изчезват и там доминира червенолаковата керамика от работилниците край Бутово и Павликени, малките кръгли лампички с вдлъбнат диск и релефна украса върху него. При масовата керамика преобладава червеният цвят във всичките му нюанси. Керамиката е силно натрошена и това създава трудности при определянето на формите.

Опожаряването на сградите е свързано вероятно с нашествията на костобоките през 170 година или с някои от малко по-късните преминавания на река Дунав от варварските племена. Новото застрояване на scamnum tribunorum е добре датирано с почти нова сребърна монета на Септимий Север (193—211), намерена в хоросана на един от зидовете от III строителен период.

Новият строеж започва със старателно разграждане на зидовете от предходните строителни периоди, почти до основи, разчистване на терена от срутванията и пожарите. През III век се променя изцяло планът на сградите в скамнум трибунорум. На мястото на таберните и жилищната сграда се строи Г-образна сграда, жилищна по своя характер. Ликвидиране на таберните като самостоятелни сгради наблюдаваме през III век и във военния лагер в Ламбезис[41]. През третия строителен период има две фази в изграждането на сградите. Наред със стабилните и много добре изработени зидове от малки камъни и бял хоросан с известно количество чакъл и малко едро счукана тухла се срещат и паянтови зидове от вторично употребени камъни и тухли, които не образуват пояси, а се срещат на места в зидарията.

В сградата с Г-образна форма се оформят големи помещения, едно от които с две зидани правоъгълни бази за колони. Таберните от страна на via praetoria не променят плана си и вероятно продължават да изпълняват същата роля, но вече плътно прилепени към новата сграда. Там се оформя и новата канализация, ориентирана юг — север, която довежда водите до широк канал-колектор. Той е изграден от 3 реда тухли, като външните два са леко наклонени към дъното. Ширината на канала е 1,35 м, което предполага, че е бил покрит с дървена скара. Стените му са изградени от три реда тегули и камъни над тях без оформено външно лице. Към канала от западна страна са водили странични малки канали, изградени от поставени прави и легнали тегули. Страничните канали поради своята малка оплътненост са служили вероятно за отвеждане на дъждовната вода от покривите.

Освен описваната Г-образна сграда с фасада към виа принципалис бе открита втора, заемаща северозападната част на сектора. От нея засега е разкрит само югоизточният ъгъл. Тя се намира на разстояние 2,0 0 м от първата сграда. Между двете се образува тясна улица, която върви в посока изток — запад и достига до колектора.

В най-южните помещения на Г-образната сграда бе открит хипокауст, изграден от тухли с размери 19 × 19 × 6 см, ограден от страна на помещенията с тухлен зид. Намерените многобройни тубулуси позволяват да се допуска, че става въпрос за стенно отопление.

От този строителен период са запазени много тухлени подове, направени от тегули и залети с хоросан. Имаме и много данни за интериора на помещенията. Намерени са голямо количество цветни мазилки, главно помпеанско червено или червени фигури на бял фон, фрагменти от различно профилирани гипсови корнизи, както и релефни гипсови орнаменти — фрагменти от лавров венец в оранжев, розов и бял цвят и други. Най-много мазилки и гипсови орнаменти са открити в помещението с двете колони, което ни позволява да предполагаме, че то е имало представителен характер.

С трети строителен период е свързана и банята, открита в североизточния край на сектора. Досега от нея са разкрити басейнът за студена вода с размери 1,70 × 1,70—1,77 м и запазена дълбочина 0,50 м. Той е добре обмазан от вътрешната страна с розов хигрофобен хоросан. Подът му е покрит с тухли с размери 35×32×3 см. Със същите тухли е направен и добре запазеният под на изток от басейна. От западна страна басейнът има голяма площадка, изградена от камъни и хоросан и намираща се на 0,50 м над споменатия под. От северната страна на басейна минава стена, изградена в техника opus implectum, от която започва сложна хипокаустна система с разкрити досега два префурниума. Фрагментарният характер на изследванията в банята не позволява засега да се направят изводи за нейния тип. По всяка вероятност това е частна баня, свързана с Г-образната сграда. Тя е престанала да функционира вследствие на силен пожар.

В една от фазите на експлоатация на интересуващите ни сгради се наблюдават следи от разрушения и пожари. Почти навсякъде е регистриран пласт от срутени покриви, хоросан и мазилки. Всички тези разрушения не са били старателно разчистени, а направо върху тях са строени нови стени или са правени поправки на старите. Не можем в този случай да говорим за нов строителен период, тъй като основният план на сградите остава непроменен. Като се имат предвид историческите факти, а именно нападенията на съюзените германски племена, траяли близо 30 години (239—269), и упадъкът на Долнодунавските земи след това, е лесно да си представим, че известно време не е имало условия за ново строителство във военния лагер. След преустановяването на войните, вероятно до началото на IV в. в scamnum tribunorum не са предприемани големи строителни работи, но се регистрират многобройни поправки, главно с подръчни материали, оттам и големият брой вторично използвани камъни, архитектурни елементи и тухли.

Краят на съществуването на военния лагер Нове се определя доста точно от разрушаването на Принципията. Това е имало място в 316—317 година вследствие на вътрешни военни размирици или на външно нападение[42]. Този факт съвпада и с новото строителство в скамнум трибунорум, датирано около средата на IV в. и свързано вече с цивилния град (обр. 3).

---

[1] T. Sarnowski. Początki legionowego budownictwa w Novae i wojny dackie Domicjana i Trajana. — Balkanica Poznaniensia, I, 1984 143—169.

[2] Разкопки на Б. Султов и П. Доневски.

[3] A. Biernacki. Novae-sektor zachodny. — Archeologia, XXXVII 1984, 138—147.

[4] A. Johnson. Römische Kastelle des 1. und 2. Jahrhunderts n. Chr. in Britanien und den germanischen Provinzen des Römerreiches. 1987, Mainz, 188—198.

[5] F. P. Porten-Palange. La ceramica arretina a relievo nell' Antiquarium del Museo Nazionale in Roma. — 1966, p. 84, tab. XXXIII, 145, Firenze.

[6] Терминът „керамика с тънки стени“ е въведен от Н. Ламболя при обработката на керамичния инвентар от богатия некропол на Тесин, чиято пълна публикация дължим на Симоне (Ch. Simonett. Tessiner Gräberfelder. Ausgrabungen des Archäologischen Arbeitsdienstes in Soldino, Locarno-Muralto, Minusio und Stabio 1936 und 1937, —1941, Basel. Рецензия на същата от: N. Lamboglia. in: Riv. Stud. Lig., 1943, p. 163 ff.

[7] E. Schindler-Kaudelka. Die dünnwandige Gebrauchskeramik von Magdalensberg. — Kärntner Museumsschriften, 58, 1975, S. 95, Form 84, Taf. 17.

[8] L. Plesničar-Gec. Keramika Emonskih Nekropol. — Dissertationes et monographiae, 9, 1977, p. 99, N 54, tab. 1,54, Ljubljana.

[9] E. Schindler-Kaudelka. Op. cit., Form 84 1, p. 97.

[10] E. Schindler-Kaudelka. Op. cit., Form 116 b, 121—122, Taf. 24, 116 b; I. Plesničar-Gec, Op. cit., p. 98. tab. 1, N 17 — второто десетилетие на I в.; I. Mikl Curk. Rimska lončena posoda na Slovenskem. — Ljubljana. 1987, tab. 9, 17.

[11] E. Ritterling. Das Frührömische Lager bei Hofheim. — In: Annalen des Vereins für Nassauische Altertumskunde, Bd. 40, p. 250, 1912; E. Ettlinger und Ch. Simonett. Römische Keramik aus dem Schutthügel von Vindonissa. — In: Verőfentlichungen der Gesellschaft pro Vindonissa, III, S. 102, Taf. 11, 223—227, 1952; M. T. Marabini Moeus. The Roman thin walled pottery from Cosa (1948—1954). — American Academy of Rome. Memoirs, XXXII, 1973, p. 176, N 316—332, Pl. 35, 36, 76—78; e. Schindler-Kaudelka. Op. cit., p. 140, Form 141, Taf. 30.

[12] M. Grünewald. Die Funde aus dem Schutthügel des Legionslagers von Carnuntum (Die Baugrube Pingitzer). — Die römische Limes in Österreich, Heft XXXII, 1983, S. 21, Taf. 19, 9—14.

[13] Y. W. Hayes. Roman Pottery from the South Stoa at Corinth. — Hesperia, 42, 1973, 4, 416—470.

[14] A. Oxé. II Bericht über Vorarbeiten zum Katalog der italischen Terra Sigilata. — BRGK, 7, 1912 /1915/, S. Zabehelicky-Scheffenegger. Die Geschäfte des Herrn Lucius G. Ein Arbeitsbericht RCRFActa, 1982, p. 105; S. Zabehelcky-Scheffenegger. Einige zur Bemerkungen zur Verbreitung italischer Keramik (besonders Terra Sigillata) in Jugoslawien-Gomolava. Cronologie und Stratigraphie der vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Bd. 1, Simposium, Ruma, 1986, p. 230; A. Dimitrova-Milčeva. Importierte Terra Sgillata aus Novae. — In: Recherches sur la culture en Mésie et en Thrace, Bulgarie, I^{e}—IVe siècle, 1987, p. 111, N 10, 29, 34.

[15] A. Oxé, H. Comfort. Corpus Vasorum Arretinorum. A Catalogue of the Signatures, Shapes and Chronology of Italian Sigillata Bonn, 1968, 333. (cit. O.—C.)

[16] O.—C. 1281, 1.4. 17.22. 30.33; M. Schindler, S. Scheffenegger. Die glatte rote Terra sigillata vom Magdalensberg. — Kärntner Museums Schriften, 62, (Klagtenfurt 1977), S. 246, 249.

[17] O.—C, 1935, 18; M. Schindler, S. Scheffenegger. Op. cit., 259—260.

[18] O.—C. 946, 26; M. Schindler, S. Scheffenegger. Op. cit., p. 273; M. Grünewald. op. cit., p. 14, 7, 8.

[19] A. Oxé. Die ältesten Terra Sigillata Fabriken in Montans am Tarn. AA, 29, 1914, 2, 62—75.

[20] B. Czurda-Ruth. Die römischen Gläser vom Magdalensberg. — Kärntner Museumschriften, 65, 1975, S. 22.

[21] C. F. C. Hawkes M. R. Hull. Camulodunum. First Report on the Excavations at Colchester — 1930—1939. — Report of the Society of Antiquaries of London, 14, 1947, p. 286 ed suit; C. Isings. Roman Glass from Dated Finds, 1957, Groningen, Djakarta, Form 3.

[22] E. Ritterling. Op. cit., p. 365 et suit; C. F. Hawkes M. R. Hull. Op. cit., LXXXVIII, 68, 69; Ch. Simonett. Op. cit., p. 54, fig. 31 (Gr. 2, 3, 25).

[23] E. Ritterling. Op. cit., typ. Hofheim 1.

[24] Ch. Simonett. Op. cit., p. 130 (Gr. 43; V. Arveiller, D. et I. Arveiller. La verre d'époque romainen Musée Archéologique de Strasburg, 1985, p. 43, N 1—46, Paris; Ch. Landes. Verres Gallo-romains. — Catalogues d'Art et d'Histoire du Museé Carnavalet, 1983, p. 77—78, pl. XIX, 74—82.

[25] D. B. Harden. Roman Glass from Karanis. Found by the University of Michigan — Archaelogical Expedition in Egypt 1924—1929, 1936, Michigan.

[26] M. Tempelmann-Maczynska. Perlen in mitteleuropäischen Barbaricum. — RGF, 43, 1985, 39—44.

[27] M. Fégère. Les fibules en Gaule Méridionale — de la conquête à la fin du Ve s. ap. J. C. —. Revue Archeologique Narbonnaise, supl. 12, 1985, 316—323 и цялата литература там.

[28] M. Fégère. Op. cit., 336—351 и цялата литература там.

[29] Л. Вагалински. Глинени лампи от Нове, сектор X. — Нове, т. III (под печат)

[30] D. Bailey. A Catalogue of the Lamps in the British Museum. II Roman Lamps Made in Italy, London, 1980, type A, B; M. Cicikova. Pottéry Lamps from Novae (Lower Moesia). — Bulletin d'Institut d'Archeologie, XXXVII, 1987, group I, II.

[31] M. Cicikova. „Firmalampen" du limes danubien en Bulgarie. — D'études sur les frontières romaines, 1974, Bucuresti.

[32] M. Menke. Zur Struktur und Chronologie der spätkeltischen und frührömischen Siedlung in Reinheinhaller Becken. — In: Symposium Ausklang der Lateńe — Zivilisation und Afang der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet, 1977, 223—238; K. Motykova-Sneiderova. Das Fortleben latènezeitlicher Traditionen im Verlaf der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen. — Ibidem, 238—248; Chr. Pescheck. Ausklang der Latène-Zivilisation und Afang der germanischen Besiedlung in Nordbayern. — Ibidem, 249—259.

[33] T. Sarnowski. Wojsko rzymskie w Mezji Dolnej i na pólnocnym wybrzeźu Morza Czarnego. — Novaensia, III, 1988, p. 26.

[34] T. Sarnowski. Op. cit., p. 31.

[35] K. Lewartowski. Novae — sektor zachodny, sprawozdanie z wykopalisk. — Archeologia, 34, 1983, p. 160; T. Sarnowski. Op. cit., p. 151.

[36] Б. Геров. Романизмът между Дунава и Балкана. — ГСУИФФ, 45, 1948—1949, с. 10; T. Sarnowski. Op. cit., 39—40.

[37] T. Sarnowski. Fortress of the Legio I Italica at Novae. — Acten des XI. Internationalen Limeskongrese, Budapest, 1971, 409—417.

[38] H. V. Petrikovitz. Die Innenbauten römischer Legionslager während der Prinzipatzeut. — Abhandlungen der reimisch-westfälischen Akademie der Wissenschaften, B. 56, 1975, 50—54, 143.

[39] H. v. Petricovitz. Op. cit., 64—67, 124—129.

[40] H. V. Petrikovitz. Op. cit., 64—67; E. Swoboda. Carnuntum. Römische Forschungen in Niederösterreich, B. I, 1964, s. 36, Abb. 2; W. Jobst. Provinzhauptstadt Carnuntum. — 1983, 53—54, Wien.

[41] H. V. Petrikovitz. Op. cit., Lambeesis.

[42] T. Sarnowski. La destruction des principia à Novae vers 316/317 de notre ère. Révolte militaire ou invasion gothe?. — Archeologia, 30, 1979, 119—128.

Scamnum tribunorum du camp militaire Novae

AL. MILČEVA, EV. GENČEVA

(Résumé)

Les fouilles du scamnum tribunorum du camp militaire Novae ces dernières années ont fourni maintes données nouvelles concernant sa création et son développement ultérieur. D'une grande importance pour l'histoire complète du limes du Bas Danube sont les résultats de la découverte du camp militaire de bois, fondé par la VIII légion d'Auguste en l'an 45/46. Ont été découverts les restes de baraques de bois pas grandes, enduites d'argile, détruites par l'incendie au cours des années 80 du Ier s. de n. é.

La première construction de pierre dans le secteur des habitations à tribunus a commencé avant la fin du Ier s. de n. ère, vraisemblablement immédiatement après l'année 86. Alors étaient construits les tabernae du côté de via principalis et via pretoria. L'édification complète du camp militaire de pierre a eu lieu au début du IIe s. au temps de Trajan.

Une réorganisation fondamentale des édifices dans scamnum tribunorum est enregistrée au début du IIIe s. et a été provoquée vraisemblablement par les invasions des tribus barbares du Nord. Dans la deuxième moitié du IIIe s. on observe de nombreuses destructions qui sont le résultat des agressions des tribus germaniques ayant continué près de 30 ans.

En tant que camp militaire Novae cesse d'exister dans le premier quart du IVe siècle quand est détruit le bâtiment du commandement du camp.

Ново скулптурно свидетелство за гладиаторски игри във Филипопол

ЛЮДМИЛ ВАГАЛИНСКИ

По време на археологически проучвания[1] в Пловдив през 1977 г. при източната порта на античния град е открит фриз-архитрав (обр. 1) от мраморизиран варовик с размери: 240 × 80 × 55 см (съответно дължина, височина, ширина). Горният десен ъгъл на паметника е отчупен, а левият лицев край — изронен. Полето на фриза е високо 35 см и дълбоко 1,5—2,5 см. Обградено е от две рамки, от които горната е широка 10 см, а долната — 15 см. Задната страна (обр. 2) е профилирана и изгладена в долната си половина както лицето, докато горната ѝ очевидно невидима част е разсечена от три дълбоки (30 см) гнезда. Средното от тях в план има форма на трапец, чиято малка (в случая вътрешна) основа е 70 см, а голямата (външната) — 80 см. Вероятно гнездата са легла за челата на масивни дървени греди. Страничните стени на фриз-архитрава са

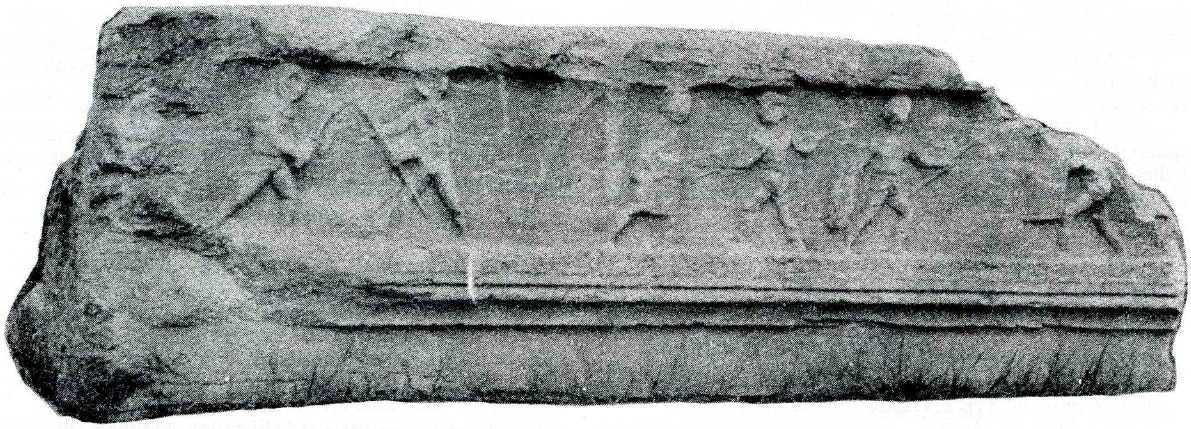
1

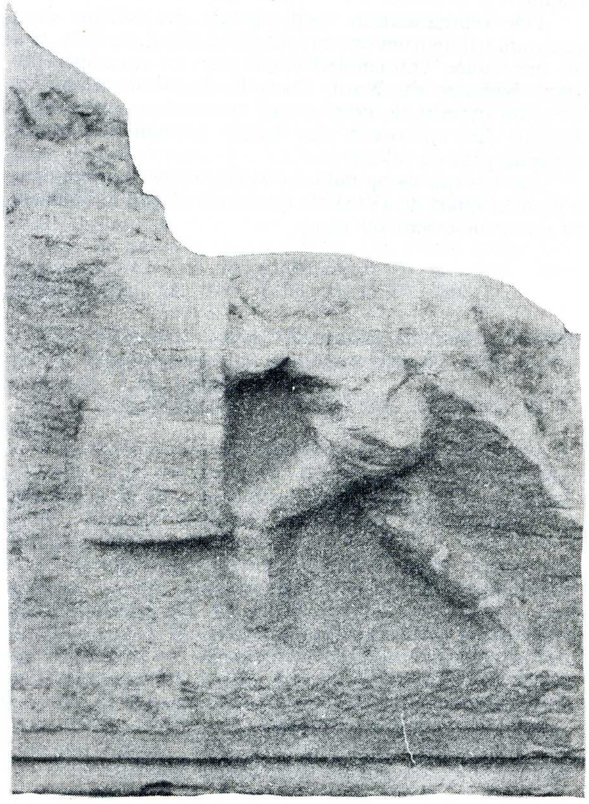
3

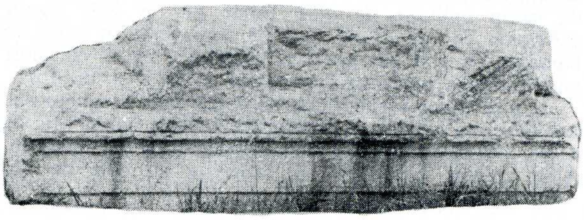
2

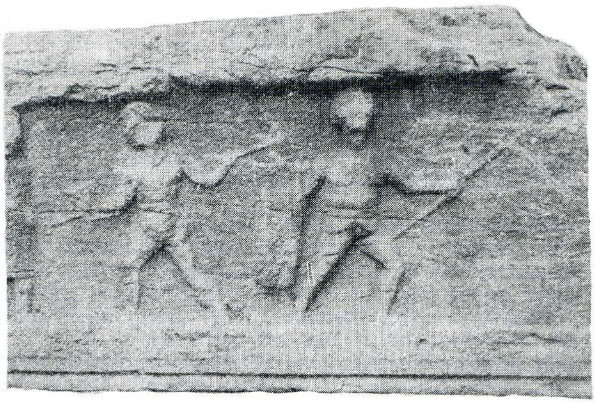
4

5

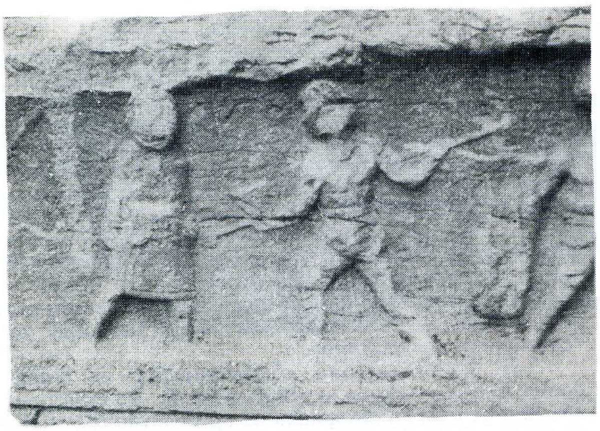

6

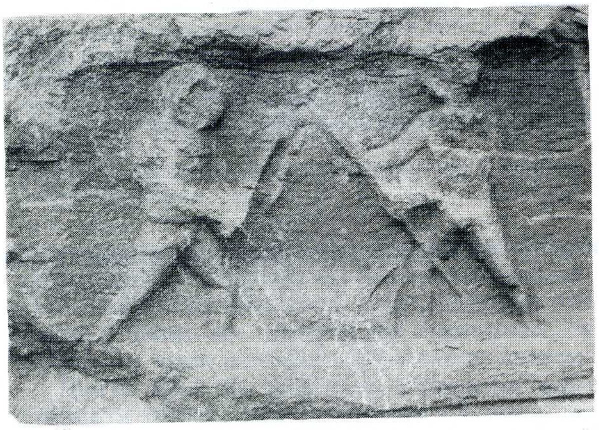

● *Обр. 1. Фриз-архитрав от Филипопол (лицева страна). Fig. 1. Frise-architrave de Philippopol (face)*

● *Обр. 2. Фриз-архитрав (задна страна). Fig. 2. Frise-architrave (côté arrière)*

● *Обр. 3. Фриз-архитрав (детайл). Fig. 3. Frise-architrave (détail)*

● *Обр. 4. Фриз-архитрав (детайл). Fig. 4. Frise-architrave (détail)*

● *Обр. 5. Фриз-архитрав (детайл). Fig. 5. Frise-architrave (détail)*

● *Обр. 6. Фриз-архитрав (детайл). Fig. 6. Frise-architrave (détail)*

грубо изравнени.

Във фриза са изобразени пластично три последователни фази на двубой между тежковъоръжен гладиатор и рециарий. Действието се развива от дясно на ляво. Фигурите са пропорционални с обозначени подробности.

В десния край е представен атакуващият тежък[2] гладиатор в ход наляво (обр. 3). Торсът и главата му са отчупени. Облечен е с набедрена препаска (subligaculum), пристегната от колан. Левият крак е защитен с наколенник, поставен върху кожена или платнена подложка. На десния си крак носи полуботуш. В изнесената напред лява ръка държи голям, полуцилиндричен щит (scutum) с полусферично умбо. В дясната, невидима за зрителя ръка стиска кама, чийто връх стърчи пред щита (над умбото).

Срещу тежковъоръжения гладиатор стои рециарий[3] (обр. 4), замятащ върху му със своята дясна ръка надиплена мрежа. В лявата ръка, защитена до рамото включително с кожен ръкав (galerus)[4], държи тризъбец. Сублигакулумът му е пристегнат с колан. Торсът е гол, с подчертана мускулатура. Гологлав, с буйна, къдрава коса. Лицето е обезличено.

Очевидно рециарият губи своята мрежа, защото във втората фаза на двубоя (обр. 5) атакува само с тризъбеца, като държи в лявата си ръка и своята къса кама. Противникът му носи на главата си характерния гладиаторски шлем — голям, почти сферичен, с отвори за очите, чиято периферия покрива и шията. Този път шансът е на страната на рециария, защото в решителната трета фаза на схватката (обр. 6) щитът на врага му лежи избит на земята между двамата.

Сега тежкият гладиатор държи две ками, което го определя като димахайрос. Единственото известно изображение на такъв до настоящия момент бе надгробен релеф[5] от Амисос, Мала Азия. Впечатляваща особеност на филипополския димахайрос е голямата дължина на неговите ками, надвишаваща значително както тези от споменатата надгробна плоча, така и обичайния размер на това нападателно гладиаторско оръжие. Димахайрос се нарича всеки гладиатор — и лек, и тежък, — щом е въоръжен с две, а не както обикновено с една кама[6].

Според обичайната практика победителят гладиатор се обозначава с палмово клонче. Съгласно с разположението на последното в разглеждания фриз (обр. 1) вероятно такъв е димахайросът.

Фриз-архитравът е поредното[7] свидетелство за провеждане на гладиаторски игри във Филипопол. За пръв път обаче то е архитектурен детайл, което е сигурно доказателство, че тези зрелища се провеждат в града в строго определена сграда. Засега такава не е идентифицирана. Мнението[8], че стадионът[9] на Филипопол е всъщност амфитеатър, е неприемливо[10].

Невъзможно е да се датира точно паметникът. Несигурен белег в това отношение е и прическата на рециария. Пооправдано е отнасянето на фриз-архитрава към хронологичния отрязък средата на II в. — средата на III в., на който принадлежат почти всички паметници от българската територия, свързани с гладиатурата — факт, илюстриращ тясната зависимост между стопанския просперитет на местните градове по това време и организираните в тях мунуси[11].

---

[1] Разкопки на Елена Кесякова от НАМ — Пловдив, на която благодаря сърдечно за предоставената възможност да публикувам паметника. Според нея фриз-архитравът е преизползван в крепостната стена от VI век — устно сведение.

[2] В българската научна литература гладиаторите с подобно въоръжение се определят като секутори — (вж. Хр. Буюклиев. Новооткрити паметници за гла-

диаторските борби в Августа Траяна. — Археология XIII, 1971, 2, с. 33; Ал. Минчев. Гладиаторските борби в Одесос. — ИНМВ X, 1974, с. 86). По-правилно е идентифицирането им като тежки или тежковъоръжени гладиатори, защото е невъзможно само по изображение да се различи секутор от мурмилон, провокатор или хопламах (срв. L. Robert. Les Gladiateurs dans l'Orient Grec. Paris, 1940, p. 68).

[3] „Рециарий" е лека гладиаторска категория, лесно разграничима по тризъбеца и мрежата. Нападателното въоръжение включва и кама. Боецът е винаги гологлав. Бие се само срещу тежковъоръжен противник. Прави впечатление, че в надгробните надписи на рециарии значително по-рядко се срещат примери за дълга кариера, отколкото в епитафиите на тежките гладиатори, на които принадлежат и рекордите по броя на спечелени победи. Очевидно рециариите са по-уязвими — трудно се компенсира липсата на защитни средства (освен галеруса) с бързина и ловкост.

[4] Понякога галерусът се състои от кожени намотки, а по-рядко е част от плетена ризница. Често при рамото той завършва във вид на висока яка, закриваща шията и част от главата. В отделни случаи галерусът покрива цялата лява предна половина на торса.

[5] L. Robert. Op. cit., n. 79; S. Reinach. Repertoire de reliefs Grecs et Romains. Tome III, 1912, fig. 163/2.

[6] L. Robert. Op. cit., 72—73.

[7] G. Mihailov. Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae III, 1961, n. 1018—1020; L. Robert. Op. cit., n. 90 с негово допълнение и корекция в Hellenica. Recueil d'épigraphie de numismatique et d'antiquités grecques. Paris, vol. VIII, 64—65, pl. XXIV/2; А. Балканска. Новооткрита надгробна плоча на гладиатор от Пловдив. — Археология VII, 1965, 4, 32—33; Л. Ботушарова. ΑΡΧΙΕΡΕΥΣ ΔΙΟΠΛΩΝ във Филипопол. — ИАИ XXXIII, 1972, 158—164; Непубликувана тесера, открита на форума на Филипопол при археологически разкопки през 1988 г. от колегата Мая Мартинова от НАМ — Пловдив. Сърдечно ѝ благодаря за предоставената информация за този единствен засега паметник от територията на България.

[8] Л. Ботушарова. Амфитеатърът на Филипопол. НАМ — Пловдив, 1980, с. 16; Л. Ботушарова, В. Танкова. Материали за археологическа карта на Пловдив. — ИМЮБ VIII, 1982, бел. 24 и 25, с. 53.

[9] D. Tsontchev. Contributions à l'histoire du stade antique de Philippopolis. Sofia 1947.

[10] Л. Вагалински. Спортни състезания и гладиаторски игри в тракийските земи (I—IV в.). Дисертация за присъждане на научната степен „кандидат на историческите науки". София, 1989, 19—23.

[11] Л. Вагалински. Цит. съч., с. 252.

Nouveau témoignage sculptural concernant les jeux de gladiateurs à Philippoli

L. VAGALINSKI

(Résumé)

L'auteur publie une frise-architrave avec des figures plastiques de gladiateurs, découverte près de la porte orientale de l'antique Philippoli (actuellement Plovdiv). Elle est utilisée de nouveau dans le mur d'enceinte de la ville du VIe siècle. Sont représentées en relief trois phases consécutives (de droite à gauche) de duel entre un gladiateur lourdement armé — dimahairos et reciarius. Le monument témoigne que les jeux de gladiateurs à Philippoli ont lieu dans un édifice strictement déterminé tel qu'il n'a pas été identifié jusqu'à présent. Il est daté dans la période milieu du IIe — milieu du IIIe siècle.

Бележки върху един надгробен латински надпис от Никополис ад Иструм

ТЕОФИЛ ИВАНОВ

Предмет на настоящата статия са някои съществени бележки върху един надгробен латински надпис, открит през 1983 г., вторично употребен като похлупна плоча върху зидания канал на декуманус № 8, който ограничава от юг комплекса на агората на Никополис ад Иструм (на 3 км южно от с. Никюп, Великотърновско). Той беше публикуван за първи път от Ив. Църов[1].

Паметникът е изработен от бял дребнозърнест мрамор. Запазена е само горната част, която представлява триъгълен фронтон със следните размери: дълж. 1,115 м и вис. 0,265 м (обр. 1).

В краищата фронтонът има по една полупалмета (сега доста изтрити), а горе по средата цяла палмета. Касае се за три акротерия (а не само за един акротерий, както смята Ив. Църов). От вътрешната страна рамената на триъгълника са украсени със зъбчат орнамент. По средата е изобразена насреща глава на Горгона със

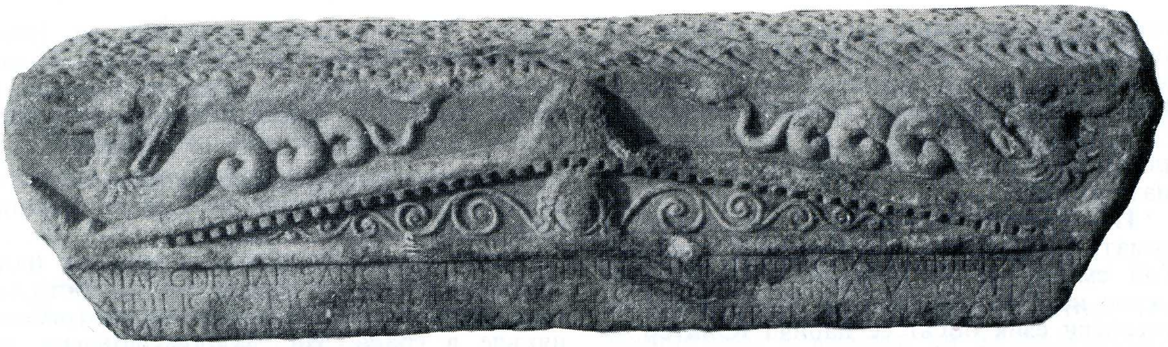

1

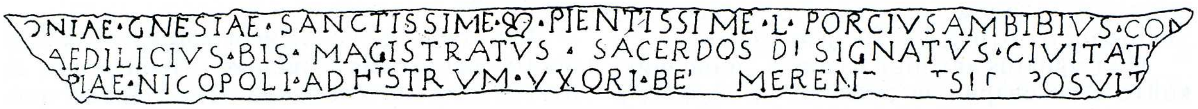
ↃNIAE·GNESIAE·SANCTISSIME·ⱻ·PIENTISSIME·L·PORCIVSAMBIBIVS·COⱯ
AEDILICIVS·BIS·MAGISTRATVS·SACERDOS DISIGNATVS·CIVITAT
PIAE·NICOPOLI·AD HISTRVM·VXORI·BE MEREN TSI POSVIT

2

● *Обр. 1. Горна част на надгробен паметник с латински надпис от Никополис ад Иструм. Fig. 1. Partie supérieure de tumulus avec inscription latine de Nicopolis ad Istrum*

● *Обр. 2. Рисунка на латинския надпис. Fig. 2. Dessin de l'inscription latine*

спуснати надолу къдрици. Отпред на шията двете змии са вързани на Херкулесов възел. Сега чертите на лицето са доста изтрити. От двете страни на главата на Горгоната се вижда по един релефен растителен ластар.

Двата края на лицевата страна на надгробната плоча над фронтона са заети от релефните изображения на два тритона, разположени с глави, насочени навън. Телата им след три извивки завършват с опашка на риба. В едната ръка тритонът държи рог за свирене, изработен от мида, а в другата ръка — весло на лодка.

Интерес представлява триредният латински надпис, издълбан под фронтона, който допълнен гласи така (обр. 2):

1. [Ant]oniae Gnaesiae sanctissime pientissime L. Porcius Ambibius con-
2. iunx aedilicius bis magistratus sacerdos designatus civitati[s]
3. Ulpiae Nicopoli(s) ad Histrum uxori ben[e] meren[ti e]t sib[i] posuit.

Преводът на български език гласи:

„На най-непорочната и най-благочестивата Антония Гнезия съпругът Л(уций) Порций Амбибий, едил за втори път, магистрат, избран за жрец на град Улпия Никополис ад Иструм, постави (паметника) за многозаслужилата съпруга и за себе си."

Покойната съпруга е романизирано лице от гръцки произход, както показват двете ѝ имена Antonia Gnaesia. Трите имена на съпруга издават лице от италийски произход.

Окончанието за дателен падеж единствено лице на епитетите sanctissime, pientissime на покойницата е *e* вместо *ae* — явление, често срещащо се в началото на III в. в латински надписи от днешна България.

В края на 1. ред е изписана първата сричка, а в началото на 2. ред втората сричка (сега повредена) на думата CONIUNX — „съпруг". Характерно е за надгробните надписи от римската епоха не само в Долна Мизия, но и в други провинции да се означава роднинството на лицето, което е издигало надгробната плоча, към покойника. Освен това много добре е запазена сричката CON, а не COM, както мисли Ив. Църов, което той развива като COM(ES). Това го е подвело да допълни началото на 2. ред като AUG(usti). Той смята, че съпругът Л. Порций Амбибий е бил comes Augusti[2], т.е. „лице, което е придружавало император", и го свързва с посещението на император Септимий Север в Тракия и в Никополис ад Иструм в 202 г. От нашето четене на въпросния текст се вижда, че не става дума за толкова високопоставено лице, а само за думата CONIUNX (съпруг). Следователно надписът не документира посещението на Септимий Север в Никополис ад Иструм, което е установено от други сведения[3].

Следват длъжностите, които съпругът Л. Порций Амбибий е заемал в Никополис ад Иструм до момента на смъртта на покойната му жена. Той изпълнявал за втори път длъжността „едил", т.е. той е бил от членовете на градското управление, който се е грижел за продоволствието, благоустрояването, реда и сигурността на града. Думата aedilicius означава „едил" или „бивш едил". За едил на Никополис ад Иструм се споменава в един надпис от Полски Сеновец, Великотърновско[4].

Освен това съпругът е бил и „магистрат" — също висше длъжностно лице в града.

Последната му длъжност, отбелязана в надписа от Никополис ад Иструм, е sacerdos designatus. Касае се за главния жрец на града, който се е грижел за култа към върховното божество Зевс (или към Капитолийската Троица: Зевс, Хера и Атина)[5], както и към римския император. Обаче той бил „избран“ — designatus, но все още не е бил встъпил в изпълнение на длъжността си. Аналогичен е примерът consul designatus, т.е. „избран за консул“, но встъпването в длъжност е ставало на 1 януари на следващата година.

Ив. Църов е образувал две думи от думата designatus, а именно: Di(i) signatus[6]. Той смята, че Л. Порций Амбибий бил „жрец на Зевс“ — sacerdos Di(i). Обаче на латински език богът се нарича Юпитер — Iupiter и родителен падеж единствено число е Iovis. На гръцки език е Зевс — Ζεύς и родителен падеж — Δίος. Следователно тълкуването отпада като невъзможно.

Под signatus авторът разбира „чиновник, който е отговарял за сеченето на монети в градската монетарница“ (цитат)[7]. Но това тълкуване също трябва да отпадне, понеже думата няма това значение.

Ив. Църов заключава, че двете „длъжности comes Augusti и signatus civitatis се срещали за първи път в нашата епиграфика“ (цитат). Действително те не се срещат, защото не са правилно разчетени и изтълкувани.

В надписа нашият град е наречен civitas Ulpia Nicopolis ad Histrum (вм. Istrum).

Тритонът е изобразен върху една мраморна оброчна плоча с релеф на Нил, намерена в Никополис ад Иструм[8]. Може би е била поставена в храм на Серапис в града. Тритон се вижда и върху надгробна плочка от Нове (източно от Свищов)[9].

Тритонът е любим декоративен сюжет и върху надгробни плочи от Средна Европа (Унгария, Австрия и др.)[10].

Днес липсва по-голямата част от надгробната плоча от Никополис ад Иструм. Несъмнено тя е била вторично употребена някъде в града. Ив. Църов допуска, че върху нея е било изобразено „погребално угощение“.

Въз основа на палеографските особености въпросният надпис трябва да се отнесе към началото на III в. Прави впечатление, че надписът е на латински език, докато официалният език в Никополис ад Иструм е гръцкият. Обаче, макар и порядко, се откриват и латински надписи, и то в памет на лица от италийски произход. Същото се констатира и в градската територия на Никополис ад Иструм.

Въпросният паметник е принос към проблема за етническия и социалния състав на свободното градско население, както и за религиозния живот и градското управление на Траянови град.

---

[1] Ив. Църов. Надгробен паметник от Никополис ад Иструм. — Археология, 1989, кн. 2, 30—32, обр. 1—4. Изказвам благодарност на автора за предоставената ми фотоснимка на паметника.

[2] Пак там, с. 31.

[3] G. Mihailov. Septimius Severus in Moesia Inferior and Thrace. — In: Acta antiqua Philippopolitana, Studia historica et philologica. Serdicae, MCMLXIII, 121—123.

[4] CIL III 12435; Б. Геров. Романизмът между Дунава и Балкана. Ч. II: От Хадриан до Константин Велики. — ГСУ ГФФ, 1950—1952, Т. 47, с. 371, № 424.

[5] IG Bulg., II, n. 664—668.

[6] Ив. Църов. Цит. съч., с. 31.

[7] Пак там.

[8] М. Тачева-Хитова. История на източните култове в Долна Мизия и Тракия. V в. пр. н. е. — IV в. от н. е. С., 1982, с. 16 и сл. № 5.

[9] Д. П. Димитров. Надгробните плочи от римско време в Северна България. С., 1948, с. 78, плоча № 20, с. 27, обр. 54, плоча № 21, с. 27, обр. 55 — първата половина на II в.

[10] A. Schober. Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien (Sonderschriften des Österr. Archäologischen Institutes in Wien, Bd. X, 1923, fig. 99); Corpus signorum Imperii Romani. Österreich, Bd. II, Faszikel 4. Wien, 1984, Nr. 366, Taf. 27, Nr. 367, Taf. 27.

[11] Ив. Църов. Цит. съч., с. 30.

Notes sur une inscription latine sépulcrale de Nicopolis ad Istrum

T. IVANOV

(Résumé)

Dans la revue Archéologie, 1989, No 2, p. 30—32, fig. 1—4 I. Cârov publie une stèle funéraire avec insciption latine de Nicopolis ad Istrum, utiltsé secondairement comme plaque couvercle sur le canal maçonné du „décumanus No 8“, au Sud de l'agora. Le monument est élevé à la mémoire de Antonia Gnaesia par son époux L. Porcius Ambibius, qui occupait des postes importants dans l'administration municipale de la ville Nicopolis ad Istrum: aedilicius bis, magistratus et sacerdos designatus (édile pour la deuxième fois, magistrat et prêtre).

T. Ivanov fait les corrections essentielles suivantes de la lecture de I. Cârov: 1. A la fin de la 1ère ligne et au début de la deuxième il lit le mot CON [IUNX] — „époux“, attestant les liens de parenté avec la défunte. I. Cârov lit „com(es) [Aug(usti)]“ ce qui est impossible. 2. Dans la ligne 2 T. Ivanov lit: sacerdos designatus, c'est-à-dire „prêtre élu“ qui n'a pas encore occupé son poste. A I. Cârov n'est pas connu le terme „designatus“ c'est pourquoi il lit incorrectement: sacerdos Di(i) signatus, en croyant qu'il s'agit de deux fonctions différentes: „prêtre de Zeus“ — Di(i) et „fonctionnaire qui répondait de la frappe de monnaies dans l'atelier monétaire urbain“ (citation). Le nom de Zeus en latin est Iupiter, au génitif — Iovis (et non pas Dii). T. Ivanov pense qu'il s'agit en effet du grand prêtre de Nicopolis ad Istrum qui prenait soin du culte envers l'empereur romain et du culte envers la Trinité Capitoline (Zeus, Héra et Athéné). Le mot „signatus“ ne signifie pas „fonctionnaire“, lié avec le monnayage dans la ville; de sorte qui les deux lectures de I. Cârov ne comptent pas.

L'inscription ne contient pas de données concernant la visite de Septime Sevère à Nicopolis ad Istrum en l'an 202, comme pense I. Cârov. T. Ivanov rapporte l'inscription vers le debut du IIIe s. sur la base de cerlaines particularités grammaticales et la paléographie des lettres.

Епиграфско-текстологични добавки върху още два български надписа (4)

СТЕФАН СМЯДОВСКИ

I. Надпис на Срацо от Шуменската крепост

Преди около 20 години В. Антонова публикува един осемредов надпис, намерен в развалините на Шуменската крепост[1]. Както се вижда от приложеното факсимиле, тя разчете надписа неудачно:

+ ... [поставен] и от б[ог]а азъ българ[ом]
царь
ıо[ан] шиш[ман] сынѣ великаго царѣ
ıоана але[ксандра] придохъ в град
шоумен [по] царево помаıание
с имѣ небеснаго царѣ х[рист]а и аз
срацо писахъ внукъ велика
го епикеринѣ срацимира си[и]
слова.

● *Обр. 1. Надпис на Страцо от Шуменската крепост. Fig. 1. Inscription de Straco de la forterresse de Choumène*
● *Обр. 2. Надпис от Патриаршията във Велико Търново от времето на Михаил Шишман Асен (по Н. Ангелов). Fig. 2. Inscription du Patriarcat à Veliko Tǎrnovo du temps de Mihail Chichman Assène (d'après N. Angelov)*

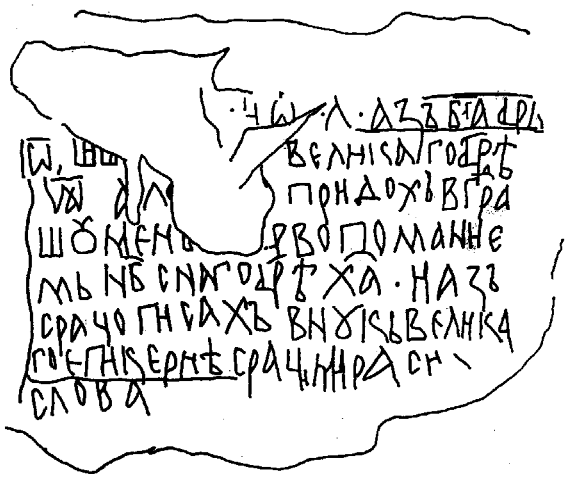

1

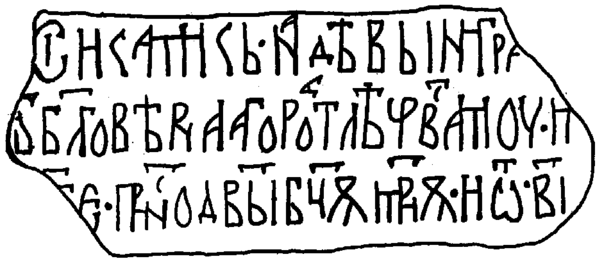

2

Този текст безкритично повтори Ф. Малингудис в корпуса си за българските надписи на Балканите[2]. Едва наскоро В. Константинова направи опит за нов прочит, като особено се спря на някои съмнителни опорни точки и неверни възстановки. В крайна сметка според нея надписът гласи:

+ ... нѡ ... л. азъ бл҃га цр҃ь
ıѡ҃ шиш[манъ сынъ] великаго цр҃ѣ
ıѡ҃ ал[еѕанⷣра] придохъ в граⷣ
шȣмен[ъ] [съ] цр҃во помание-
мь н҃бснаго цр҃ѣ ха҃ и азъ
срацо писахъ внȣкь велика-
го епикеринѣ срацимира си[а]
слова[3].

Очевидно е, че в случая тя предложи по-различни тълкувания на тъмните места и направи следните по-съществени поправки (вън от по-дребните графични забележки): а) На р. 1 вместо българ[ом] в състава на царската титла тя видя епитета благовѣрьнъ[4]; б) На р. 4 за съчетанието царево поманиемь тя постави правилния предлог съ за социативен твор. пад. вместо по (за дат. пад.) у Антонова; в) възстанови правилния имен. пад. сынъ вм. неточното сынѣ (?) у предходничката и предложи сиа показателно местоимение, ср. р., мн.ч., вин. пад. вм. си[и]. Ясно е, че новият прочит е една стъпка напред.

Мисля обаче, че въпреки последната публикация надписът откъм текстовата си страна крие още загадки, нуждае се от ново преосмисляне на зле запазените места, което, от една страна, може по-успешно да го датира, а от друга — да разкрие познати черти от царската титулатура към заника на Второто българско царство.

И трямата автори поставят в началото кръст като invocatio simbolica[5]. За вербална инвокация върху отчупената част на р. 1 няма място. Прави впечатление, че никъде в текста не е отбелязана дата, което, общо взето, не би трябвало чак толкова много да ни учудва, тъй като има доста надписи (а и приписки), които са ориентирани хронологично чрез упоменаване на някаква историческа личност — нещо, добре отбелязано в съответната книжнина, но за пълнота вж. например надписа на Георги Храбър от края на XIV в.: ... в дни ц(а)р(ıа) срацимира престави се рабь би҃ геѡргьги <...>[6] приписката от Хлудовия паремийник: <...> написа сѧ книгѫ сиѧ <...> вь дни благовѣрнаго цр҃ѣ кирь ѫндроника палеѡлога и при сн҃ѣ мȣ кирь мнхаилѣ ц҃рн⟨...⟩[7] или бележката на преписвачите на Болонския псалтир:⟨...⟩писашѫ же сѧ въ охрндѣ градѣ въ селѣ рекомѣмъ равне прн ц(а)рн асѣнн блъгаръскъимъ[8].

От кое десетилетие на XIV в. датира надписът? В. Антонова го вмества между 1371 и 1388 г. Същото възприема Ф. Малингудис. Хр. Гандев[9] го отнася към 80-те години на XIV в., а В. Константинова не уточнява — според нея той е от втората половина на XIV в.

Можем да предположим, че датата е била поставена в началото на текста, като от нея са останали откъслечни следи, и от следи от допълнителни летобройни елементи. Именно тук наблюдението на Константинова е особено ценно. На р. 1 тя вижда ...нⷱ҇ѡ за разлика от Антонова, която чете н ѻт. Константинова не тълкува значението на тези три буквени знака. Вероятно това е недостигналото до нас [ннъднкт]нѡⷩ, познато например в сходна форма от Витовнишкия надпис — єнⷣѡⷩ[10] или от Хрельовия надгробен надпис, която възстановка е по преписа на Неофит Рилски — єндік[тіѡⷩ і҃а][11]. За кой индикт става дума, изяснява следващият знак. На това място В. Антонова е видяла б[ѻг]а, а Константинова отбелязва и върху факсимилето, и върху наборния текст буквата л. Ясно е, че цифровата стойност на знака не удовлетворява поредния номер на индикта и следователно там трябва да прочетем друг знак. Всъщност, ако се вгледаме по-добре в очертанието на графемата, ще забележим, че тя е много по-близка до различните начертания на а в надписа (срв. а в азъ на р. 1 и 5, в х҃а), нежели до л, което се изписва по-тясно. Освен това лявото краче на фиктивното л е по-извито, което говори по-скоро за част от повредена и недостигнала до нас петлица на а. Ако това предположение се приема, на първи индикт (ннъднктъ а҃ — обаче над знака няма и следа от титла — вероятно изличена от времето) отговарят две години — 1378 (по-скоро между 1 септември 1377 и 31 август 1378 г.) и 1393 г. По понятни причини втората дата трябва да отпадне. Знае се, че още през 1388 г. турските войски под предводителството на Хайрединовия син Али паша навлизат в североизточните дялове на България и превземат Шумен[12].

След азъ на р. 1 В. Антонова (съответно Малингудис) чете блъгар[ом], а Константинова — съкращението на благовѣрьнъ, според нея често срещано при „имената на владетелите“[13]. Тук могат да се направят няколко възражения.

На първо място в съкращението per contractionem липсват въобще елементите на втората част от композитата — вѣрьнъ. Второто по-маловажно сведение е, че благовѣрьнъ εὐσεβής във византийската титулатура, както и тази от Второто българско царство, обикновено е придружено и от други епитети. Това е добре документирано както в епиграфиката, тъй и в книжнината, но редно е да приведем успоредици. Трафаретната формулировка на царската титла от времето на Иван-Александър е пищно разгърната, срв. в приписката на инок Лаврентий в Иван-Александровия сборник от 1347/48 г. — пнса сѧ ⟨...⟩ бл҃говѣрномоу н хрі҆столюбнвомоу прѣвысѡкомоу н самодръжавномоу ц҃рю блъгарѡмъ н гръкѡмъ іѡанȣ але҃ѯандроу[14]; в приписката към Лесновския паренесис: въ лѣто бл҃говѣрнаго н хрⷭ҇толюбнваго ц҃рѣ бльгарскаго іѡан але҃ѯандра н бл҃говѣрнаго н хрⷭ҇толюбиваго ст҃го ц҃рѣ стефана[15]; в приписката към Зографския апостол — бл҃говѣрнн н хⷭ҇олюбнвн н самодрьжавнін і҆ѡⷩ алеѯандрь ц҃рь[16]; в приписката към Бдинския сборник — вь днн бл҃говѣрнагѡ н прѣвысокааго. н самодрьжавнаго ц҃ра нашего і҆ѡанна срацнмира<...>[17] Появата на успоредни епитети, като εὐσεβής, εὐτυχής, ἔνδοξος и т. н., редом с αὐτοκράτορ καῖσαρ иде още от Юстинияново време[18]. Тъй или иначе на това доказателство придавам малко сила, тъй като са налице случаи, когато царските личности се наричат само *благоверни*, без да са сподирени от други епитети — например в Търновското евангелие[19] дори в грамотите (във Витошката грамота на Иван Шишман, в Оряховската грамота на Иван-Александър[20]). На трето, но не на маловажно място поставям факта, че лигатурата л и г в бл҃га е крайно съмнителна и крачето на л, излизащо от отвесната черта на г, смятам за случайна черта и резка в камъка.

Преди всичко Шуменският надпис силно се различава от лигатурното писмо на епохата, например от Търновския надгробен надпис от църквата „Св. 40 мъченици“[21]. Срацовият надпис познава доста по-елементарни лигирания — шн на р. 2, -пн-в єпнкернѣ, -цн- и -мн- в срацнмнра и характерната лигатура за царь. Непозната е дори типичната лигатура але в името на цар Иван-Александър, известна не само от канцеларски документи като Зографската и Мрачката грамота, но и от надписи по глазирана керамика[22]. Предполагам, че всъщност се касае не за благовѣрьнъ, а за недописаната формула [въ] бг҃а царь — ἐν τῷ θεῷ βασιλεύς, срв. титулуването на Константин VII Багрянородни ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΕΝ Θ͞Ω ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΡΩΜΑΙΩΝ[23], естествено сходна с по-късната разгърната NN ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ κτλ.[24] Появата на клишето ἐν Χριστῷ βασιλεύς датира от времето на имп. Ираклий (610 – 641), а по-късно става обичайно за византийската канцеларска практика. Среща се в печата на цар Симеон Велики ΣΥΜΕΩΝ

ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΡΟΜΕΩΝ = Συμεών ἐν Χριστῷ βασιλεὺς ‘Ρομεῶν[25] и в печата на неговия син цар Петър и на снаха му Мария (внучка на Роман Лакапин): Πέτρος (καὶ) Μαρ(ία) ἐν Χ(ριστ)ῷ αὐ(τοκράτορες) Β(ουλγαρῶν)[26]. Стихията на формулата-клише се разгръща през периода на Второто българско царство, когато особено се държи на субординацията на получаването на царската власт пряко от бога. От това време има запазени многобройни примери, вж. например в Търновския надпис на Иван Асен II от 1230 г.: азъ ıѡ(анъ) асѣн(ь) въ х(рист)а б(ог)а вѣрны ц(а)рь и самодрьжець блъгаромь; в изображението край царски лик в гробищната църквица край с. Беренде (XIV в.): ıѡань асѣнь въ х҃а б҃а бл҃говѣрень ц҃рь и самодрьжець (вьсѣмъ) бльга[ромь и грькомь][27], което изображение Ив. Божилов смята за образ на цар Иван-Александър[28]; в пояснителния текст край портрета на Иван-Александър в Лондонското четириевангелие: ıѡ҃анъ алеѯанⷣръ въ х҃а б҃а вѣрень ц҃рь и самодрьжець всѣмь бл҃гарѡⷨ и кръкѡⷨ (!)[29]. Немаловажно обстоятелство, което обаче противоречи на издигнатата по-горе хипотеза, е, че винаги преди клишето въ б҃а ц҃рь стои името на съответния владетел. В случая трябва да обърнем внимание и на факта, че в надписа има и други грешки — срв. например несъгласуването на атрибутивна синтагма (вж. по-долу). Освен това надписът не е официален документ, не е свързан с царската канцелария, а е и писан далеч от столицата.

Що се отнася до разпространената през средновековието екстраполация на небесната царска власт върху земното царско достойнство, то тя е добре подчертана с едновременното битуване на формулата въ б҃а ц҃рь и тази, която виждаме на р. 5 — нб҃снаго ц҃рѣ х҃а. Сакрализацията на монарха е присъща и на източното[30], и на западното средновековие[31], като харизмата се приписва към статуса на монарха, към функциите му, а не към природните му свойства[32]. Ако се вгледаме във формулата небесьнъıи царь, ще забележим, че тя е позната от богослужебни текстове, срв. молитвата цсл. ц҃рю нб҃ⷭныи, оутѣшителю гр. βασιλεῦ οὐράνιε, παράκλητε, която се чете напр. на полунощницата и на утренята преди трисагиона[33], а употребата ѝ в последованията в рамките на различните периоди от годишния богослужебен цикъл е регламентирана от типика. Така след направените уточнения р. 1 би трябвало да гласи:

[+ …въ лѣⷮ ҂ѕѡпѕ инⷣ]иⷩѡ а҃. азъ [въ] бг҃а ц҃рь.

По-малко любопитство представя р. 2, където Иван Шишман е наречен [сынъ] великаго ц҃рѣ ıѡ ал[еѯандра]. По същия начин той е наречен в пояснителния текст към образа му в Лондонското евангелие — ıѡ҃ шишмаⷩ ц҃рь. с҃нъ великаⷢ ц҃рѣ ıѡ҃ алеѯаⷣ[34]. Инак титулуването великъ царь = μέγας βασιλεύς[35], притурено към името на Иван-Александър, е добре познато от няколко източника — например в надписа към миниатюри от Ватиканския препис на Манасиевата хроника, която сцена представя смъртта на другия Иван-Александров син Иван Асен <...> иѡана асѣнѣ ц҃р с҃на великагⷪ ıѡ҃а алеѯандра ц҃рѣ (л. 2)... ıѡана асѣнѣ ц҃рѣ. с҃на великаго ıѡана алеѯанⷣра ц҃рѣ (л. 2а)[36]; в Софийския песнивец — великааго ıѡаⷩ алеѯанⷣра[37]; в надписа върху обковката на известната месемврийска икона – <...> εὐσεβεστάτου μεγάλου βασιλέ(ω)ς Ἰω(άννου) τοῦ Ἀλεξάνδρου <...> [38]; на няколко места при поменуванията в Бориловия синодик — великааго ц҃рѣ ıѡанна алеѯанⷣра[39]. В този смисъл възстановяването [сынъ] великаго ц҃рѣ е безспорно и е напълно в стила на средновековната българска царска традиция и е още един ценен епиграфски документ.

Слаб интерес буди лигатурата шн в името на цар Иван Шишман. Тя се среща изписана върху разнороден материал — монети и керамика[40], а напоследък А. Маргос я забеляза и в един надпис от скален манастир по р. Бели Лом и така чрез лигатурата-монограм се опита да датира надписа към времето на предпоследния български цар[41].

Титлата на Срацимир[42] *велик чашник* е огледана добре от Ф. Малингудис[43], а за самото име * Sterzimĕr ’oserva modum’ срв. бълг. Стрезимир[44], сърбохърв. Strezimir[45], стчеш. Střězimír[46], пол. Strzezymir[47]. Срацо е умалително от Срацимир, тъй както Стрезо е съкратено от Стрези-мир или Стрези-слав, Владо от Влади-мир и т. н.

Езиковите данни на надписа са малко, но за това пък разкриват паметника като типично среднобългарски. За това говори както прегласът на ѧ в широко *е* (отбелязан с ѣ) в род. пад. на имената със стара jo-основа, срв. ц҃рѣ (същото в Търновския надгробен надпис откъм 1350 г. и в Търновската колона на Иван Асен II от 1230 г.) и епикернѣ, така и примерът за разклащането на имената със стара *es*-основа и влиянието на именното *o*-склонение върху тях — слова вм. словеса вж. и в надписа на Иво граматик (след 1322 г.) азь иво грам[а]тикь писа сия слова. Разрастването на ролята на т. нар. „*ох*-аорист“ и, обратно — ограничаването на стария прост аорист, е познато и по-отдавна, още от старобългарска епоха, та затова появата тук на формата придохъ не е необичайна. Голямо любопитство обаче буди неправилната употреба на падежното окончание поради несъгласуваността на елементите от атрибутивната синтагма в израза [съ] цр҃во поманиємь и това е ценен пример за изтъкване състоянието на склоненията в късния среднобългарски период.

2. Надпис от Патриаршията във В. Търново

През 1960 г. на хълма Царевец беше намерен откъслек от среднобългарски надпис. Използван повторно като строителен материал, паметникът е жестоко повреден и за жалост едва ли е възстановим. Но и запазената част с изисканото си писмо и споменаването на царска титла дава да се разбере, че се касае за извънредно ценен паметник от столично епиграфско ателие, тясно свързано с царската канцелария. Изпървом надписа публикува Н. Ангелов. Той разчете надписа по следния начин: сіи камикь на дѣвыни гра(дѣ)... ь бл(а)говѣрнаагѡ род(и)т(е)лѣ ц(а)рс(т)ва моу и... ...є приснод(ѣ)вы б(огороди)цѫ м(а)риѫ и ѡт ві[48]. По тази публикация Ф. Малингудис го включи в споменатия си корпус[49], тук-там с дребни пропуски — сии вм. сіи, дѣвъіни вм. дѣвыни, приснод(ѣ)въі вм. -вы, ві вм. ві҃. Освен това той изтърва и името на Богородица.

Ангелов направи обстоен палеографски и исторически анализ и въз основа на тези наблюдения го датира в едни доста широки рамки (към XIII–XIV в.). По-късно, разглеждайки епиграфските находки от Патриаршията, той отново се спря на него, но по същество чрез новото издание изследването на паметника не напредна в някаква по-ясна посока[50], ако изключим това, че към този надпис той включи и друг откъслек от същото находище, в който откъслек се чете датата (в)ъ лѣть ѕ҃ѡ҃, която той естествено разчете като 1292 г. и отнесе и двата къса към царуването на Георги I Тертер. Всъщност свързването на двата надписа е хипотеза на покойния Ив. Гълъбов, подхвърлена мимоходом в една негова статия за проблемите на българската епиграфика през последните десетилетия[51].

Тук е мястото да изтъкнем ценността на бележките на Гълъбов. Наблюденията на покойния езиковед и епиграф са твърде реалистични. Преди всичко той обърна внимание на особеното изписване на м в надписа, имащо отчетлива успоредица в други епиграфски откъслеци от Царевец, върху които се чете мих[аилъ] и [самодрь]жець всѣм[ъ блъгаромъ], което обаче е останало неразгадаемо за Ангелов. Съвсем естествено той свърза името на Михаил с открития наблизо капител с монограм на Михаил Шишман и по пътя на логиката отнесе надписа от Патриаршията към неговото време. На второ място Гълъбов посочи еднаквото изписване на ѫ в надписа от патриаршията и от друг надпис, пак от същото находище, върху който се чете само една дума — параскевѫ. Всички тези съвпадения — произход, еднакви начертания на характерни графеми, доведоха Гълъбов до предположението, че с царуването на Михаил Шишман са свързани сериозни строителни работи по търновската цитадела и то изглежда като повторно изграждане на църквата „Св. Параскева“, както и постройки на Девинград.

Изписването на носовката по този начин — средното краче не се спуска отвесно надолу, а върви с наклон надясно, е познато по-отрано — например в Боянското евангелие (края на XII — нач. на XIII в.)[52], в Копитаревия триод от средата на XIII в.[53]; но по-широкото му разпространение сякаш е към края на XIII — нач. на XIV в. Така то е изписвано в Норовото евангелие (от втората четвърт на XIV в.)[54], така се пише на някои места във Врачанското евангелие[55]. Много важно е да отбележим, че този маниер на оформяне на знака прониква далеч от търновските епиграфски ателиета. По същия изискан начин графемата се изписва и в един от трите варианта за ѫ по стенописните надписи на Земенския манастир „Св. Йоан Богослов“[56], датирани към края на XIII, най-късно към първата четвърт на XIV в.[57] Надписът едва ли започва с „главната буква с“[58] и за това говорят следите от лигатура на р. 2 точно пред думата бл҃говѣрнааго. Очевидно пред сіи е имало и друг текст и възстановяването задължително би трябвало да бъде с точки в началото — ...сіи камикь. Що се отнася до споменатите части от лигирани знаци на р. 2, то Ангелов предполага там наличието на ѣ, б или ь. Отбелязването на б той естествено отхвърля поради съседството с бл҃говѣрнааго, категоричен е и за невъзможността там да има ятова гласна, тъй като според него предходната дума тогава би била в местен падеж[59]. Напротив, на това място би могла да стои ѣ като окончание за род. пад. при имена от jo-основи, прегласено в широко *е* и отбелязано с ѣ, тъй както е в роⷣтлѣ < родителꙗ. Всяко предположение обаче, коя точно дума е недостигнала до нас (срв. напр. [шишман]ѣ бл҃говѣрнааго роⷣтлѣ), си остава чиста хипотеза. За прилагателното благовѣрьнъ като епитет към царска титулатура вж. по-горе, а црⷭ҇ва моу с характерния за българския език дателен притежателен падеж[60], срв. τῆς βασιλείας μου вж. многократните упоменавания по царските грамоти — например за Дубровнишката грамота: дава цⷭ҇в ми ѡризмѡ си[61]. Прилагателното дѣвинъ (срв. дѣвыни гра[дѣ]) не иде от стб. дѣва, както предполага Малингудис[62], а по-скоро от трак. *dhēwina 'извор, поток, течение', преосмислено и адаптирано към 'девичи, момин'[63].

За третия ред Ангелов пише: „На последния ред се чете ясно изразът приснодѣвы богородицѫ мариѫ. Дали се отнася за църква, посветена на Богородица, или за друго нещо, не може да се изясни в запазения текст. Със сигурност може да се каже, че не е във връзка с патриаршеската църква, тъй като тя носи името „Възнесение Господне“[64]. Очевидно тук е било изписано характерното adjuratio срещу този, който дръзне да промени нещо (в дарението, в строежа?) или повреди постройката и най-общо на този ред е стояло [да єстъ проклатъ ѿ б҃а и ѿ м]т҃є. приснод҃вы бц҃ѫ м҃риѫ. и ѿ. в҃і [апостолъ]. Възстановяването не предизвиква спор, тъй като има запазен подобен ктиторски надпис от манастира Зързе край Прилеп: и ктѡ кїє разорити или инако ȣчинить да є проклеть ѿ господа спаса нашего і҃сȣ хрїста и прѣчистиє богоматере и ѿ т҃ні светихь ѡтєць[65]. Подобни проклятия са известни и от византийски надписи, срв. в надпис от Спарта (1027 г.), където го срещаме отправено срещу тези, които биха изменили нещо от постройката: ὅστις δέ οὐκ ἀκούει καὶ ἀναιρεθῇ τὰ παρ᾽ ἐμοῦ διορρησθέντα, ἵνα ἔχι τὸ ἀνάθεμα ἀπὸ τῶν ἁγίων ἀποστόλων <...>[66] Тук трябва да отбележим, че сходно проклятие освен в Ямболския надпис (1356/7 г.) се среща и в противоеретическия надпис от старинния Ескус[67]. Ясно е, че недостигналият до нас обширен текст върху блок не е обикновен надпис, съдържащ само проклятия, а може би крие следи от някакви синодални декрети и на това досега не е обърнато нужното внимание. Характерната му проклятийна формула д[а бѫ]детъ самъ проклат[ъ] е типичната църковна анатема с най-близката успоредица ἔστω ἀνάθεμα и според многобройните случаи в Номоканона е свързана с пълното изключване от църквата, или т. нар. „голямо отлъчване“, гр. παντελὴς ἀφορισμός, лат. excommunicatio omnimodasive major[68].

Твърде възможно е към този надпис да причислим и друг един откъслек, и то пак от същото находище на Царевец[69]. Той е изработен от същия материал — дребнозърнест мрамор; има сходни палеографски белези и което е особено важно, размерите на знаците почти съвпадат — 2,1 см срещу 2,2, 2,1 и 2 см съответно на р. 1, 2 и 3 от надписа от Патриаршията. Не е без значение и използването на същата каменоделска техника — знаците са с триъгълно сечение на дълба[70]. Върху откъслека се чете само -кослав- (може би <великославьнъ 'μεγαλόδοξος'). Вероятностите са две — това да бъде съставна част от царската титулатура, за което обаче няма данни[71], или да е определение на някоя легендарна или полулегендарна личност. Уточняването, за кого се отнася прилагателното, е извънредно трудно. От една страна, е известно, че в църковната практика дванадесетте апостоли заедно с четиримата евангелисти са сподиряни от епитетите *всехвални* и *славни*[72], а от друга — има и светци (преди всичко причислени към лика на мъчениците), които в книжнината също са придружавани от епитета *всеславен* 'πανένδοξος', и това са полулегендарни личности като св. Димитър и св. Георги[73], срв. обаче в надписа от Старо Нагоричино (1317 г.) ⟨...⟩ създа сѧ домь стаго (!) и великославнаго мѫченика хрїстова геѡргиѣ <...>[74]

Както казах по-горе, Гълъбов отнесе надписа към краткотрайното царуване на Михаил Шишман. Тогава не без основание трябва да предположим, че сгодното време за постройката на Девинград са единствените три мирни години от мимолетното Шишманово владичестване, т. е. между 1324 и 1327 г. Последната година — годината, когато българският цар се намесва в сблъсъка между Андроник II и Андроник III, е крайната възможна дата.

---

[1] В. Антонова. Новооткрит старобългарски надпис от Шуменската крепост. — ИНМШ, IV, 1967, 79—83.

[2] Ph. Malingoudis. Die mittelalterlichen kyrillischen Inschriften. Thessaloniki, 1979, p. 87.

[3] В. Константинова. Средновековни надписи от Шуменско (XII—XV в.). — Старобългаристика, VII, 1983, кн. 3, с. 72.

[4] Пак там, с. 71.

[5] За нея вж. в българските надписи у Ст. Смядовски. Из текстоложката проблематика на старобългарските и среднобългарските надписи. — Старобългарска литература, 19, 1986, с. 9.

[6] Ив. Гълъбов. Един малко известен надпис от времето на Срацимира. — Български език, VI, 1956, кн. 3, с. 229.

[7] Б. Цонев. История на българский език. Изд. II. С., 1940, с. 184.

[8] Ив. Дуйчев. Болонски псалтир. Български книжовен паметник от XIII век. С., 1968, с. VII.

[9] Хр. Гандев. Българската народност през XV в. С., 1972, с. 340, бел. 9.

[10] А. Маргос. Българско-арменски надпис от 1218 г. от Витовнишкия манастир. — Български език, XXIII, 1983, кн. 2, с. 131.

[11] Й. Иванов. Св. Иван Рилски и неговият манастир. С., 1917, с. 145.

[12] Вж. К. Иречек. История на българите. Търново, 1886, с. 446; П. Ников. Турското завоевание на България и съдбата на последните Шишмановци. — Българска историческа библиотека, год. I (1928), т. I, с. 137; Ив. Гошев. Български царски надгробен надпис от 1388 г. С., 1945 (= Български старини, кн. XIV), с. 30; Ив. Дуйчев. Българско средновековие. С., 1972, с. 565; Ив. Божилов. Фамилията на Асеневци (1186—1460). Генеалогия и прозопография. С., 1985, с. 227.

[13] В. Константинова. Цит. съч., с. 71.

[14] К. Кутев. Иван Александровият сборник от 1348 г. С., 1981, с. 401.

[15] Б. Цонев. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. С., 1910, с. 217.

[16] Ив. Дуйчев. Из старата българска книжнина. Т. II. С., 1944, с. 153.

[17] Пак там, с. 154.

[18] J. Zepi. Jus Graeco-romanum. T. I. Athène, 1931, novelle 7.

[19] Ив. Дуйчев. Из старата българска книжнина. Т. II, с. 65.

[20] Й. Иванов. Български старини из Македония. Изд. II. С., 1931, с. 600, 601.

[21] Вж. А. Попов. Средновековни надписи, монограми, букви и знаци от Търновската „Велика лавра". — В: Царевград Търнов. Т. 4. С., 1984, с. 22.

[22] Пак там, с. 39 и пос. библиогр.

[23] Fr. Dölger. Byzantinische Diplomatik. Ettal, 1956, p. 130.

[24] Ibidem, 142—143 в зависимост от характера на документа и епохата.

[25] Публикуван от Т. Герасимов. Три старобългарски моливдовула. — ИБАИ, VIII, 1934, с. 351.

[26] Т. Герасимов. Български и византийски печати от Преслав. — В: Преслав 2, С., 1976, с. 130.

[27] Е. Бакалова. Стенописите на църквата при село Беренде. С., 1976, с. 117.

[28] Ив. Божилов. Цит. съч., с. 165, 444—445.

[29] А. Джурова. 1000 години българска ръкописна книга. Орнамент и миниатюра. С., 1981, табл. 180.

[30] A. Gasquet. De l'autorité impériale en matière religieuse à Byzance. Paris, 1879; G. Podskalsky. Byzantinische Reichseschatologie. München, 1972.

[31] E. Kantorowisz. The King's Two Bodies. Princeton, 1957.

[32] По-подробно у В. Живов, Б. Успенский. Царь и Бог. Семиотические аспекты сакрализации монарха в России. — В: Языки культуры и проблемы переводимости. М., 1987, 47—142.

[33] За нея вж. архиеп. Вениамин. Новая Скрижаль. Изд. 15. СПб., 1891, с. 74; Л. Мирковић. Православна литургика или наука о богослужењу Православне источне цркве. Друго издање. Београд, 1965, с. 201.

[34] А. Джурова. Цит. съч., табл. 180.

[35] За нея вж. Fr. Dölger. Op. cit., p. 112sq.

[36] Ив. Дуйчев. Миниатюрите на Манасиевата летопис. С., 1964, обр. 2 и 3.

[37] Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките. С., 1969, с. 14.

[38] V. Beševliev. Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien. Berlin, 1964, p. 109.

[39] М. Попруженко. Синодик царя Бориса. Одесса, 1899, с. 72, 73.

[40] Вж. А. Попов. Цит. съч., с. 39 и посочената там библиогр.

[41] А. Маргос. Скални обители по река Бели Лом. — ИНМВ, т. 23 (38), 1987, с. 119.

[42] А. Кузев. Великият епикерний Срацимир — виден български сановник през XIV в. — Векове, 1975, кн. 4, 14—17.

[43] Ph. Malingoudis. Op. cit. 88-89.

[44] G. Weigand. Die bulgarischen Rufnamen, ihre Herkunft, Kürzungen, Neubildungen. — Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig, 26—29, 1921, p. 135.

[45] T. Maretić. O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba. — Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umetnosti, 81, 1886, p. 128.

[46] J. Svoboda. Staročeska osobní jména a naše příjmení. Praha, p. 86.

[47] W. Taszycki Najdawniejsze polskie imiona osobowie. Kraców, 1925, p. 98.

[48] Н. Ангелов. Среднобългарски надпис от Патриаршията на Царевец — ИАИ, 33, 1972 с. 302, факсимиле на с. 300.

[49] Ph. Malingoudis. Op. cit., 98—99. Надписът бе публикуван само със снимка като сравнителен материал и в една по-ранна работа на Н. Ангелов. Надписи от двореца на Царевец. — В: Царевград Търнов. Т. I. С., 1973, с. 171 и обр. 4, но без всякакъв коментар.

[50] Н. Ангелов. Патриаршеският комплекс през XII—XIV в. — В: Царевград Търнов. Т. 3. С., 1980, 116—120.

[51] Вж. Ив. Гълъбов. Средновековната българска кирилска епиграфика през последните 30 години. — Археология, 17 ,1975, кн. 4, с. 22.

[52] Вж. В. Мошин. Палеографски албум на јужнословенското кирилско писмо. Скопје, 1966, с. 28.

[53] Пак там, с. 37.

[54] Пак там, обр. 80.

[55] Вж. Б. Цонев. Врачанско евангеле. С., 1914 (= Български старини, кн. IV), с. 11; А. Джурова. Цит. съч., обр. 140.

[56] Вж. Й. Иванов. Старински църкви в Югозападна България. — ИБИД, III, св. I, С., 1912, с. 62.

[57] Л. Мавродинова. Земенската църква. История. Архитектура. Живопис. С., 1980, с. 182.

[58] Н. Ангелов. Среднобългарски надпис от Патриаршията, с. 300.

[59] Пак там, с. 301.

[60] А. Минчева. Старобългарският език в светлината на балканистиката. С., 1987, 24—26.

[61] Й. Иванов. Български старини из Македония, с. 578.

[62] Ph. Malingoudis. Op. cit., p. 98.

[63] Н. П. Ковачев. Миналото на Велико Търново в светлината на топонимите в произведенията на Търновската книжовна школа и на съвременната топонимия. — В: Търновска книжовна школа. 1371—1971. Международен симпозиум. Велико Търново, 11—14 октомври 1971. С., 1974, 212—214.

[64] Н. Ангелов. Среднобългарски надпис от Патриаршията, с. 303.

[65] Љ. Стојановић. Стари српски записи и натписи. Књ. 1. Београд, 1902, с. 63.

[66] F. Cabrol, H. Leclercq. Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie. T. I. Paris, 1907, col. 1933.

[67] Вж. двете последни ревизии на надписа у В. Константинова. Няколко бележки за противобогомилския надпис от Ескус. — Археология, 24, 1982, кн. 3—4, 50—54; А. Маргос. Някои бележки по четенето на противобогомилския надпис от средновековната църква при с. Гиген. — Старобългарска литература, 15, 1984, с. 119—125.

[68] Вж. Правилата на св. Православна църква с тълкованията им. Т. I. С., 12, с. 26.

[69] Вж. Н. Ангелов. Патриаршеският комплекс през XII—XIV в., 108—109.

[70] Срв. и още един откъслек у Н. Ангелов. Надписи от двореца на Царевец, с. 168 и обр. 1.

[71] Вж. Г. Бакалов. Средновековният български владетел. Титулатура и инсигнии. С., 1985, с. 145 и сл.

[72] Г. Дебольский. Дни богослужения православной католической восточной церкви. Изд. 10. Т. I СПб., 1910, с. 289.

[73] Fr. Halkin. Bibliotheca hagiographica graeca. T. I. Bruxelles, 1957, p. 153, 222.

[74] Й. Иванов. Български старини из Македония, с. 132.

Suppléments épicographico-textologiques sur encore deux inscriptions bulgares

ST. SMIADOVSKI

(Résumé)

L'auteur examine au point de vue du texte deux inscriptions bulgares du XIIe—XVe siècle—l'inscription de Straco de la forterresse de Choumène et l'inscription du Patriarcat à Tirnovo.

La première inscription de Straco, petit fils du grand Stracimir est connu relativement depuis longtemps, mais jusqu'à présent encore cache des énigmes au sujet de la datation et de certains faits, liés avec la titularition royale du temps du Deuxième royaume bulgare. Lauteur suppose que la date était placée au commencement de l'inscription et que les traces de lettres H à la ligne 1 sont le reste des éléments d'ère complémentaires, c'est-à-dire de [инъдикт]иѡ̄. Etant donné que la valeur numérique du signe suivant ʌ n'est pas convenable, on suppose que là était écrit ʌ (1). A la première indication par égard au règne de Choumène répondent deux années—1377/8 et 1392/3. L'écriture de l'inscription au cours de 1392/3 est considérée comme étant impossible vu que déjà en 1388 la forterresse Choumène est prise par les envahisseurs tures. Au lieu de азъ бл҃га (=благовѣрьнъ) ц҃рь l'auteur suppose qu'on lit le titre азъ[въ]бг҃а царь en y avançant des parallèles de la littérature et de l'épigraphie.

L'inscription du Patriarcat est également insuffisamment étudiée au point de vue de formules-clichets épigraphiques et n'est pas datée exactement par l'éditeur N. Angelov. L'auteur relie la ligne 3 au contenu non clair avec une formule damnable et rétablit le plus généralement ainsi: [да есть проклать ѿ ба҃ и ѿ м]т҃е приснодѣвы бц҃ѧ мр҃иѧ. и ѿ в҃і [апостолъ] en avançant à l'appui des parallèles d'autres inscriptions de donateurs. En ce qui concerne la datation l'auteur soutient l'hypothèse de Iv. Galabov que l'inscription est créée au temps de Mihail Chichman et suppose que cela a eu lieu entre 1324 et 1327. A cette inscription sur la base des traits paléographiques et la technique de tailleur de pierres générale se rapporte encore un morcau de marbre, trouvé dans le même gisement.

Две бронзови токи с животински изображения от Карнобатския музей

ДИМЧО В. МОМЧИЛОВ

Неотдавна във фонд „Археология“ на Градския исторически музей — Карнобат постъпиха няколко предмета, между които две бронзови токи с животински изображения. Точното им местонахоदище е неизвестно, косвени сведения сочат района около Шумен. Настоящото съобщение има за цел да включи в научен оборот двата интересни паметника на средновековната металопластика[1].

Първата тока (обр. 1)[2] има трапецовидна форма. Носещата рама е отчупена, а от опорната рама е запазена само горната част с диаметър 4 мм и ширина 4 мм. Напълно е съхранена само плочката с трапецовидна форма и размери 31 × 29 × 28 мм, дебелина 1 мм. Върху лицето е гравирано изображение на животно в ход наляво. Главата има триъгълна форма, без всякакви детайли, само с къса отвесна чертица е предадено ухото. Шия животното няма, гърдите са изразени само с права ивица. Тялото е безформено, краката масивни, в долната част раздвоени, с което напомнят крайниците на чифтокопитно. Чрез две успоредни двойно извити ивици е представена опашката, много масивна за формата и размера на тялото. От плещите излиза тясно крило — разделено на две от надлъжна ивица, извито с остър връх напред, достигащо малко над гърба на животното. Между него и крака е оформен четириъгълен щит. Леки чертици маркират козината по опашката, краката и крилото. Хоризонтални прави ивици горе и долу ограничават изобразителното поле.

Няма съмнение, че е представено фантастичното животно крилат кон, въпреки че краката и опашката не съответстват на него. Съчетанието от отделни детайли на различни животни придава фантастичния характер на животинските фигури[3]. Точно такова съчетание е отбелязано и в обнародваните от Велико Търново[4] и Одърци[5] токи, които са отнесени към X в.[6]

Разглежданата тока принадлежи към групата на токите с едно изображение[7], което в случая е много схематично и силно стилизирано. Това всъщност е една покъсна фаза в развитието на изображенията върху бронзовите токи, появила се в българското изкуство впоследствие. То следва да се

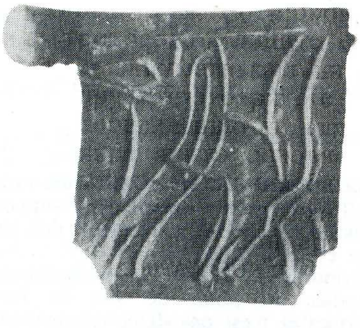

1

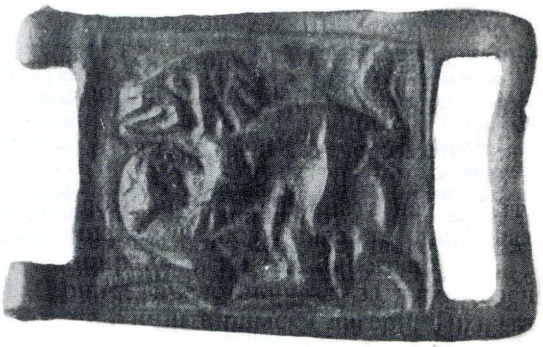

2

- *Обр. 1. Тока с изображение на крилат кон (инв. № 345). Fig. 1. Boucle avec la figure de cheval ailé (No d'inventaire 345)*
- *Обр. 2. Тока с изображение на терзание (инв. № 346). Fig. 2. Boucle avec la figure de torture (No d'inventaire 346)*

отнесе след средата или най-вече към края на X в., а дори е възможно да се мисли, че е изработена в самото начало на следващото столетие[9].

Втората тока (обр. 2)[10] също има трапецовидна форма. Запазена е носещата рама (6 × 14 мм) за кожения ремък, а от същинската тока само двете ушички с диаметър 5 мм и ширина 5 мм. Токата има следните размери: 49 × 31 × 29 мм. Дебелината ѝ е 2 мм. Лята е. В средната и лицевата част е много добре оформено изобразително поле (31 × 27 мм) чрез хоризонтални и вертикални прави линии, върху което са гравирани изображения на животни, обърнати в профил наляво.

По хоризонталните части на така оформеното изобразително поле има коси чертици. Фонът около изображенията е отнет.

В централната част е гравирано наляво изображение на лъв. Главата е много голяма, муцуната не е добре оформена, ушите се сливат с гривата, а посредством точка е маркирано окото. Предният крак е масивен и завършва с недобре оформена лапа. Тялото е слабо и извито нагоре. Доста по-тънки и показани в ход са задните крака. Опашката е есовидно завита и накрая завършва с топка.

Под лъва е гравирана втората животинска фигура, чийто вид е трудно определим. Тя е немощно приклекнала на четирите си крака, а главата е силно извита нагоре и назад в предсмъртна поза. Краката са тънки и дълги като на много тревопасни, но опашката, която е свита между задните крака, а краят ѝ е завит на хълбока пред левия крак, е като на хищните животни. Главата е обърната с тъпата си муцуна нагоре, отбелязани са триъгълните остри уши, а под тях чрез точка — очите.

Козината и на двете животни е маркирана чрез къси чертици. Посредством едри врязвания са отбелязани по-големите окосмявания (например гривата и предният крак на лъва).

Безспорно сцената на токата представя много популярния сюжет на борба между животни, т. нар. „терзание“[11]. Като цяло двете фигури, а и самата сцена са много несъвършени и грубо изработени. Явно се отнася за една недотам прецизна и по-късна реплика на подобни художествени паметници[12]. Токи с подобен сюжет от българските земи досега не са известни, но подобни са публикувани от Средиземноморието (например в Коринт)[13]. Тока с две изображения (тържествен животински ход) е известна от Преслав[14]. По такъв начин публикуваната от нас тока принадлежи към групата на многофигуралните, но демонстрира нов вид, неизвестен засега в България, или ако се възприеме типологията на Ж. Аладжов, това ще бъде тип Б[15].

Характерните белези на изображението и начинът на изработката сочат според мен една по-късна дата, но във всички случаи по-ранна от предходната тока. Може да се допусне, че токата е от средата или края на X в.

И двете токи показват постепенното угасване на една по-стара традиция. Изображенията стават все по-несъвършени, отдалечават се от първоизточника и от реалността, а при първата тока са налице схематизация и стилизация, характерни за средновековното изкуство от XI в. нататък.

---

[1] При изготвянето на настоящата публикация ценна помощ ми бе оказана от ст. н. сътр. Станислав Станилов и н. сътр. Живко Аладжов, за което им изказвам най-сърдечна благодарност.

[2] Токата е инвентирана във фонд „Археология“ под № 345.

[3] За това вж. Л. Дончева-Петкова. Крилати коне върху ранносредновековни паметници от България. — Векове, 1980, кн. 3, 38—42. Разгледани са два крилати коня съответно от Плиска и Одърци, като последният е изобразен върху коланна тока.

[4] В. Инкова. Благородна патина с почвен произход върху произведения от мед и медни сплави. — МПК, 1974, кн. 2—3, с. 104, обр. 3, *б*.

[5] Л. Дончева-Петкова. Цит. съч., 38—42.

[6] Пак там.

[7] Според класификацията на Ж. Аладжов. Бронзови токи с животински изображения от ранното средновековие. — Археология, 1981, кн. 4, 22—27.

[8] За това вж. обобщаващия труд на Д. Овчаров. За античния принос във формирането на старобългарската култура. — Археология, 1989, кн. 2, с. 36.

[9] За основа е взета датировката на Л. Дончева-Петкова. Цит. съч., с. 39.

[10] Тази тока е инвентирана под № 346.

[11] Ранното включване и развитие на тези сцени в художествените паметници могат да се проследят по И. П. Засецкая. Проблемы сарматского звериного стиля (историографический обзор). — Советская археология, 1989, 3, 38—39.

[12] За това вж. Д. Овчаров. Цит. съч., с. 36.

[13] Corint. XI. The Byzantihe pottery by Charles H. Morgan. 1942.

[14] Ж. Аладжов. Токи с рядко изображение от Велики Преслав. — В: Известия на Археологическия институт (под печат).

[15] По Ж. Аладжов. Цит. съч., 22—23.

Deux boucles de bronze avec des figures d'animaux du Musée de Karnobate

D. MOMČILOV

(Résumé)

La présente publication a pour but d'inclure dans la circulation scientifique deux monuments intéressants de la métalloplastique, récemment déposés dans les fonds du Musée de Karnobate.

Sur les deux boucles sont gravées des figures d'animaux respectivement — l'animal fantastique cheval ailé et la scène populaire torture.

L'intéressant ici c'est que les deux boucles représentent une rareté dans les terres bulgares.

L'analyse des figures, la manière de leur exécution ainsi que leur comparaison avec les rares exemplaires publiés jusqu'à présent chez nous, témoigne incontestablement d'une réplique plus ancienne de l'art médiéval, que nous raportons, vers le Xe siècle.

Nous considérons que l'interprétation des deux monouments d'art est un élément de contribution dans l'étude de la métalloplastique médievale dans les terres bulgares.

Палеоетноботанични изследвания от археологически обекти в Североизточна България

ЦВЕТАНА ПОПОВА

При археологически разкопки около гр. Омуртаг и с. Подгорица (Разградска област) и с. Суворово (Варненска област) са били намерени значителни количества палеоетноботанични останки, които представляват интерес за установяване видовия състав на отглежданите растения в този район. Досега палеоетноботанични данни за изследваните селища не са известни. Значително количество овъглен растителен материал е проучен от с. Овчарово[1], с. Голямо Делчево[2] и с. Сава[3], намиращи се в Североизточна България. Ето защо разгледаните тук материали са интересни и могат да допълнят картината за развитието на земеделието в този район.

Селището Подгорица е разположено североизточно от едноименното село върху невисоко плато. Проучена е площ от 6 дка. Датира се към средния до началото на късния неолит (култура Усое). Находките и керамиката от селището намират аналогии в неолитните селища Караново III, Усое I, Самоводене I и Качица I[4].

Селищната могила Омуртаг се намира на 1 км северно от града. Размерите ѝ са били 3—4 м височина и диаметър 0,7 м. Проведени са спасителни разкопки върху площ от 1,2 дка. Има 4 строителни хоризонта. От тях 3 са били опожарявани. В опожарения хоризонт, който е разположен в западната част на могилата, са били разкрити части от наземни жилища, ориентирани югоизток — северозапад; боклучни ями; ями, пълни с овъглено жито, хавани, хромелни камъни. Селището до гр. Омуртаг се датира от края на енеолита (втората половина на 5000 г. пр. н. е.)[5].

Третият обект е селището при с. Суворово. То се намира в местността Корията на 1,5 км от селото. Установено е съществуването на раннонеолитно селище. Изследванията са били направени на площ от 450 кв. м. Установени са 2 жилищни хоризонта — долен от ранноенеолитната епоха, към който принадлежат основите на жилището, и горен от късноенеолитната епоха. От него произлизат само фрагменти от глинени съдове, тъй като той е напълно разрушен. Значителна е частта на големи съдове-хранилища[6].

Материал и методи

Изследваните от нас материали се състоят от овъглени зърна и опалена мазилка. Събрани са от различен археологически контекст. Всички проби от овъглени зърна са обработени чрез система от сита с диаметър от 5 до 1 мм и разделени на фракции с цел установяване на различни по размер семена. За всеки вид са направени измервания на дължина, ширина и височина на зърната и семената с помощта на окуляр микрометър. Изчислени са показателите на индексите L / B, B / L, T / L, T / B в проценти. Минималният брой измервани зърна за всеки вид е 90. Резултатите от измерванията и показателите на индексите потвърждават тяхната видова принадлежност.

Всички фрагменти от мазилка бяха прегледани с цел установяване на отпечатъци от зърна и семена на растения.

Получените резултати по обекти са следните:

Подгорица. Материалът представлява овъглена глина с кафяво-червен цвят — мазилка от стени на жилища. Произхожда от яма № 64. Бяха изследвани 28 фрагмента с общ обем 5525 см^3. Видовият състав е представен в таблица № 1. Въз основа на получените данни може да се предположи, че основните селскостопански култури, които са били отглеждани, са плевестите пшеници — еднозърненка, двузърненка, и ечемик.

Омуртаг. Осемте проби представляват овъглени зърна и семена, както и фрагменти от мазилка. Някои от зърната са били намерени в керамични съдове, а други — събрани от централния профил на обекта. Не бяха установени семена на плевели, които обикновено се срещат в по-долните фракции. Видовата принадлежност на останките е дадена в табл. 2.

Проба 1 съдържа голямо количество леща (104 650 зърна). Средните ѝ размери са следните: L — 2,77 мм и B — 2,37 мм. Става дума за дребнозърнеста леща, принадлежаща към Lens culinaris var. microsperma, която произлиза от Югозападна Азия[7]. В проба 3 семената на лещата са още по-малки, което предполага, че се отнася за полудива форма. Вероятно тя е имала повишена сухоустойчивост, поради което са я отглеждали.

Проба 2 се състои от еднозърненка Triticum monococcum L. с примес от Triticum dicoccum Schrank. Тук бяха намерени и единични зърна от твърда пшеница Triticum durum Desf. и зърна с промеждутъчни признаци между твърда и мека — Triticum durum / aestivum.

Проби 4, 6, и 7 съдържат основно голозърнест ечемик — Hordeum vulgare v. nudum. В проба 4 и 7 той се намира в смес с Triticum aestivum, а в проба 6 зърната на ечемика са почти без примес, т. е. в чист вид.

Голямо количество двузърненка се наблюдава в проба 5 със значителен примес от еднозърненка и твърда пшеница, а също и Triticum aestivo /compactum и плевест ечемик Hordeum vulgare.

Твърда пшеница е намерена и в проба 8 заедно с Triticum aestivum. Тази проба изцяло се състои от голозърнести пшеници. Значителното количество намерен ечемик показва, че вероятно той се е отглеждал в дадения район като самостоятелна култура.

Материалът от уров Vicia ervillia се състои от 28 семена. Като се вземат под внимание и други находки на този вид — Азмак, с. Банята, с. Садовец[8] и др., където е намерена в значителни количества, се потвърждава фактът, че тя е била използвана за храна на човека.

При изследване на мазилките от същото селище бяха открити голямо количество отпечатъци от листа, части от стъбла, а понякога и цели зърна и остатъци от класове на житни растения. Резултатите са представени в таблица № 3. Много често в мазилката бяха констатирани силикатни скелети от плеви на житни растения. Отпечатъците на цели зърна и класчета са значително по-малко. Бяха отделени няколко отпечатъка на зърна и класчета на еднозърненка и двузърненка, следи от спелта — Triticum spelta L. и голозърнест ечемик.

Изследваните находки от мазилките съвпадат с тези от овъгления материал. Изследваният растителен материал от селището показва поликултурно земеделие. Присъствието на еднозърненка и двузърненка (в пробите и в мазилката) в голямо количество показва, че те са били основните отглеждани растения наред с ечемика. Разпространена е била и лещата.

Суворово. Посредствените материали представляваха фрагменти от питос и мазилка. По фрагментите от питоса следи от отпечатъци на житни растения не бяха намерени, докато глинените мазилки съдържаха растителни примеси. Бяха открити голямо количество плеви от плевести пшеници, няколко отпечатъка от стъбла и листа на житни растения. Бяха намерени и три отпечатъка от плевест ечемик, един отпе-

Таблица I

Видов състав на растителните останки от селището до гр. Омуртаг

Епоха	№ проба	Вид	Количество	
			брой	проценти
Края на енеолита	2	Triticum monococcum	590	88,19
пл. кв. Д$_6$		Triticum dicoccum	34	5,08
		Triticum spelta	4	0,66
		Triticum durum/cf. spelta	4	0,66
		Triticum durum / aestivum	23	3,43
		Triticum durum	11	1,64
		Triticum dicoccum/durum	1	0,14
Енеолит	1	Lens esculenta	104610	99,97
хор. 0,		Vicia ervillia	28	0,02
пл. кв. Г$_5$		Lathyrus sp.	1	0,009
Енеолит	3	Lens esculenta	10560	99,75
— — „ — —		Vicia ervillia	26	0,84
Енеолит	4	Tricicum aestivo/compactum	143	13,64
пл. кв. А$_{20}$		Triticum durum	6	0,57
дълб. 1,70		Hordeum vulgare v. coeleste	889	84,82
		Secale sp.	10	0,95
Енеолит	5	Triticum monococcum	97	17,57
		Triticum dicoccum	437	79,16
		Ttiticum aestivo/compactum	5	0,90
		Triticum spelta	1	0,18
		Triticum durum	9	1,63
		Hordeum vulgare	3	0,54
Енеолит	6	Triticum aestivum	2	0,34
пл. кв. Д$_1$		Triticum cf. dicoccum	2	0,34
		Hordeum vulgare	583	99,31
Енеолит	7	Triticum dicoccum	1	0,53
пл. кв. В$_{16}$		Triticum cf. dicoccum	1	0,53
		Triticum aestivo/compactum	7	3,42
		Hordeum vulgare v. coeleste	179	95,21
Енеолит	8	Triticum aestivo/compactum	110	36,66
центр. профил		Triticum durum	190	63,33

Таблица II

Видов състав на културните останки от селището до г. Омуртаг (определяне по отпечатъци на растения, брой на фрагментите — 28)

Вид, разновидност	Брой на фрагментите с отпечатъци/брой на отпечатъците				
	зърна	класчета	плеви	стъбла	листа
Triticum monococcum	2/2	3/3	–/–	–/–	–/–
Triticum spelta	1/1	1/1	–/–	–/–	–/–
Hordeum sp.	1/1	–/–	–/–	–/–	–/–
Неопределени	3/4	6/9	8/54	14/165	11/75

Таблица III

Видов състав на културните останки от селището до Подгорица (определяне по отпечатъци в мазилка, общо 28 фрагмента)

Вид, разновидност	Брой на фрагментите с отпечатъци/брой на отпечатъците				
	зърна	класчета	плеви	класове	стъбла
Triticum monococcum	1/3	2/2	–/–	1/1	–/–
Triticum dicoccum	2/4	1/3	–/–	–/–	–/–
Triticum dicoccum/monococcum	–/–	1/1	–/–	–/–	–/–
Hordeum vulgare	2/5	–/–	–/–	–/–	–/–
Hordeum vulgare v. coeleste	–/–	–/–	1/3	–/–	–/–
Hordeum sp.	3/5	–/–	–/–	–/–	–/–
Неопределени	2/3	2/2	7/40	–/–	11/30

Таблица IV

Видов състав на културните останки от селището до с. Суворово (определянето е направено от отпечатъци на мазилки — общо 25)

Вид, разновидност	Брой на фрагментите с отпечатъци/брой на отпечатъците				
	зърна	класчета	плеви	класове	стъбла
Triticum monococcum	2/2	3/6	–/–	–/–	–/–
Triticum dicoccum	1/1	2/3	–/–	–/–	–/–
Triticum sp.	1/1	1/1	–/–	–/–	–/–
Hordeum vulgare	1/3	–/–	–/–	–/–	–/–
Hordeum vulgare v. coeleste	1/1	1/1	–/–	–/–	–/–
Неопределени	–/–	–/–	3/18	3/22	2/11

чатък от пшеница еднозърненка. Освен това на един от фрагментите беше идентифицирана тройка класчета от голозърнест ечемик заедно с класовото стъбло (триплет) и няколко класчета от еднозърненка и двузърненка. От табл. 5 се вижда, че най-голямо количество отпечатъци принадлежат на Triticum monococcum и Triticum dicoccum, а също и на Hordeum vulgare v. nudum и Hordeum vulgare.

От изследвания материал на трите селища през неолита и енеолита става ясно какъв е бил съставът на отглежданите житни култури, а именно: плевести пшеници, плевест и голозърнест ечемик. Данните от тези селища намират аналогии с получените вече резултати от други наши археологически обекти в Североизточна България (с. Голямо Делчево, с. Овчарово, също така и от с. Сава), с които видовият състав на отглежданите растения е идентичен.

По данни на Янушевич[9] в с. Овчарово са били отглеждани пшениците еднозърненка и двузърненка, плевест ечемик, а от бобовите са били намерени уров и Lathyrus sp. Сред палеоетноботаничните материали от с. Г. Делчево най-често срещаното растение е многоредният ечемик. Открити са многобройни отпечатъци върху мазилки на еднозърненка и двузърненка[10].

Изследваният от Бере[11] материал в с. Сава показва също присъствие на ечемик.

От направеното сравнение се вижда, че изучените растителни останки от изследваните селища в този район имат близък видов състав с тези от с. Овчарово, с. Г. Делчево, с. Сава. Очевидно е, че основните култури, отглеждани през периода неолит — енеолит в Североизточна България, са били плевестите пшеници, плевестият и голозърнестият ечемик.

Използването на плевестите пшеници в този период може да се обясни с редица биологични преимущества пред голозърнестите пшеници.

Еднозърненката е невзискателна към почвените условия — тя може да се отглежда на каменисти почви по планинските склонове или в прекалено влажни почви в долините. Способна е да се самозасява. И двата вида са устойчиви на гъбни заболявания, класовете им не се повреждат от птиците, тъй като са покрити с твърди плеви.

Двузърненката е сухоустойчива и може да вирее при най-различни условия вследствие на развитата си коренова система. Класовете ѝ след узряване не се разпадат на класчета, поради което растението може да остане продължително време на полето, докато се прибере реколтата.

Тези качества са били известни още на най-ранното земеделско население на Предна Азия[12].

---

[1] З. Янушевич. Находки культурных растений из поздненеолитических слоев с. Овчарово. — В: Овчарово, Разкопки и проучвания, IX, 19, 106—125.

[2] М. Хопф. Растителни находки от селищната могила при с. Г. Делчево. — В: Г. Делчево. Разкопки и проучвания. V, 1975, 303—331.

[3] K. Behre. Cereals from Neolithic settlement Sava near Varna (Bulgaria). — ИНМ, XIII, (XXVII), 1977, 214—215.

[4] И. Ангелова. Разкопки на праисторическото селище Подгорица. — В: Археологически открития и разкопки през 1982 г., Плевен, 1982, с. 11.

[5] И. Ангелова. Разкопки на селищната могила „Омуртаг", Търговишки окръг. — В: Археологически открития и разкопки през 1982 г., Плевен, 1982, с. 16.

[6] И. Иванов. Спасителни разкопки на ранноенеолитното селище при с. Суворово, Варненски окръг. — В: Археологически открития и разкопки през 1983 г., Смолян, 1983, 21—22.

[7] Н. Арнаудов. Изследване на ботанически материали от Садовецките разкопки. — Год. Соф. унив., Физ.-мат. фак., XXXIV, 3, 1937—1938, 33—47.

[8] Н. Арнаудов. Върху новооткритите предисторически растителни останки в Южна България. — Год. Соф. унив., Природно-мат. фак., т. XV, 3, 1948—1949, 57—73.

[9] З. Янушевич. Цит. съч., 107—108.

[10] М. Хопф. Цит. съч., 304—308.

[11] K. Behre Ibidem, p. 215.

[12] Д. Мелларт. Древнейшие цивилизации Ближнего Востока. М., Наука, 1982, 85—86.

Etudes paléoethnobotaniques d'ensembles néolithiques dans la Bulgarie du Nord-Ouest

C. POPOVA

(Résumé)

Dans le présent ouvrage sont publiés les résultats de l'étude de vestiges végétaux carbonisés de trois ensambles archéologiques dans la Bulgarie du Nord-Ouest. Les localités sont datées du néolithique — énéolithique. Le matériel représente des grains carbonisés et de fragments de crépi avec des empreintes. Il est rassemblé de différents endroits des localités. A la suite des études effectuées ont été établies les espèces suivantes: Triticum monococcum L., Triticum dicoccum Schrank., Triticum spelta L., Triticum aestivo /compactum, Triticum compactum Host., Triticum durum Desf., Triticum durum/ aestivum, Hordeum vulgare, Hordeum vulgare, var. nudum.

L'étude du matériel des trois localités montre un tableau analogue de la composition d'espèce, aussi bien celle des végétaux carbonisés que des empreintes dans les crépis. A l'époque du néolithique — énéolithique la culture de ces cériales, à savoir les mauvais blés était générale sur le territoire de la Bulgarie.

Критики и рецензии

ERIC BIRLEY. THE ROMAN ARMY PAPERS 1929—1986 (J. G. Gieben, Publisher), Amsterdam, 1988. 457 p. (Edited by M. P. Speidel).

Няма да бъде преувеличено, ако кажа, че проф. Ерик Бърли (роден на 12 януари 1906 г.) е доайен не само на проучванията по римската история и археология в Англия, но и в света. Той е и организатор на първия „Лимес конгрес", състоял се през 1949 г. в Дърам (Северна Англия). През 1988 г. в Амстердам (Холандия) излезе под редакцията на проф. Майкъл Шпайдел (Университета в Хонолулу, Хавай) обширен том с 45 негови събрани статии по проблемите на римската войска. Те са подредени тематично в осем раздела.

В първия раздел са включени осем обобщаващи работи, като напр.: епиграфиката и римската войска; управлението на Септимий Север (193—211 г.), военните му реформи и отношението му към войската; датировката на Флавий Вегеций Ренат и Historia Augusta; отбранителната политика на Хадриан и др.

Вторият и третият раздел (11 статии) включват сенаторите и представителите на конническото съсловие и римската войска. Е. Бърли проследява произхода, кариерата и живота на отделни лица (провинциални управители и висши офицери), службата им в различните римски провинции.

Четвъртият раздел (5 статии) е посветен на центурионите: произход на центурионите в легионите; пътища за достигане до центурионата; през какви подофицерски чинове лицето е трябвало да премине за достигането до това звание. Авторът изгражда своите изследвания въз основа на многобройния епиграфски материал от цялата Римска империя, с който той си служи перфектно. В една от работите си Е. Бърли коментира богатата кариера на L. Valerius Proculus, починал край дн. с. Недан, Великотърновско, което през античността е влизало в градската територия на Никополис ад Иструм. Той започнал службата като обикновен войник в V Македонски легион с гарнизон в Ескус (с. Гиген, Плевенско), след това станал бенефициарий (адютант) на легата на същия легион, по-късно опцион и центурион. Кариерата си продължил като центурион в I Италийски, XI Клавдиев, XX Валериев и IX Испански легион. По време на службата си в V Македонски легион Луций Валерий Прокул участвал във войните на Домициан срещу даките през 85/86 и 89/90 г. и бил награден с торкви, армили и фалери.

Голяма част от своето научно дело Е. Б. е посветил на римска Британия (V раздел в книгата — 9 статии). Това са проблеми, свързани с отбраната на провинцията, дислокацията на военните части, официалната политика на Рим (примерно „привързаността" на император Веспасиан), ветерани от римската армия в Британия и другаде, Британия и другите римски провинции (Норикум, Германия, Панония), военни части от Горна и Долна Германия в провинция Британия и т. н. Един надпис от Рим засяга пряко колонията Деултум в Тракия (дн. при с. Дебелт, Бургаско) (colonia Flavia Pacis Deultensium). Надписът е от 82 г. (CIL VI 3838, 31692 = ILS 6105). Там се говори, че някой си T. Avidius Quietus бил един от първите патрони на града (колонията е основана в края на управлението на Веспасиан). По-късно, в 98 г., същият станал управител на Британия (вж. Anthony R. Birley. The Fasti of Roman Britain. Oxford, 1981, p. 85 sqq — бел. Р. И.).

Шести и седми раздел (10 статии) включват легионите и помощните войски. Разгледани са някои общи и специфични неща в структурата, имената, дислокацията на легиони, али и кохорти, заселването на ветерани, преглед върху т. нар. „Евокати Аугусти", историята и съдбата на някои бойни части и др.

Последният осми раздел е съставен от две статии и засяга религията и римската войска. Е. Б. прави обобщителен преглед върху написаното по този проблем през периода 1895—1977 г. Той дава характеристика на официалната религия, неофициалните култове, някои локални особености и влияния, религиозната политика на Рим, почитаните чисто военни божества, както и избрана библиография през този период.

Книгата със съчиненията на Е. Бърли е придружена с ценен индекс на военните единици, званията и чиновете, поименен списък на лицата, отбелязани в статиите, списък на отделните термини, както и списък с номерацията на надписите в различните корпуси, антични извори, папируси и монети.

Издаденият том с изследванията на Е. Бърли ще бъде ползван с голям интерес от специалистите по тук занимаващата ни проблематика, в това число и от българските изследвачи на римската история, археология и военно дело.

РУМЕН ИВАНОВ

РАННИЕ БОЛГАРЫ В ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ. Казань, 1989. 133 с.

Сборникът съдържа материалите от проведената в Казан на 6 и 7 юни 1988 г. регионална конференция на тема „Ранните българи в Източна Европа". Неин организатор е Институтът за език, литература и история при Казанския филиал на АН на СССР. В работата ѝ са взели участие специалисти по археология на „ранните българи" (прабългарите) от основните региони на СССР, където те са оставили материални следи от пребиваването си. Съвсем естествено числено преобладава групата на домакините — изследвачи на Волжка България. Конференцията е пръв опит да се обединят усилията на прабългароведите в СССР и макар че сред участниците не откриваме имената на някои водещи и утвърдени специалисти, тя несъмнено поставя добро и обещаващо начало. Макар и твърде разнообразен по тематика, сборникът съдържа няколко основни теми, върху които накратко ще спрем вниманието си.

Независимо от различната си тематика първите три статии засягат общ проблем, настойчиво поставян напоследък от някои съветски археолози. Това е проблемът за произхода и доевропейската история на прабългарите. При пълната липса на писмени източници за периода до IV в. данните на археологията придобиват първостепенно значение. В същото време е добре известен рискът от отъждествяването на една археологическа култура с определен етнос. Все пак това не е основание за изоставяне на този „тъмен“ — и тъкмо поради това изключително интересен — етап от най-ранната история на прабългарите. Така В. Ф. Генинг смята, че те имат сибирско-азиатски произход. Мястото на тяхното формиране като самостоен етнос според него е територията около горното течение на р. Иртиш. В паметниците от периода на ранния железен век от този район авторът намира отделни белези (гробни ями със стъпаловиден профил, глинени кани с крушовидна форма, животински кости в гробове), които се срещат и в собствено прабългарската култура от VIII—IX в. Европеидният антропологически тип на българските племена от това време и техният своеобразен тюркски език според В. Ф. Генинг са указание, че техният етногенез е протичал различно от този на основния древнотюркски масив. Допуска се участието на племена от Източното Средиземноморие, които се смесват с носители на един от алтайските езикови диалекти. Това довежда до образуването на тюркски език от типа на древнобългарския и чувашкия, различаващи се от основната група древнотюркски езици. Археологическо доказателство за споменатото проникване авторът вижда в една оригинална група паметници от времето на ранния бронз в района на реките Иртиш и Ишим, оставили ясни следи и в окуневската (бронзова) култура в Минусинската котловина. Трябва да се признае, че тази хипотеза разполага все още с малко археологически доказателства, а предполагаемите условия за формирането на българо-чувашкия тюркски език също остават твърде смътно очертани.

Към много по-ранна идентификация на българските племена и по-специално на племето берсили се придържа и М. Г. Магомедов. Според него считаните за анахронизми споменавания на тюркски племена у Херодот и редица римски автори в действителност отразяват реалното им съществуване далеч преди нахлуването на хунската вълна в Европа. Той не поставя под съмнение и известните сведения на Мойсей Хоренски за присъствието на българи в Кавказ още през II—III в. Именно тогава в междуречието на Терек и Сулак в съвременен Дагестан се появява голяма група укрепени и неукрепени поселения с характерна сива керамика — гърнета, паници и специфични по форма кани. Материалната култура на тези поселения е тясно преплетена с местната кавказка култура, но въпреки това има основания да се допусне, че тя се появява и формира бързо, относително самостоятелно и не е свързана с местно население. Авторът е склонен да смята, че тъй като създаването на тези поселения по време съвпада с първите споменавания на берсилите в района на Каспийско море, именно берсилите са техните създатели. Многообразният погребален обред на това население очевидно говори за неговия разнороден етнически състав. Потвърждение на археологическите данни авторът намира в известното описание на Захарий Ретор за живеещите северно от Дербенд номадски народи, някои от които имали градове. Тези градове според него са укрепленията от типа на Андрейаулското, обитавани от барсилите, по името на които по-късно византийски и арабски автори наричат тези земи Берсилия. Опитвайки се да издири прародината на берсилите, М. Г. Магомедов посочва аналогии на сивата кавказка керамика (и по-точно на каните) сред керамичния комплекс на сарматските племена в Поволжието. Той допуска, че берсилите са конгломерат от тюрко-сарматско население, което първоначално се установява в степите около долното течение на Волга, откъдето през II—III в. прониква в Северен Кавказ. Територията на древната Берсилия става средище на кавказкото хунско царство, а по-късно на хазарите и на създадения от тях военноплеменен съюз.

Тезата за дохунското проникване на българските племена в Европа се споделя и от А. Х. Халиков. До V в. обаче според него етнонимът „българи“ все още не е бил употребяван. Дотогава българите са съставлявали част от тюркоезичен масив, който се появява в най-източните райони на Европа преди хуните. За района на Средното Поволжие доказателство за проникване на подобно население според автора са няколко надгробни могили от II—III в. Населението, на което са принадлежали, вероятно е било съставено от угорско тюркоезично-ираноезично население, принудено да напусне първоначалните си местоживелища в Южното Зауралие под натиска на първата хунска вълна. В IV в., изглежда, част от това население е увлечено от хуните на запад, но през V в. заедно със завърналите се по тези места хуни създава своеобразен кръг паметници, за който са характерни трупоизгаряне и трупополагане под могили или в обикновени гробни ями. Открити са места за жертвоприношения с останки от негорели кости от животни, главно коне. Тези характерни белези се проследяват и в началния (харинския) етап на т. нар. ломоватовска култура по средното и горното течение на р. Кама, датирана в IV—VI в. За етническия състав на двата компонента на тази култура се спори. А. Х. Халиков е склонен да приеме, че степният компонент на ломоватовската култура няма местен произход, а е оставен от южноуралски хуно-български племена (сарагури, уроги и др.). Като цяло носителите на тази култура през XI—X в. стават един от етнообразуващите компоненти на населението на Волжка България. Намирайки се в продължителен контакт с местното фино-угорско население, тюркоезичните български племена са оставили в езика на съвременните удмурти например неколкостотин тюркски думи от български произход. По същото време според автора са попаднали и известните тюркски заемки в съвременния унгарски език, тъй като южни съседи на първите български племена в Прикамието са били древномаджарските племена.

Проблемът за етнокултурните контакти на волжките българи с местното население в X—XIII в. се разглежда в статията на Е. П. Казаков въз основа на някои хибридни форми в керамиката, които ясно показват различната интензивност на тези контакти, постепенно засилващи се успоредно с преминаването на българите към уседнал начин на живот в новите условия на волжко-камските степи.

Втората група статии има по-конкретен характер и е посветена на отделни страни от културата на българските племена. Разглеждайки различните типове поселения на кавказките българи, Х. Х. Биджиев отново спира вниманието си на известния храм от Хумаринското градище, тълкуван досега главно поради формата си като зороастрийски храм на огъня. Позовавайки се на аналогии от Плиска и Преслав, сега той е склонен да го обяснява като храм на древнотюркското божество Тангра. В. С. Фльоров обнародва група ямни български гробове, разположени между катакомбите от некропола на Маяцкото градище. Още веднъж се сблъскваме с отдавна установения факт за активната роля на българския компонент в лесостепния (аланския) вариант на салтовската култура. Обект на внимание в статията на Е. В. Шнайдштейн е един гроб от района на долното течение на Волга. Дрехата на погребания е била украсена с около 250 метални апликации. Статията на И. Л. Измайлов е посветена на характеристиката на оръжието за близък бой на волжките българи. Четирима автори се занимават с един от най-характерните елементи, отличаващи културата на степните народи — рисунките върху камък и кост, а също така врязаните върху керамични съдове знаци (Ф. Ш. Хузин, В. Е. Нахапетян, Н. А. Кокорина, А. Ф. Кочкина). Публикувани в по-голямата си част за пръв път, тези материали ще улеснят сравнителното изучаване на знаците и рисунките в ранносредновековните източноевропейски култури.

РАШО РАШЕВ

В. Ф. ГЕНИНГ. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПЕРИОДИЗАЦИИ ЭТНИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ ДРЕВНИХ БОЛГАР. — В: Ранние болгары в Восточной Европе. Казань, 1989, 4—15.

Прието е рецензии и отзиви да се пишат за значителни по обем трудове. Но малката по размери статия на В. Ф. Генинг поставя редица важни за българската история и археология проблеми, които не могат да се отминат без сериозно внимание. Всъщност тази статия е докладът на автора, изнесен на научна конференция, посветена на „Ранните българи в Източна Европа“, която беше проведена през юни 1988 г. в Казан (Татарска АССР).

Въпросите за периодизацията на древнобългарската (прабългарската) история и култура стоят във вниманието на науката от дълго време, но досега не са получили пълен и обоснован отговор. Основна причина за това е липсата на писмени извори за най-ранните исторически периоди и недостатъчната определеност на археологическите находки. Изследователите бяха принудени да търсят началото на българската етническа общност от времето на сигурните писмени известия за етнонима „българи“ и да я локализират в областите северно от Кавказките планини (Д. Ангелов. Образуване на българската народност. С., 1971, с. 118). Дори в най-обобщаващото досега археологическо изследване на Д. Димитров възможностите за очертаване на по-ранни етапи на развитие се допускат с големи условности (Прабългарите по Северното и Западното Черноморие. Варна, 1987, с. 30, 47).

Междувременно редица учени (Л. Н. Гумильов, А. Х. Халиков и др.), основавайки се на редица податки от археологическо, езиково, антропологично и топонимично естество, допуснаха с право, че в южноруските и севернокавказките области може да се види само междинен етап в цялостната етнокултурна линия на развитие, началото на която трябва да се търси в Централна Азия. От българските изследователи към тази гледна точка се придържаха Н. Мавродинов (Старобългарското изкуство. С., 1959, с. 10), Ст. Ваклинов (Формиране на старобългарската култура VI—XI в. С., 1977, с. 25) и др. Въз основа на известните досега археологически и исторически данни авторът на тези редове изрази своето становище по тези въпроси в няколко статии и най-разгърнато в доклад на конференцията „Народите от Югоизточна Европа през VI—VIII в.“, проведена в Тутцинг (ФРГ) през 1985 г. (Südosteuropa Jahrbuch, München, 1987, 171—190). В него бяха очертани четири основни периода: I. Наченки на етногенеза на българите сред пъстрата смесица от племена на територията на Централна Азия — Алтайските планини и Минусинската котловина (II—I хил. до н. е.); II. Развитие на прабългарския етнос в рамките на полиетничната хунска общност (II—V в. на н. е.); III. Самостоятелно развитие на българската етнокултурна група след разпадането на хунската империя, създаването на самостоятелна българска държава в Приазовието до нейния разгром от хазарите (V — края на VII в.); IV. Създаване на българската държава на Балканския полуостров до окончателното асимилиране на прабългарския етнически елемент от славяните (VII—IX в.).

Заслугата на В. Ф. Генинг се състои в това, че той поставя изясняването на поставения проблем на солидна методологична основа. С право се изтъква, че категорията „археологическа култура“ (АК) е в зависимост от етническите процеси и същевременно се прокарва ясна разлика между понятията „етнос“ и „социално-исторически организъм“ (СИО). Не можем да не се съгласим с извода на автора, че неточното използване на термина „етнос“ от повечето учени води до това, че „социално-историческата цялостност — народ (СИО) с неговия богат спектър от разнообразни социални качества започва да се подменя или се абсолютизира с едно свое свойство — етническото, на което често се отрежда и решаваща роля в социално-историческия процес“ (с. 5).

Очертавайки спецификата на социалното развитие през отделните исторически епохи, авторът насочва вниманието си към особеностите на етногенеза на българите, посочва характерните черти на погребалния обред, но подчертава, че те се срещат и у други етнически общности. Той е несъмнено прав, определяйки като най-надежден показател засега керамиката и сред нея типичните кани и кановидни съдове.

Основната същност в работата на Генинг е очертаването на периодизация на българската история, която е разделена на четири основни етапа: I. Протобългарски етап (от най-ранни времена до I—III в. на н. е.); II. Прабългарски етап (IV—VI в.); III. Български етап (VII в.); IV. Постбългарски етап (след 70-те години на VII в.). На всеки от тях е направена възможната пълна, макар и много стегната характеристика и са обосновани причините за такова хронологизиране.

Както се вижда, схемата на Генинг се отличава малко от предложената от нас, изградена върху едни и същи принципи. Съществуващите известни несъответствия в границите на тези периоди са обусловени от избраните нееднакви предпоставки (предимно от историческо естество), което не е най-същественото в случая. По-важни са различията в наименованията на отделните етапи (периоди), които предизвикват някои възражения. Не е ясно преди всичко каква е отликата в определенията прото- и прабългари, когато двете представки са адекватни в етимологичен аспект. В българската литература също се използва гръцката представка πρότος (протобългари), но тя все по-често се измества от прабългари, а у някои автори и от първобългари (В. Бешевлиев, И. Дуйчев).

Още по-непонятно е въвеждането на термина „постбългари“, който е трудно защитим от всякаква гледна точка. Защото, ако той бъде приет, необходимо е да се изясни съдържанието му с оглед на буквалния превод на словосъчетанието (следбългарски). Авторът отбелязва за този етап, че „това е време, когато започва самостоятелната история на средновековните народи от български произход, разселили се на нови територии и формирали се в резултат на сливането с нови етнически групи (с. 11—12), но това не означава, а и той не твърди в следващите редове, че те престават да бъдат български.

Много интересно и ново в науката е проследяването на различните съдби на отделните части от българския СИО именно през този четвърти етап на развитие. В. Ф. Генинг разграничава 5 компактни групи, които нарича: дунавско-български народ, средно-дунавски българи, волжко-български народ, донецко-български народ и кавказко-български народ. Може да се изрази известно несъгласие с такова географско-етническо определение, но то отговаря вярно на териториалното разграничаване на българската култура и намира съответни аналози на хронологизирането на първата обществена група (дунавско-българския народ) в съвсем точно определените граници — 681—1014 г. Ако трябва да разбираме вече изградената българска народност изобщо с включените в нея различни етнически съставки (предимно славяни), то естествено 1014 г. не може в никакъв случай да се приеме като горна граница на този етап. Ако пък се има предвид развитието на собственобългарската (т. е. прабългарската) култура, тази граница също така е неподходяща, защото в науката убедително беше доказано, че асимилацията на прабългарския компонент от славяните е вече в общи черти завършен към края на IX в. (Д. Ангелов). В такъв случай предложената от нас хронология (VII—IX в.) би трябвало да се смята за по-правомерна и обоснована.

Разбира се, В. Ф. Генинг посочва, че предложената от него периодизация „остава в известна степен хипотетична“. За нас е по-важно да подчертаем справедливостта на неговото твърдение: „Изследването на етническата история на древните българи представлява интерес в два аспекта: като пример за конкретно-исторически трансформации на етническите общности и като проява на закономерностите на етническия процес, обусловен от общата тенденция на обществено-икономическото развитие в епохата на племенния строй.“

ДИМИТЪР ОВЧАРОВ

Трети международен симпозиум върху основните проблеми на ранноисторическото развитие в Краков

Началото на тези вече традиционни срещи на археолозите, изучаващи проблемите на материалната и духовната култура от латенската до ранносредновековната епоха, е поставено през есента на 1988 г. във Виена. Тогава Институтът по пра- и ранна история на Виенския университет под ръководството на проф. д-р хаб. Х. Фризингер организира първия симпозиум. В него са участвали археолози от Австрия, Германия, Полша и Чехословакия. Една година по-късно в Нове Возокани (Чехословакия) се провежда вторият симпозиум. През декември 1990 г. домакин на Третия симпозиум става Институтът по археология на Ягелонския университет, гр. Краков (Полша). Участниците в тази международна среща посвещават рефератите си на относителната и абсолютната хронология на културите от латенската до ранносредновековната епоха, както и на някои нови открития, имащи пряко отношение към прецизирането на хронологията на културите от Средна Европа и в най-близко тяхно съседство. Сред участниците има вече и представители от Литва, Унгария и България. Заседанията на симпозиума се провеждат в творческия център на Селскостопанската академия в Карновице край Краков.

Първата част на срещата е посветена на хронологията на археологическото наследство на келтите. С нови открития от Малополска и Горен Шльонск проф. д-р З. Вожняк (Полша) допълни изработената от него хронология. Той се опита да уточни някои от преходните фази в относителната датировка на културните групи в посочените райони. Върху обекти и резултати от тяхното проучване, в контекста на локалната и относителната им хронология са и рефератите на колегите от Австрия д-р О. Урбан и д-р А. Керн. Оправдан интерес предизвика рефератът на проф. д-р К. хаб. Годловски, който повече от двадесет години от научната си дейност е посветил на хронологията на културите в Барбарикума от I до VII в. Благодарение на богатите и интересни находки от некрополите в Опатов (край Ченстохова) и в Якушовице (край Келце) проф. Годловски успешно допълва, прецизира и коригира някои от своите постановки относно постпшеворските култури на север от Карпатите и Судетите.

Е. Крекович (Словакия) преразгледа и уточни датировката на някои от т. нар. „княжески гробове“ в Словакия, а И. Плейнерова (Чехия) запозна аудиторията с резултатите от разкопките на некропола в Опочно (Северозападна Чехия). На базата на добре проучени затворени гробни комплекси е направен опит да се очертае една по-точна локална хронология за този географски район. Подобно е изследването и на М. Ламиова (Словакия). Нейните дългогодишни изследвания ѝ позволяват да представи една цялостна и максимално пълна характеристика на хронологическите индекси от Източна Словакия.

Изследванията на унгарските колеги А. Вадай и Е. Йщванович дадоха нова информация за хронологията на културите в унгарската пуста през II—III в. и за хронологическите индекси от IV и V в. в района на Горна Тиса.

Следващите няколко реферата на колегите от Полша разгледаха някои от определящите хронологията находки, характерни за териториите на север от римския лимес в Барбарикума. Д-р Т. Дамброва анализира появата и разпространението на силно профилираните фибули тип 84 по Алмгрен, в границите на днешна Полша. Мгр Я. Анджейовски се спря също на силно профилираните фибули, но с триъгълно краче от римските провинции и Барбарикума. Д-р К. Чарнецка обнародва две новооткрити стъклени чаши, така характерни за Пшеворската култура и представи тяхното място сред хронологичните индекси на същата в северните периферни райони на разпространението ѝ.

Културният хоризонт, останал от времето на Маркоманските войни (166—180 г. н. е.), бе допълнен с нови археологически изследвания от доц. д-р Г. Домански (Полша). За един отдалечен на север римски лагер край Иза (Словакия) и за неговите отбранителни функции по време на Маркоманските войни докладва д-р Я. Райтер (Словакия). Върху търговията с тера сигилата и върху износа на римско оръжие за Барбарикума на север от Средния Дунав се спряха в работите си А. Щупнер (Австрия) и д-р П. Качановски (Полша). Свързващо звено между Велбарската и Черняховската култура се оказаха гробните комплекси, открити от д-р А. Коковски над Горен Буг. Интерпретацията и етническото определяне на находките като притежание на източногерманските племена допълват пътя на преселението на последните в южна посока.

Върху новите резултати от археологическите проучвания, имащи значение за локалната хронология на културните групи в Малополска, бяха и двата реферата на д-р Р. Мадида и д-р Х. Добжанска. Проф. д-р Х. Добжанска. Проф. д-р Х. Фризингер представи нови изследвания на селища, разположени на възвишения в северната част на Долна Австрия от късната античност. Въз основа на откритията от некрополи в крайбрежен Норикум д-р М. Полак (Австрия) уточнява относителната хронология на находките от V в. С нови резултати допълни многогодишните си проучвания върху хронологията на периода Д и на неговите подфази Д$_2$ и Д$_3$ д-р Я. Тейрал (Моравия). Неизчерпаеми бяха аргументите на последния автор за хронологията на епохата на Великото преселение на народите от Крим до Испания.

Новост не само за аудиторията, но и за европейската археологическа методология представляваше докладът на проф. д-р Ф. Бирбрауер (ФРГ) под заглавие „Историческото предание и археологическите данни. Източногерманските преселници, водени от Одоакър и Теодорих към Италия. Възможности за интерпретация и пределите на археологията“. Представеният доклад се явява продължение на авторовите дирения, залегнали в реферата „Римската империя и източногерманското царство. За хронологичната, социологичната и регионалната структура на източногерманския археологически материал от V в. в Югоизточна Европа“, изнесен през октомври 1978 г. на симпозиума в Цветл (Долна Австрия). Стиловият анализ на гравираните палмети и други апликации върху последните фибули от сребърна ламарина, както и на гравираните унаследени от споменатите фибули орнаменти, върху летите бронзови и сребърни, позлатени фибули от седмото, осмото и деветото десетилетие на V в. от Панония, от областта край Сирмиум, от Крайбрежна Дакия и Долна Мизия и от Италия е основателен и достатъчен аргумент за диференцирането на отделните източногермански миграции от средnодунавския басейн в източна и южна посока. Умелото „жонглиране“ с отлично обработения археологически материал, макар че и все още поднесен в условно наклонение, позволява на автора да разграничи отделните установени културни хоризонти и да ги свърже с източногерманските наемници на Одоакър и с по-късното преселване на остготите на Теодорих в Италия. Макар че часовата разлика между двете събития да е само около десетина години, логичната интерпретация на археологическите данни позволява те да подкрепят известното от историческите извори. Непубликувани археологически материали, открити по течението на р. Ескус (Искър) в Крайбрежна Дакия (от V—VI в.), пряко свързани с някои от постановките, залегнали в реферата на проф. Ф. Биирбрауер, представи А. Хараламбиева. Нови данни за изучаването на баварските некрополи от V—VI в. и за тяхната хронология поднесе д-р Х. Гайслер (ФРГ). Особен интерес предизвика изложението на проф. д-р М. Михелбертас (Литва). Все още недостатъчно известни на европейската археология са контактите на народите от течението на Дунав с литовците (балтите) през римската епоха и през епохата на Великото преселение на народите. Върху тях се спря и ученият от Вилно, чиято многогодишна работа е изложена в монографичен труд, предоставен на археологическата колегия.

Ранносредновековната археология и нейните най-нови приноси към относителната и абсолютната хронология бяха обект на рефератите на доц. д-р М. Парчевски (Полша), на д-р Г. Фусек (Словакия), на д-р Д. Бялекова (Словакия), на доц. д-р Х. Цол-Адамикова (Полша). Д-р Я. Полески (Полша) благодарение на собствени разкопки в Малополска разгледа основните положения на хронологията на ранното средновековие. Д-р Е. Шамел (Австрия) докладва за най-новите открития на каролинския некропол в Хайнбух (Горна Австрия).

Симпозиумът завърши с еднодневна екскурзия в Краков, където специалистите имаха възможност в Археологическия музей да се запознаят с материалите от хунското погребение, открито в Якошовице (край Келце), както и с други интересни новооткрити паметници.

А. ХАРАЛАМБИЕВА

Книгопис

Общи съчинения

Ангелова, Ганка. Първият ентусиаст на русенската археологическа наука. В памет на Никола Ангелов (1912—1988). — Год. музеите Сев. България, 15, 1989, 298—301.

Ахтопол. [Истор. очерк]. С., Клуб ЮНЕСКО при СУ „Св. Климент Охридски“, 1990. 40 с. с ил.

Авт.: Светлина Ганева, Атанас Койчев, Бончо Азманов и Васил Мутафов.

Бербенлиев, Пейо. Архитектурното наследство по българските земи. [Изследване]. Науч. ред. Никола Мушанов. С., Септември, 1987. 320 с. с ил.

Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. Лингвистика, история, археология. М., Наука, 1984. 279 с.

Рец.: Ф. В. Шелов-Коведяев. — ВДИ, 1990, № 1, 189—195.

Казо, Чарлс и Стюарт Скот. Ново изследване на големите загадки. [Научнопопул. четиво]. С., Наука и изкуство, 1988. 288 с. с ил., 16 л. ил.

Материали за археологическата карта на Великотърновския край. Старините в землището на Сухиндол. — Год. музеите Сев. България, 15, 1989, 67—81.

Авт.: Вълка Илчева, Марко Цочев, Иван Църов и Атанас Писарев.

Мороз, Йосиф. Женски демонични образи в българския фолклор и вярвания .С., 1989. 184 с. с ил. (Изв. на Инст. по културата при КК и БАН, 1).

По исторически, археологически и фолклорни данни.

Пейчев, Атанас Г. Зараждане и развитие на българското военно изкуство 681—1945 г. С., Военно изд., 1988. 292 с.

Рец.: Георги Баталски. Тринадесет века българско военно изкуство. — Изв. Инст. воен. истор. — ГЩ, 49, 1990, 134—144.

Петров, П., Ст. Велев и В. Николов. Комплексно физикогеографско проучване на района на гр. Исперих с елементи на палеоландшафтна реконструкция. — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 192—196.

Петрова, Павлина. Дистанционно изследване на следи от сгради с нетраен градеж. — Год. музеите Сев. България, 15, 1989, 83—90.

Попов, Неделчо. Рафаил Попов и музейното дело в Шумен. — Год. музеите Сев. България, 15, 1989, 282—285.

Рашев, Рашо. Димитър Ил. Димитров. — Изв. Нар. музей — Варна, 25, 1989, 191—193.

По повод смъртта му. С библиография на научните му трудове.

Тракийска култура в Родопите и горните поречия на реките Марица, Места и Струма. Смолян, Истор. музей — Смолян и др., 1990. 137 с., 15 ил., 1 к.

Съдържа: Велизар Велков. Увод, с. 7—10; Иван Панайотов. Бронзовата епоха в Югозападна България (проблеми на изследването), с. 11—16; Диана Гергова. Тракийската култура през ранножелязната епоха в Югозападна България — проучвания и проблеми, с. 17—28; Мечислав Домарадски. Тракийската култура през късножелязната епоха в Родопите и горните поречия на Марица, Места и Струма, с. 29—44; Георги Китов. Надгробните могили в Родопите и горните течения на Марица, Места и Струма, с. 45—55; Иля Прокопов. Монетна циркулация в Централнородопския район от V в. пр. н. е. до VI в. от н. е., с. 56—63; Костадин Кисьов. Скални светилища в Родопите и Горнотракийската низина, представени с археологически материали и обекти от Смолянско и Пловдивско, с. 64—74; Недялка Гиздова. Тракийски обекти на крепостта Цепина, Пловдивска област, с. 75—80; Анета Шопова. Глинен съд със закодирана информация за бесите, с. 81—86; Венеция Любенова. Елинистически керамични традиции от ранновизантийското селище над развалините на късноантичната вила в квартал „Бела вода“ — Перник, с. 87—91; Никола Дамянов. Погребалният обичай през късната античност в Западните Родопи, с. 92—98; М. Домарадски, С. Александров, А. Божкова, А. Гоцев, А. Киряков, К. Кисьов, М. Тонкова и Т. Шалганова. Списък на непубликуваните тракийски обекти и библиография на тракийската археология от Родопите и горните поречия на Марица, Места и Струма (1967—1989 г.), с. 99—129; Резюме, с. 131—137.

Шулекова, Юлиана. Амулети от Габровския край. — Год. музеите Сев. България, 15, 1989, 165—172.

От различни епохи.

Янев, Янчо. Българи — сътрудници на Юрий Венелин в събирането на стари грамоти и средновековни български монети. — Нумизматика, 1990, № 3, 43—44.

Янков, П. Последно сбогом с Боян Плакидов [по повод смъртта му]. — Нумизматика, 1990, № 3, с. 49.

Boteva, D. Библиография на трудовете на проф. Борис Геров. — B: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 11—16.

Paskaleva, Kostadinka. Bulgarian icons through the centuries [Monogr.]. Transl. [от бълг. на англ. ез.] Lily Metsova, Margarita Alexieva. Photogr. Toros Horissiani. S., Svyat, 1987, 331 с. с цв. репрод.

Velkov, V. Universitätsprofessor Boris Gerov. — B: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 7—10.

Праистория

Авилова, Л. И. О социальной структуре позднетрипольского общества (по данным погребальных памятников). — Stud. praehist., 10, 1990, 200-218.

Аврамова, Мая. Накити от злато и мед от енеолитния некропол до с. Дуранкулак, Варненска област. — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 54—58.

Брукнер, Б. К. О связях энеолитических культур Югославии, Болгарии и Юго-Запада СССР. По материалам поселений. — B: Кавказ в системе палеометаллических культур Евразии. Тбилиси, 1987, 199—203.

Димов, Тодор. Двойна медна брадва от село Воднянци, Толбухинско. — Изв. Нар. музей — Варна, 25, 1989, 5—8.

От втората половина на II хил. пр. н. е.

Илиев, Борис. Легендите за железния баща, праисторически герой на Лудогорието. — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 152—156.

Станев, Петър Иванов. Палеоикономика и обществени структури през неолита в басейна на река Янтра. — Год. музеите Сев. България, 15, 1989, 27—39.

Станчев, Димитър. Некропол от бронзовата епоха до село Батин, Русенско. — Год. музеите Сев. България, 15, 1989, 7—13.

Dontscheva, E. Plant macrorest research of early Neolithic dwelling in Slatina. — Stud. praehist., 10, 1990, 86-90.

Ecsedy, István. The People of the Pit-Grave kurgans in Eastern Hungary. With Contributions by Sándor Bökőny, György Duma, Antonia Matcsik and Dénes Viragh. Budapest, Akademiai Kiado, 1979. 148 p. (Fontes Archaeologici Hungariae).

Рец.: I. Panajotov. — Stud. praehist., 10, 1990, 234-237.

Ferrier, C. Buts et méthodes de la sédimentologie appliquée à l'étude des dépôts quaternaires du karst de Karloukovo (Bulgarie de Nord). — Stud. praehist., 10, 1990, 44-50.

Garašanin, Draga. Die Grabhügelsitte in Südosteuropa. — Balcanica, 18-19, 1987—1988, 55-60.

Разглежда могилната погребална традиция в прехода към бронзовата епоха и в българските земи.

Gatsov, I. Early Holocene flint assemblages from the Bulgarian Black Sea coast. — In: The Mesolithic in Europe. Papers pres. at the 3rd Internat. Symposium, Edinburgh 1985, Edinburgh, 1989, 471-474, 2 Abb.

Gatsov, I. Le site néolithique d'Oussoe, département de Varna. Répartition du matériel en silex par tranchées de fondation. Caractéristiques et comparaisons des artéfacts. — Stud. praehist., 10, 1990, 91-102.

Gimbutas, Maria. Civilizaţie şi cultură. Vestigii preistorice in Sud-astul European. Bucureşti, 1989. 294 p., 86 Abb. u. Karten, 22 Abb. auf Taf.

Hadjisavvas, S. The Neolithic and Chalcolithic periods of Cyprus. — Stud. praehist., 10, 1990, 219-226.

Kemenczei, Tibor. Zu den Beziehungen zwischen dem ungarischen Donau-Theissraum und dem NW-Balkan in der Früheisenzeit. — Folia archaeologica, 39, 1988, 93-113.

Привлича аналогии от българските земи.

Lehmann, E. von. Zoologische Analyse der subfossilen Rehpopulation Nord-Ost Bulgariens. — Stud. praehist., 10, 1990, 227-233.

Makkay, János. The Tiszaszölös treasure. Budapest, Akademiai kiado, 1989. 186 p. ill.

Намира паралели в енеолитни находки от българските земи (Варненския некропол и др.).

Menk, R., J. Nemeskéri. The transition from Mesolithic to early Neolithic in Southeastern and Eastern Europe: an anthropological outline. — In: People and culture in change. Proc. of the 2nd Symposium on Upper Palaeolithic, Mesolithic and Neolithic Populations of Europe and the Mediterranean Basin. Oxford, 1989, 531-539 (BAR. Internat. Ser., 508).

Mayer, L. Le premier or de l'humanité. — Archéologie (Paris), 1989, No 244, 12—21.

Каменно-медната епоха в България.

Nikolov, V., et K. Maslarov. Ancient settlements near Eleshnitsa. S., 1987. Ungez. S., 52 Farbabb.

Nikolov, V. Die neolithische Siedlung Slatina in Sofia (Ausgrabungen im Jahre 1985). — Stud. praehist., 10, 1990, 77—85.

Ninov, L. Animal bones from boreholes of Early Neolithic settlement near village Kovačevo, Blagoevgrad district. — Stud. praehist., 10, 1990, 197-199.

Pernitcheva, L. Le site de Kovatchevo, néolithique ancien, dans le département de Blagoebgrad. — Stud. praehist., 10, 1990, 142—196.

Sochacki, Z. The Relationship between Baden Culture and the South-East European Cultures. — J. of Indo-European Studies, 13, 1985, 3-4, 257-268.

Синхронизация на културата Баден с тези от Езеро, Черна вода III, Коцофени, Дикили Таш, Ситагри IV—V.

Tchochadjiev, St. et A. Bakamska. Etude du site néolithique ancien de Kraïnitsi dans le département de Kustendil. — Stud. praehist., 10, 1990, 51—76.

Tell Karanovo und das Balkan-Neolithikum. Gesammelte Beiträge zum Internationalen Kolloquium in Salzburg, Okt. 1988. Salzburg, 1989.

Съдържа: H. Todorova. Das Frühneolithikum Nordbulgariens im Kontext des ostbalkanischen Neolithiums, 9-25, 5 Taf.; V. Nikolov. Zu einigen Aspekten der Kultur Karanovo I, 27—41, 2 Taf. 1 Karte; T. Kănčeva. — Kultplastik und Schmuck aus der spätneolithischen Siedlung bei Nova Zagora, 43—63, 7 Taf.; I. Aslanis. Das Neolithikum und das Chalkolithikum im nordgriechischen Raum, S. 65—81; E. Comşa. Le Néolithique en Roumanie, 83—125, 3 Karten; N. Tašič. Karanovo V / VI und das Aeneolithikum des östlichen Teils von Jugoslawien, 127—138; E. Rutkay. Das Neolithikum in Österreich und das Chronologiesystem von Karanovo, 139—163, 5 Taf.; S. Hiller. Das Neolithikum in Karanovo und seine chronologische Stellung zu den gleichzeitigen Kulturen in Nordgriechenland und Serbien, 165—179, 2 Taf.

Temnata cave near Karlukovo (Bulgaria) — an important geological and archaeological sequens in the Nomhern Balkans (excavations 1984-1985). — Stud, praehist., 10, 1990, 7-43.

Auct.: I. Gatsov, B. Ginter, J. K. Kozlowski, H. Laville, M. Pawlikowski, N. Sirakov, S. Sirakova, C. Ferrier.

Vajsov, Iv. La sculpture anthropomorphe du site néolithique d'Oussoé près du village d'Asparoukhovo, département de Varna. — Stud. praehist., 10, 1990, 103—141.

Античност

Балканска, Ана. Тракийско светилище от втората половина на I хил. пр. н. е. — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 72—81.

Василева, М. Гора, бог и имя. О некоторых фрако-фригийских параллелях. — ВДИ, 1990, № 3, 94—101.

Василева, Мария. Египетско изкуство. — Родна реч, 1990, № 3, 58—60.

Василч [illegible] *ан.* Антропоморфен балсамарий от село Димитър Ганево, Толбухинско. — Изв. Нар. музей — Варна, 25, 1989, 27—28.

Гергова, Диана. Гетското религиозно и политическо средище „Сборяново" — нови данни за характера му. — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 66—71.

Гинев, Георги. Нови данни за

разпространението на култа към Зевс и Хера в Долна Мизия. — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 143—148.

Гочева, Златозара. Светилища на тракийския конник в района на Провадия. — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 134—142.

Делев, Петър. Тракийският град при Свещари — една възможност за историческа идентификация. — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 97—109.

Дончева-Петкова, Людмила. Находка на ранновизантийски глинени съдове от село Одърци, Толбухинско. — Изв. Нар. музей — Варна, 25, 1989, 41—48.

Иванов, Д. и Зл. Здравкова. За семантиката на трите ритона от Боровското съкровище. — Год. музеите Сев. България, 15, 1989, 15—26.

Йорданов, Кирил. Гетите и Лизимах. — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 13—20.

По писмени, археологически и нумизматични данни.

Калоянов, Станимир. Тракийският цар Арифарн. Североизточна Тракия и Крим. — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 21—24.

Китов, Георги. Куполните гробници на нос Калиакра и нос Чиракман край Каварна. — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 116—121.

Ковачева, Мери и Жельо Желев. Три тракийски обекта от района на Исперих в светлината на археомагнитните изследвания. — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 182—191.

Кошеленко, Генадий. Родината на партите. [Научнопопул. очерк за партското изкуство]. Прев. от рус. Върбинка Найденова. С., Бълг. художник, 1987. 136с. с к., сх.

Крыкин, С. М. Вотивный барельеф фракийского всадника из Полтавского краеведческого музея. — ВДИ, 1990, № 1, 74—79.

Маразов, Иван. К толкованию изображения на арибалле из Куль-Оба. — ВДИ, 1988, № 4, 103—109.

Минчев, Александър. Антично стъкло от Западното Черноморие (I—VI в.). — Изв. Нар. музей — Варна, 25, 1989, 13—26.

Нинов, Лазар. Проучване на животинските кости от Камен рид. (В археологическия комплекс „Сборяново") — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 167—174.

Петрова, Павлина. Дистанционно изследване на могилни некрополи от Североизточна Тракия. — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 179—181.

Попов, Димитър. Опит за локализация на Залмоксис. — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 7—12.

По писмени, лингвистични и нумизматични данни.

Попова-Мороз, Ваня. Римски скулптурен портрет на жрец от Дионисополис — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 149—151.

Русева, Малвина. Някои наблюдения върху архитектурата на гробницата в „Гинина могила" край село Свещари. — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 110—115.

Салкин, Асен. Два тракийски гроба от околностите на Бизоне. — Изв. Нар. музей — Варна, 25, 1989, 9—12.

Стоянов, Тотко. Гробничната архитектура в Североизточна Тракия в светлината на контактите с Мала Азия (VI—III в. пр. н. е.). — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 122—123.

Тодоров, Иван. Най-ранни сведения за римска коалиция на Балканския полуостров в края на III в. пр. н. е. — ИПр, 1990, № 9, 91—96.

Фол, Александър. Политика и култура в Древна Тракия. С., Наука и изкуство, 1990, 272 с.

Рец.: Кирил Йорданов. — ИПр, 1990, № 9, 103—105.

Хараламбиева, Анна. Два типа късноантични фибули във Варненския музей. — Изв. Нар. Музей — Варна, 25, 1989, 29—40.

Цимбурский, Вадим. Диомед в Троаде и во Фракии. (Поединок двух балканских божеств на последней странице истории ахейского мира). — Bulg. histor. rev., 1990, No 3, 46—64.

L'art celtique. Paris, UNESCO/Flammarion, 1990, 171 p. ill.

За келтското изкуство в българските земи (находки от Горни Цибър (Цибър варош), Михайловградско, и Мезек, Хасковско) вж. с. 34, 45, 63.

Berquist, Anders et Timothy Taylor. The origin of the Gundestrup cauldron. — Antiquity, 61, 1987, 231, 10-24.

Иконографски анализ на изображенията от Рогозенското съкровище.

Böttger, Burkhard. Zur Lebensmittelversorgung des niedermösischen Kastells Iatrus (4. — 6. Jh.). — B: Akten des 14. Internat. Limeskongresses 1986 in Carnuntum. T. 2. Wien, 1990, 925—930. (Der römische Limes in Österreich, H. 37/2).

Bredodv, I. von. Les thèmes thraces — ΔΟΚΟς — ΤΟΚΟς. — B: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 41—43.

Čičikova, Maria. Les tombes aux Thraces d'époque hellénistique. — B: Akten des 13. Internat. Kongresses für klassische Archäologie, Berlin 1988, Mainz, 1990, p. 607.

Comşa Eugen. Simpozionul International „Balcanistica antica", 6. — Thraco-Dacica, 10, 1989, 241—244.

От 18—22 октомври 1988 г. в Москва. С участието на български траколози.

Dimitrova-Milčeva, Aleksandra. Untersuchungen am befestigten Limessystem an der unteren Donau auf dem Territorium der VR Bulgarien. —B: Akten des 14. Internat. Limeskongresses 1986 in Carnuntum, T. 2. Wien, 1990, 863—874. (Der römische Limes in Österreich, H. 36/2).

Donevski, Peti. Durostorum. Lager und Canabae der Legio XI Claudia. — B: Akten des 14. Internat. Limeskongresses 1986 in Carnuntum. T. 2. Wien, 1990, 931—939. (Der römische Limes in Österreich, H. 36/2).

Dušek, Mikulaš. Einflüsse der griechischen Pontus-Städte auf die Entwicklung der Thraker. — B: Akten des 13. Internat. Kongresses für klassische Archäologie, Berlin 1988. Mainz, 1990, 604—605.

Dyczek, Piotr. Novae. A stratifield Deposit of Pottery used in the Roman Military Hospital. — In: Akten des 14. Internat. Limeskongresses in Carnuntum. T. 2. Wien. 1990, 941—949. (Der römische Limes in Österreich, H. 36/2).

Fol, Alexander. Der Schatzfund von Rogozen. Zum Hellenismus in Südosteuropa. — B: Akten des 13. Internat. Kongresses für klassische Archäologie, Berlin 1988. Mainz, 1990, 195—205.

Fol, Alexander. Thracian Culture. Methodological Problems. — Etud. histor., 14, 1990, 9-18.

Georgiev, Petko. Klinendeckel aus Moesia und Thracia. — B: Akten des 13. Internat. Kongresses für klassische Archäologie, Berlin 1988. Mainz, 1990, S. 523.

Gergova, Diana. Früh- und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien, München, 1987. 94 p., 38 tab. (Prähistorische Bronzefunde. Abt. XIV. Bd. 7).

Рец: Zuzana Kajtarová. — Slovenska archeologia, 38, 1990, No 1, 225—227.

Ghetov, Ljudmil. Sur la concordance chronologique entre les éponymes et les fabricants rhodiens. — B: Akten des 13. Internat. Kongresses für klassische Archäologie, Berlin 1988, Mainz, 1990, P. 307.

Gočeva, Zl. Weihungen für den Thrakischen Reiter von Mitgliedern der römischen Legionen. — B: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 88—96.

Haralambieva, A. Bronzeplättchen mit einer Darstellung der Art „Göttinen von Abritus" aus dem Museum in Provadija. — B: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 97—100.

Heinz, Werner. Römische Thermen. Badewesen und Badeluxus im Römischen Reich. München, Hirmer Verlag, 1983. 222 p. ill.

И в провинция Мизия и Тракия.

Iliescu, Vl. Alexander der Grosse und Dromichaetes. — B: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 101—113.

Ivanov, Teofil. Das Befestigungssystem der Colonia Ulpia Oescensium. — In: Akten des 14. Internat. Limeskongresses 1986 in Carnuntum. T. 2. Wien, 1990, 913—924. (Der römische Limes in Österreich, H. 36/2).

Kosidowski, Zenon. Gdy słońce było bogiem. [Научнопопул. очерк]. S. и др., Swiat, 1988. 383 p.

Археологическо изследване на древните култури.

Kuzmova, Klara. XVI. medzinárodný kongres o rimskej keramike v Plevene. — Slovenska archeologia, 38, 1990, No 1, 212—213.

Lazova, Cv. The Trojan Catalogue of Ships and the Ancient Literary Tradition. — In: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 149-152.

Makiewicz, T. Kręg Trako-Dacki. — B: T. Makiewicz. Formu kultu bóstw domowych na terenie Europy w starożytności. Poznań, 1987, 52—54.

Marinova, L. Une hypothèse sur le

nom de Mesambria. — B: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 156—157.

Mintchev, Alexander. Early Hellenistic jewellery from Odessos (Varna). — In: Akten des 13. Internat. Kongresses für klassische Archäologie, Berlin, 1988. Mainz, 1990, 463-464.

Naydenova, Vărbinka. Le mithraeum récemment découvert à Novae (Mésie Inférieure). — B: Akten des 13. Internat. Kongresses für klassische Archäologie, Berlin 1988. Mainz, 1990, 607—608.

Nikolov, Bogdan. Le trésor thrace de Rogozène, dép. de Vratsa, Buglarie. — Thraco-Dacica, 10, 1989, 189—196, 4p. ill.

L'or des cavaliers thraces — trésors de Bulgarie. Montréal, Ed. de l'Homme, 1987.

Oračev, Atanas. „Кари" в Черноморието? I. Писмените сведения за кари по добруджанското крайбрежие. — B: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 157—173.

Parnicki-Pudelko, Stefan. The Fortifications in the Western Sector of Novae. Poznan, Uniw. im. A. Mickiewicza, 1990. 103 p. ill. (Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Ser. Archeologia, 37).

Pisscrev, Atanas. Le système de fortification entre le Danube et les versants nord des Balkans pendant l'antiquité tardive. — B: Akten des 14. Internat. Limeskongresses 1986 in Carnuntum. T. 2. Wien, 1990, 875—882. (Der römische Limes in Österreich, H. 36/2).

Poulter, A. G. Frontier People beyond and behind the Limes: the Impact of the Native Population upon the Lower Danubian Frontier. — In: Akten des 14. Internat. Limeskongresses in Carnuntum. T. 1. Wien, 1990, 143—152. (Der römische Limes in Österreich, H. 36/1).

Reho, Maria. La ceramica attica a figure nere e rosse nella Tracia bulgaria. Roma, Bretschneider, 1990, 171 p., XXXV Tav.

The Rogozen Treasure. Papers of the Anglo-Bulgarian Conference, 12 Marz 1987. Ed. by B. F. Cook. London, British Museum Publications, 1989. 111 p., 16 pls.

Рец.: Eugene H. Borza. — AJA, 94, 1990, No 4, 695-696.

The Roman World. Ed. by John Boardman, Jasper Griffin et Oswyn Murray. Oxford etc., University Press, 1988. 456 p. ill.

Sarnowski, Tadeusz. Die Anfänge der spätrömischen Militärorganisation des unteren Donauraumes. — B: Akten des 14. Internat. Limeskongresses 1986 in Carnuntum. T. 2. Wien, 1990, 855—861. (Der römische Limes in Österreich, H. 36/2).

Spiridonov, T. Géographie mythologique de la Thrace antique. Kikones. — B: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 218—222.

Stoyanov, Totko. Artemis and Iphigeneia. A fragmental part of a statuary group from the Strymon valley. An attempt at reconstruction. — In: Akten des 13. Internat. Kongresses für Klassische Archäologie, Berlin 1988, Mainz, 1990 384-385.

Tačeva, Margarita. Once again about the "Unusual Phiale" from the Rogozen. — Bulg. histor. rev., 1990, No 1, 72-73.

Tačeva, Margarita. Quelques observations sur le culte d'Apollon en Thrace. — B: Mélange P. Levèque. T. 4. Besançon, 1990, 397—404.

The Thracian Tomb near the Village of Sveshtari. S., Svyat, 1986. 123 p. ill.

Auct.: Alexander For, Maria Chichikova, Totyo Ivanov et Teofil Teofilov.

Vălev, P. Mathematical Models of the Thracian Tombs at Kazanluk and Sveshtary. — PACT, 15, 1986, 193-204.

Vassilev, Vassil P. Meister und Lehrling in einer spätarchaischen Werkstäte für klassische Archäologie, Berlin 1988. Mainz, 1990, S. 462.

Velkov, Velizar. Kabyle. Eine hellenistische Stadt in Thrakien. — B: Akten des 13. Internat. Kongresses für klassische Archäologie, Berlin 1988, Mainz, 1990, 606—607.

Vulpe, Alexandru. Varia archaeologica (II)... Unele observaţii privind manifestări le artistice din secolele V—IV î. e. n. de al Dunărea de Jos. — Thraco-Dacica, 9, 1988, 212—215.

Намира паралели на декоративните мотиви върху акинак от Медгидия (Румъния) в Рогозенското съкровище.

Werner, Wolfgang M. Eisenzeitliche Trensen an der unteren und mittleren Donau. München, C. H. Beck, 1988. 142 p., 86 Taf. (Prähistorische Bronzefunde. Abt. XVI, Bd. 4).

Публикува тракийски юзди от българските земи.

Zazoff, P. Zur Bildsprache des thraco-getischen Silberbechers von Rogozen. — B: Archäologischer Befund und historische Deutung. Festschrift für Wolfgang Hübener zu seinem 65. Geburtstag. Neumünster, 1989, S. 73—83.

Средновековие

Антонова, Вера. За подградието на средновековния град Шумен през XIII—XIV в. — Год. музеите Сев. България, 15, 1989, 57—61.

Атанасов, Георги. Няколко скални манастира в Южна Добруджа. — Изв. Нар. музей — Варна, 25, 1989, 54—62.

Василева, Д. Конструкция и техника стойки стен Маяцкого городище. — B: Маяцкий археологический комплекс. Материалы Советско-Болгаро-Венгерской экспедиции. М., 1990, 218—233.

Иванова, Мила. Форма и композиция в средновековната архитектура. Проблеми на ист. теория. С., Наука и изкуство, 1988, 192 с. със сх., пл., 36 л.

Момчилов, Димчо и Цоня Дражева. Средновековна еднокорабна църква край село Съединение, Сунгуларско. — Духовна култ., 1990, № 5, 27—30.

Момчилов, Димчо. Средновековните крепости в южните части на Ришкия и Върбишкия проход. — Военноистор. сб., № 5, 14—43.

Нахапетян, Валентина Евгеньевна. Раннесредневековые граффити Юго-Восточной Европы (VIII—X в.). Автореферат на дис... „канд. на истор. н." М., АН СССР, Инст. археологии, 1990. 21 с.

Сиракова, Илина. Глинени лули за чибуци от Шуменската крепост. — Год. музеите Сев. България, 15, 1989, 91—95.

Ставиский, Вадим. Христианская топография Косьмы Индикоплова и древнерусская княжеская символика. — B: Studies on the Slavo-Byzantine and West-European Middle Ages. In memoriam Ivan Dujčev. S., 1988, 132-139 (Studia Slavico-byzantina et mediaevalia Europensia, vol. 1).

Стефанов, Йордан. Стомогилие. — B: Terra antiqua balcanica, 4 ,190, 59—65.

По апокрифни и интердисциплинарни изследвания локализира Стомогилието в м. Сборяново.

Тафраджийска, Цв. Произход на името българи и на неговите носители (по данни от източните извори). — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 197—245.

Фахрутдинов, Р. Г. Классификация и топография болгарских городищ. — Сов. археология, 1990, № 4, 68—84.

Флорева, Елена. Средновековни стенописи — Вуково 1598. [Моногр.]. С., Бълг. художник, 1987. 172 с. с ил.

Blankoff, Jean. A propos de la Grivna-Zméevik de Černigov. — In: Studies on the Slavo-Byzantine and West-European Middle Ages. In memoriam Ivan Dujčev. S., 1988, 123-131. (Studia slavico-byzantina et mediaevalia Europensia, vol. 1.)

Hadermann-Musguich, Lydie. A propos de la Mavriotissa de Castoria. Arguments iconographiques pour le maintien de la datation des peintures dans la première moitié du XIIIe siècle. — In: Studies on the Slavo-Byzantine and West-European Middle Ages. In memoriam Ivan Dujčev. S., 1988, 143-148 (Studia slavico-byzantina et mediaevalia *Europensia, vol. 1.*).

Kirchenkunst im europäischen Osten: Polen, Tschechoslowakei, Ungarn, Jugoslawien, Rumänien, Bulgarien, Russland. Hrsg. Erich Widder. Eichstatt, Franz-Sales, 1987. 162 p. ill.

Mijovič, Pavle. La signature du peintre et la datation des peintures de Gračanica. — B: Studies on the Slavo-Byzantine and West-European Middle Ages. In memoriam Ivan Dujčev. S., 1988, 149—154. (Studia slavico-byzantina et mediaevalia Europensia, vol. 1.)

Μουτσοπούλου, Νικολάου Κ. Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλείου τὴν Πρεσπα. Σύμβολη στὴν μελετη τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς περιοχῆς. T. I—3. Thessaloniki, Byzantine Research Centre, 1989. 228 p. ill., 99 ill., p. 150—450 ill., 27 suppl. m.

Les outils dans les Balkans du Moyen Age. Vol. 1 et 2: G. Ostuni. Nomenclature et formes. Texte et planches. Paris, 1986. 380 p. + 1032 p.

pl. (Documents et recherches sur le monde byzantin, néohellénique et balkanique, 14 et 15).

Материали и от България.

Рец.: Иван Божилов. — ИПр, 1990, № 9, 97—98.

Paskaleva, Kostadinka. Les icônes bulgares IXe—XIXe siècles. [Моногр.]. Trad.[от бълг. на фр. ез.] Stojan Tsonev, Ada Grigorova. Photogr. Toros Horissian. S., Svyat, 1988. 325 с. с цв. репрод.

Tschilingirov, Assen. Die hellenistische Tradition der mittelalterlichen Kunst Bulgariens. — В: Akten des 13. Internat. Kongresses für klassische Archäologie, Berlin 1988. Mainz, 1990, 581—583.

Нумизматика

Божков, Христо Д. и Венцеслав Пейков. Монети и монетосечене през вековете. [Моногр.]. С., Нар. просвета, 1988.

Рец.: Димитър Куртев. — Бълг.-съв. дружба, 1990, № 3, с. 32.

Божкова, Б. Предизвикан отговор за характеристиката на Йовиановата матрица. — Нумизматика, 1990, № 3, 45—47.

Във връзка със статията на С. Dimitrova-Čudilova. A Die of Tzar Ivan-Šišman (1371-1395). — In: Etud. balk., 1989, № 4, 101—106.

Бъчваров, Иван. Колективни монетни находки от крепостта Ряховец при Горна Оряховица. — Нумизматика, 1990, № 3, 32—43.

Бъчваров, Иван. Псевдоматрица за отсичане на медни монети на Иван Шишман. — Нумизматика, 1990, № 3, 47—49.

Владимирова-Аладжова, Дочка. За някои варварски нападения в земите около днешния Шумен през V век (по нумизматични данни). — Год. музеите Сев. България, 15, 1989, 63—66.

Драганов, Димитър. Начало на бронзовото монетосечене на Одесос. — Нумизматика, 1990, № 3, 19—25.

Карайотов, Иван. Новооткрита тетрадрахма с надпис „KOTYOS ΧΑΡΑΚΤΗΡ“.—Нумизматика, 1990, № 3, 25—28.

Пенчев, Владимир. Две колективни монетни находки от XI в., намерени при археологическите разкопки на средновековния Дръстър. — Нумизматика, 1990, № 3, 28—31.

Цочев, Марко. Две колективни находки от римски императорски монети от с. Димча, Ловешка област. — Год. музеите Сев. България, 15, 1989, 41—45.

Юрукова, Йорданка и Мечислав Домарадски. Нов център на тракийската култура — с. Ветрен, Пазарджишко (предварителни наблюдения). — Нумизматика, 1990, № 3, 3—19.

Статията обединява две самостоятелни проучвания на авторите.

Draganov, D. An unknown gold medaillon of Julian II. — In: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 55-57.

Kunisz, Andrzej. Le trésor d'antoniniens et de folles des „principia“ de la légion de Novae (Bulgarie.) Warszawa, Wyd. Uniw. Warszawskiego, 1987. 152 p., 10 ill. (Studia antiqua, 10).

Lazarov, Michael. Certaines observations sur la circulation monétaire en Thrace de Nord-Est pendant l'époque hellénistique. — В: Akten des 13. Internat. Kongresses für klassische Archäologie, Berlin 1988. Mainz, 1990, 603—604.

Mielczarek, M. Ancient Greek Coins found in Central, Eastern and Northern Europe. Wroclaw etc., Ossolineum, 1989. 205 p., m., 2 ill. (Bibliotheca antiqua, 21).

Контакти между разглежданите територии, хронология и типология на монетите.

Епиграфика

Бешевлиев, Веселин. Географското разпространение на прабългарския знак IVI. — Изв. Нар. музей — Варна, 25, 1989, 49—51.

Божкова, Анелия. Тасоски амфорни печати от обект „Водна централа“ в резервата „Сборяново“. — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 93—96.

Йотов, Валери. Бележки върху разпространението на знака |Y|. — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 175—178.

Йотов, Валери. Колона със знаци от с. Абрит, Толбухинско. — Изв. Нар. музей — Варна, 25, 1989, 52—53.

Медынцева, А. А. О надписи на „кресте“ Манасии (с. Цар Асен, Болгария). — Сов. археология, 1990, № 4, 85—91.

Чичикова, Мария. Новооткрит епиграфски паметник за култа на Фосфорос в Североизточна Тракия. — Terra antiqua balcanica, 4, 1990, 82—92.

Beševliev, V. Miszellen. — In: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 17-29.

Bojadžiev, D. Avibvs, nativs, svibvs: note sur le vocabulaire de la latinité épigraphique. — В: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 37—40.

Čičikova, M. et V. Božilova. Carrière sénatoriale d'un magistrat de Novae (milieu du IIIe s.). — В: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 44—50.

Според надпис от Нове.

Eck, W. Die Einrichtung der Prokuratur der IIII publica Africae. Zu einem methodischen Problem. — В: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 58—63.

По епиграфски данни.

Fitz, J. Ducenare Zollprokuratoren in Illyricum. — В: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 64—69.

По писмени и епиграфски данни.

Gerasimova-Tomova, V. Spuren einer antiken Siedlung bei Dorf Fotinovo, Bezirk Kărdžali im Licht epigraphischer Denkmäler. — В: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 79—87.

Janakieva, S. Apparition, diffusion et variantes des noms de lieux thraces à deuxième thème — ΔΑΒΑ—ΔΑΥΑ. — В: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 120—124.

Karadimitrova, K. Женски имена в посвещенията на трите нимфи от провинция Тракия. — В: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 125—127.

Kolendo, J. Sur la date de la création de la legio I Italica. — В: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 128—133.

По епиграфски данни.

Krummrey, H. Zu dem lateinischen Grabgedicht für Sex. Aequanus Sex. l. Astius aus Patrai. — В: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 134—148.

Mazzoleni, Danilo. Osservazioni sull'epigrafia cristiana in Bulgaria. — In: Studies on the Slavo-Byzantine and West-European Middle Ages. In memoriam Ivan Dujčev. S., 1988, 20-28. (Studia slavico-byzantina et mediaevalia Europensia, vol. 1).

Mihailov, G. Quaedam thracica. — In: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 153-155.

Надписът от с. Лиляче, Кюстендилско (IGB IV 2213).

Panciera, S. Procurator huis praetori. — В: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 174—189.

Popova, Z. Епиграмата за Перо и Микон. — В: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 195—202.

Saprykin, S. Lex sacra из Горгиппии. — В: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 203—213.

Мраморна плоча с гръцки надпис, открита през 1981 г. в Анапа, СССР.

Šašel, J. Römische Militär auf der Halbinsel Istrien. — В: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 214—217.

Tačeva, M. Entwicklung und Verfall der Sklawenhaltergesellschaft in den bulgarischen Gebieten. — В: Studia in Honorem Borisi Gerov. S., 1990, 239—252.

По писмени и епиграфски данни.

Velkov, V. Civitas bessica Diniscorta in Moesia. — Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 253—258.

По надпис от музея Бардо, Тунис.

Vidman, L. Ägypter ausserhalb von Ägypten in der Kaiserzeit. — В: Studia in honorem Borisi Gerov. S., 1990, 259—266.

По епиграфски данни.

Музейно дело и консервация

Великов, Величко. Дейността на сдружение „Българска старина“ през периода 1928—1944 г. — Год. музеите Сев. България, 15, 1989, 221—230.

Генчева, Цветана. Научно-практическа конференция „Музей — училище“. — Год. музеите Сев. България, 15, 1989, 292—295.

Миронова, М. Г. Изучение истории Болгарии русским археологическим институтом в Константинополе. Автореферат на дис... „канд. на истор. н.“. М., 1988. . 21 с.

Плетнева, С. А. Симпозиум „Сокровище хана Кубрата. Культура болгар, хазар, славян“, София, сентябрь 1989 г. — Сов. археология, 1990, № 4, 289—291.

Ривкин, Борис. Британският музей. [Научнопопул. очерк]. Превод от рус. ез. Антоний Димитров. С., бълг. художник, 1988. 159 с., 40 л. ил.

Станчева, Магдалина. В очакване на експозиция [на Музея за история на София]. — София, 1990, № 8, 7—8.

Шейтанова, Геновева и Мария Цачева. Културно-просветната работа на музея — Ловеч във връзка с 800-годишнината от Ловешкия мир — 1188 г. — Год. музеите Сев. България, 15, 1989, 277—281.

Săselov, D. Archäologische Denkmäler im Stadtbild von Sofia und Nessebar. — B: A régészeti müemlékek védelme. Eger, 1986, 61—68.

Археологическите паметници в градския облик на София и Несебър.

СТ. БЛАГОВА

СЪДЪРЖАНИЕ

Петя Георгиева — Надгробна могила край гр.Шабла (проблеми на хронологията и културната принадлежност) 1

Христо Буюклиев — Към въпроса за тракосарматските отношения през първи и началото на втори век (по археологически данни) 11

МАТЕРИАЛИ И СЪОБЩЕНИЯ

Кирил Ис. Жуглев — Погребение на тракийски воин при с. Сатовча, Гоцеделчевско 21

Александра Милчева, Евгения Генчева — Scamnum tribunorum на военния лагер Нове . . 24

Людмил Вагалински — Ново скулптурно свидетелство за гладиаторските игри във Филипопол 36

Теофил Иванов — Бележки върху един надгробен латински надпис от Никополис ад Иструм 38

Стефан Смядовски — Епиграфско-текстологични добавки върху още два български надписа 41

Димчо В. Момчилов — Две бронзови токи с животински изображения от Карнобатския музей 47

Цветана Попова — Палеоетноботанични изследвания от археологически обекти в Североизточна България 49

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Румен Иванов — Eric Birley. The Roman army papers 1929-1986 (J. G. Gieben, Publisher), Amsterdam, 1988. 457 p. (Edited by M. P. Speidel) 54

Рашо Рашев — Ранние болгары в Восточной Европе. Казань, 1989. 133 с. . 54

Димитър Овчаров — В. Ф. Генинг. Некоторые вопросы периодизации этнической истории древних болгар. — В: Ранние болгары в Восточной Европе. Казань, 1989, 4—15 . 56

ПРЕГЛЕД

А. Харалампиева — Трети международен симпозиум върху основните проблеми на ранноисторическото развитие в Краков . . . 57

Книгопис 58

TABLE DES MATIERES

Pétia Géorgieva — Tumulus près de la ville de Chabla (problèmes de la chronologie et de l'appartenance culturelle) 10

Christo Bujukliev — Au sujet des relations thraco-sarmates pendant le premier et le début du deuxième siècle (d'après des données archéologiques) 19

MATERIAUX ET COMMUNICATIONS

Kiril Is. Juglev — Inhumation d'un soldat thrace près du village Satovča, région de Gocė Delčev 23

Alexandra Milčeva, Evgénia Genčeva — Scamnum tribunorum du camp militaire Novae 35

Ludmil Vagalinski — Nouveau témoignage sculptural concernant les jeux de gladiateurs à Philippopoli 38

Téofil Ivanov — Notes sur une insciption latine sépulcrale de Nicopolis ad Istrum 40

Stefan Smjadovski — Suppléments épigraphico-textologiques sur encore deux insciptions bulgares 47

Dimčo Momčilov — Deux boucles de bronze avec des figures d'animaux du Musée de Karnobate 49

Cvetana Popova — Etude paléoethnobotaniques d'ensembles néolithiques dans la Bulgarie du Nord-Ouest 53

CRITIQUE ET OUVRAGES RECENSES

Румен Иванов — Eric Birdley. The roman army papers 1929-1986 (J. G. Gieben, Publisher), Amsterdam, 1988. 457 p. (Edited by M. P. Speidel) 54

Рашо Рашев — Ранние болгары в Восточной Европе. Казань, 1989. 133 с. 54

Димитър Овчаров — В. Ф. Генинг. Некоторые вопросы периодизации этнической истории древних болгар. — В: Ранние болгары в Восточной Европе. Казань, 1989, 4—15 . 56

REVUE

A. Haralambiéva — Troisième symposium international sur les problèmes fondamentaux du développement 57

Bibliographie 58

Технически редактор Донка Костова
Коректор Катя Тошева

Дадена за набор на 20. III. 1991 г. Подписана за печат на 10. XII. 1991 г. Печатни коли 8 Издателски коли 7,46
Формат 60 × 84/8 Издателски индекс 12917 Тираж 1030 Поръчка № 357

Фотонабор — Издателство на БАН
Печатница на Издателство на Българска академия на науките

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. ВЕЛИЗАР ВЕЛКОВ (главен редактор), ст.н.с. Iст. ДИМИТЪР ОВЧАРОВ (зам. гл. редактор), ст.н.с. АЛЕКСАНДРА МИЛЧЕВА (зам. гл. редактор), ст.н.с. ВАСИЛ НИКОЛОВ (секретар), проф. ПЕТЪР ПЕТРОВ, проф. ЛЮДМИЛ ГЕТОВ, ст.н.с. Iст. ЙОРДАНКА ЮРУКОВА, проф. ИВАН МАРАЗОВ, ст.н.с. Iст. ХЕНРИЕТА ТОДОРОВА, ст.н.с. АЛЕКСАНДЪР БОНЕВ, ст.н.с. ГЕОРГИ КИТОВ

Литературен сътрудник — *ГАБРИЕЛА ВЛАДИМИРОВА*

Адрес на редакцията
Археологически институт и музей при БАН, 1000 София, бул. „Стамболийски“ 2. тел. 88-24-05 и 88-24-06

Адрес на администрацията
Издателство на БАН, 1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 6. Тел. 71-31

1-222
1

ISSN 0324-1203

20203

ЦЕНА 9,50 лв.